

۱۲

درست و آفتاب

مقدمه‌ای بر تأثیر فت‌آن یوحد

در ادب پارسی

پژوهش:

دکتر علی محمد مؤذنی استاد یار دانشگاه تهران

تهران - صندوق پستی ۱۷۹۳-۱۳۱۴۵
تلفن: ۶۴۰۴۴۱۰

۳۶۰۰ ریال

۱۱۰۰

مکتبہ اسلامیہ
لاہور

درست و آفتاب

مقدمه‌ای بر تأثیر تمدن و فرهنگ

در ادب پارسی

پیشرو:

دکتر علی محمد مؤذنی استاد یار دانشگاه تهران

«این کتاب

با استفاده از تسهیلات حمایتی

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

منتشر شده است.»

♦ در قلمرو آفتاب

مقدمه ای بر تأثیر قرآن و حدیث در ادب پارسی

♦ مؤذنی، علی محمد

♦ طرح جلد از: محمد علی کشاورز

♦ چاپ اول: پاییز ۱۳۷۲

♦ چاپ و صحافی، پژمان

♦ تیراژ ۴۴۰۰ نسخه

♦ گُذ ۷۲/۱۷۲

♦ کلیه حقوق محفوظ است.

درتلمر و آفتاب

پیشکش به پدر و مادر بزرگوارم که آغازین زمزمه‌های
بکتابرستی و مهربانی را در گوشم فرو خواندند.

□ فهرست تفصیلی

صفحه

۱۵	● مقدمه
۱۹	● بخش اول: درباره کلمه قرآن و حدیث
۲۱	قرآن
۲۳	حدیث
۲۳	حدیث، خبر، اثر
۲۳	سنت
۲۳	حدیث قدسی
۲۴	انواع اصطلاحات حدیث
۲۵	مآخذ حدیث اهل سنت
۲۵	کتب مهم حدیث در شیعه

● بخش دوم: درباره انواع استفاده از قرآن و حدیث

۲۹	اقتباس
۳۰	تلمیح
۳۰	تفاوت تلمیح و اقتباس
۳۱	تمثیل — ارسال المثل
۳۲	حلّ
۳۲	تضمین
۳۳	درج
۳۳	ترجمه

● بخش سوم: موضوعات و شواهد

۳۵

۱. خلیفه‌اللهی آدم

۳۷

— تخمیر قالب آدم (ع)

۳۷

— غَلَمُ الاسماء

۴۰

— سجده فرشتگان بر آدم

۴۱

— سرگذشت آدم و حوا در بهشت

۴۱

— شجره ممنوعه

۴۱

— روی آوردن آن دو به درخت

۴۶

— هبوط آدم و حوا از بهشت

۴۷

— توبه آدم (ع)

۴۹

۲. حضرت ابراهیم (ع)

۵۲

— مراحل تکوین ایمان

۵۲

— چهار مرغ

۵۵

— آتش

۵۹

۳. ابلیس

۶۱

— ابلیس و درخواست عُمر از خداوند تا روز رستاخیز

۶۲

— سوگند ابلیس در اغوای آدمیزادگان

۶۳

— تسلیم شدن توسط پیامبر (ص)

۶۴

۴. ادب

۶۶

— ادب ظاهر و ادب باطن

۶۶

۵. اربعینات

۶۸

۶. نامه‌های خداوند

۷۰

— اسم اعظم

۷۲

— نود و نه اسم جلالة خداوند

۷۳

— برخی از صفات خداوند

۷۳

الف: لامکانی

۷۳

ب: ازلی و ابدی

۷۴

ج: مکر خداوند

۷۵

د: علم خداوند

۷۶

۷۷	ه: نور خدا خاموشی پذیر نیست
۷۹	۷. احسان، ایثار، انفاق
۸۳	۸. اصحاب کهف
۸۶	۹. افلاک
۸۹	۱۰. آلت
۹۵	۱۱. امانت
۹۸	۱۲. انسان
۹۹	— کرامت انسانی
۱۰۱	— انسان موجودی برتر از فرشته و دون تر از بهائم
۱۰۴	— عالم اصغر
۱۰۶	— المرء مخبوء تحت لسانه
۱۰۶	— همدردی با هموع
۱۰۶	۱۳. اولیاء الله
۱۰۰	— ابیت عیند ربی
۱۱۲	— تشبیه مؤمن به نی
۱۱۲	— واحد کالالف
۱۱۳	— ما رمیت اذ رمیت
۱۱۶	۱۴. بلا
۱۲۰	۱۵. بهشت
۱۲۴	۱۶. دوزخ
۱۲۸	۱۷. پیغمبر خاتم حضرت محمد (ص)
۱۲۹	— لولاک
۱۳۰	— معراج
۱۳۲	— امی بودن پیغمبر (ص)
۱۳۵	— انشقاق قمر
۱۳۵	— تبلیغ رسالت
۱۳۵	— رحمت حضرت (ص)
۱۳۵	— اَللّٰهُمَّ اهْدِ قَوْمِيْ ...
۱۳۶	— یا آیه المرمل
۱۳۷	— برتری پیغمبر (ص) بر آدم (ع)
۱۳۸	— آیه لَعْمُرُکَ ...
۱۳۸	— لَا تُفْرِقْ بَیْنَ أَحَدٍ ...

۱۳۹	— بشیر و نذیر
۱۳۹	— حدیث آرشنا بالصَّلوة
۱۴۱	— آلِ مُحَمَّدٍ كُلُّ تَقِيٍّ
۱۴۱	— سَلَامُنْ مَتَا
...	— أَصْحَابِي كَالْتَجُومِ
۱۴۲	— مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَى مَوْلَاهُ...
۱۴۳	— أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ...
۱۴۴	— مَثَلُ أَهْلِ بَيْتِي...
۱۴۵	— الْحَسَنُ وَالْحُسَيْن...
۱۴۶	— عَلَى مِثْلِي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ...
۱۴۷	— آيَةُ انَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ...
۱۴۸	۱۸. تَسْبِيح
۱۵۱	۱۹. تَوَكَّلْ
۱۵۲	— تَوَكَّلْ بِرِخْدَا دَر رَزَقِ
۱۵۲	— اِعْقِلْهَا وَتَوَكَّلْ
۱۵۲	۲۰. تَوْبَهُ
۱۵۷	۲۱. حَبِیرَت
۱۵۸	۲۲. دَل
۱۵۸	— دَلِ مُؤْمِنِ وَاصْبَاعِ الرَّحْمَانِ
۱۵۹	— دِلْهَای شِکِستِه
۱۶۱	— اسْتَفْتِ قَلْبَكَ...
۱۶۳	۲۳. دُنْیَا
۱۶۳	— تَشْبِیْهِ دُنْیَا بِهٖ عُرُوسِ وَ عَجُوزِہٖ
۱۶۴	— تَشْبِیْهِ دُنْیَا بِهٖ مَارِ
۱۶۵	— الدُّنْیَا سُجُنُ الْمُؤْمِنِ...
۱۶۷	— الدُّنْیَا حَقِیْقَةُ
۱۶۸	— الدُّنْیَا قَنْطَرَةُ
۱۷۲	۲۴. رَحْمَت
۱۷۵	۲۵. رَزَقِ
۱۷۸	۲۶. زَكَات
۱۸۳	۲۷. سَلِیْمَان (ع)

۱۸۴	— مورچه
۱۸۵	— هُدْ هُدْ
۱۹۰	۲۸. شاعری
۱۹۲	۲۹. شکر
۱۹۴	۳۰. حضرت صالح
۱۹۷	۳۱. صَبَّغَةَ اللّٰه
۲۰۰	۳۲. عالم امر و خلق
۲۰۵	۳۳. عبادت
۲۰۸	۳۴. علم و عمل
۲۰۸	— ان شاء الله گفتن در آغاز کارها
۲۰۹	— چار پاییی براو کتابی چند
۲۰۹	— اُطْلُبُوا الْعِلْم
۲۱۰	— بطلان عمل
۲۱۲	۳۵. عنایت
۲۱۴	— ارتباط هدایت با عنایت حق
۲۱۷	۳۶. حضرت عیسی (ع)
۲۲۳	۳۷. حضرت مریم (ع)
۲۲۷	۳۸. غیبت
۲۲۹	۳۹. غیرت
۲۳۰	۴۰. فتنه
۲۳۱	۴۱. فقر
۲۳۲	— فقر و کفر
۲۳۴	۴۲. قارون
۲۳۶	۴۳. قرآن
۲۳۷	— تاویل قرآن
۲۳۹	۴۴. قرب
۲۴۲	۴۵. قرض
۲۴۳	۴۶. قیامت
۲۴۶	۴۷. مجاهده
۲۴۸	— جهاد
۲۵۰	۴۸. مرگ

۲۵۳	— مرگ، دگرگونیهای نشأت حیات
۲۵۹	۴۹. مسئولیت
۲۶۰	۵۰. معرفت
۲۶۲	— مَنْ عَرَفَ اللَّهَ كَلَّ لِسَانُهُ
۲۶۴	— لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ ...
۲۶۴	— آفتاب آمد دلیل آفتاب
۲۶۶	۵۱. ملامت
۲۶۸	۵۲. كُنْتُ كُنْزاً مَخْفِياً
۲۷۰	۵۳. حضرت موسی (ع)
۲۷۱	— فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ ...
۲۷۲	— موسی و میقات
۲۷۵	— مائده آسمانی
۲۷۶	— موسی (ع) و دوازده چشمه
۲۷۷	— ید بیضاء
۲۷۸	— سامری
۲۷۹	— موسی و ازدها
۲۸۰	— موسی و درخت
۲۸۲	۵۴. نجات
۲۸۳	۵۵. نفس
۲۸۴	— أَغْدَىٰ عَذُوكَ
۲۸۷	۵۶. حضرت نوح (ع)
۲۸۷	— نوح و کشتی
۲۹۰	— استقرار کشتی بر کوه جودی
۲۹۱	— حدیث مَثَلُ اَهْلِ بَيْتِي کَسْفِيْنَةِ نُوْحٍ
۲۹۳	۵۷. وقت و حال
۲۹۶	— كَلِّمْنِي يَا حُمَيْرَا
۲۹۷	۵۸. حضرت یوسف (ع)
۲۹۷	— یوسف و چاه
۲۹۹	— فروختن یوسف ...
۳۰۰	— یوسف و زلیخا
۳۰۱	— یوسف و دست و ترنج
۳۰۱	— تعبیر خواب

۳۰۲	— خشکسالی در مصر
۳۰۴	— یوسف و طاس
۳۰۴	— نابیناشدن یعقوب (ع) در فراق یوسف
۳۰۷	۵۹. وَ عَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا...
۳۰۸	۶۰. موضوعات پراکنده
۳۰۸	— وَالْجِبَالُ أَوْتَادًا
۳۰۸	— سورة عمّ يتساءلون
۳۰۹	— یتیم
۳۱۰	— الْخَيْلُ مَعْشُورُ بَنَوَصَى الْخَيْلِ
۳۱۰	— آیه الكرسي
۳۱۰	— اعراض از یاد حق
۳۱۰	— اسراف
۳۱۱	— الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ...
۳۱۲	— نصرت و یاری خدا
۳۱۲	— وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ...
۳۱۳	— قَيِّدُوا الْعِلْمَ بِالْكِتَابَةِ...
۳۱۳	— لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ...
۳۱۴	— وَمَنْ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ...
۳۱۵	— وَمَنْ نُعَمِّرُهُ نُنَكِّسْهُ...
۳۱۵	— لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ...
۳۱۷	ضمیمه ها
۳۱۹	الف: فهرست آیات
۳۲۸	ب: فهرست احادیث
۳۳۳	ج: فهرست اهم منابع مورد مراجعه
۳۳۵	د: پاورقی ها

پذیرش دین مقدس اسلام به وسیله بیشتر ایرانیان، مسیر فرهنگ گذشته آنها را تغییر داد و به تدریج دستورها و قوانین آن در زندگی فردی، سیاسی، اجتماعی و ادبی این مرز و بوم اثر گذاشت. دانشمندان ایرانی در ساختمان بزرگ فرهنگ قرون اولیه اسلام که از برخورد دو فرهنگ اسلامی — ایرانی بنشاد، سهم بسزایی داشتند. اجرای قوانین و دستورهای اسلامی ناگزیر می‌بایست از کتاب بزرگ آسمانی «قرآن» و گفتار و کردار و تقاریر پیغمبر (ص) استخراج می‌شد و به ناچار لازم می‌آمد که این قبیل متون از عربی به فارسی برگردانده شوند. طبیعی است که جریان سیل خروشان این فرهنگ در آثار سخن‌سرایان و نویسندگان جلوه گر شود و در تمام قالبهای ادبی و شعری حتی مدایح، نمایان گردد و سخنوران بزرگ فارسی با الهام از معانی بلند قرآن و احادیث، به صور گوناگون و به منظوره‌های خاص، آثار خود را مانا و بارورتر سازند. استقصای کامل و ژرف‌نگری دقیق در این گونه تأثیرگذاریها کار دراز آهنگی را طلب می‌کند، زیرا از یک سو مستلزم بازنگری ژرف در تمام آثار فارسی و از سوی دیگر اشراف همه جانبه بر معانی آیات مبارک قرآن و احادیث است.

البته میزان بهره‌وری تمام شعرا و نویسندگان از آیات و احادیث به یک اندازه نیست به عنوان مثال متون عرفانی و

اخلاقی به ویژه مثنوی مولانا، غزلیات شمس، آثار سعدی، حافظ، سنایی و عطار مشحون از تأثیر پذیریه‌های گوناگون از قرآن و احادیث است. ادعای نابجایی است که فردی خود را در ادب فارسی صاحب نظر بداند ولی از ظرایف و دقایق و بهره‌وری‌های شعرا و نویسندگان از معارف و فرهنگ اسلامی بی‌خبر باشد! از این رو به دانشجویان عزیز و پژوهشگران و علاقه‌مندان توصیه می‌شود که نسبت به این درس توجه و اهتمام بیشتری داشته باشند.

ناگفته نماند که در مورد بعضی از آثار فارسی در حد امکان به صورت جداگانه و پراکنده کتابهایی نگاشته شده است، اما به تحقیق نمی‌توان ادعا کرد که در این باره مطلبی ناگفته نمانده است. لذا چون لازم است دانشجویان رشته زبان و ادبیات فارسی و الهیات و معارف اسلامی درسی را به همین نام که از طرف ستاد انقلاب فرهنگی در برنامه آنها گنجانده شده است، بگذرانند، کتاب حاضر با طرحی نوبه آنها عرضه می‌شود.

شیوه تنظیم کتاب بدین گونه بوده که ابتدا تعدادی کتب مهم فارسی مورد مطالعه و فیش برداری قرار گرفته است، از قبیل شاهنامه فردوسی، آثار عین القضاة همدانی، آثار نظامی، آثار حکیم سنایی، منطق الطیر عطار، تفسیر کشف الاسرار، مثنوی معنوی، کلیات سعدی، دیوان حافظ، غزلیات صائب و... آنگاه آیات و احادیثی که کاربرد بیشتری در ادب فارسی داشته و از چاشنیهای ذوقی بیشتری برخوردار بوده‌اند، استخراج و سپس طبقه‌بندی شده‌اند. برخی از موضوعات عبارتند از آفرینش آدم(ع)، آیات مربوط به حضرت ابراهیم(ع)، ابلیس، ادب، آلت، کرامت انسان، معراج، توکل، سلیمان(ع)،

شکر، عنایت، عیسی (ع)، نفس و...

برای سهولت و فراگیری بیشتر دانشجویان، موضوعات تقریباً به صورت الفبایی فراهم آمده‌اند که از این راه دانشجویان ضمن آشناسدن با نحوه کاربرد آیات و احادیث به وسیله سرایندگان و نقد و بررسی آنها، با تعداد تقریباً چهارصد آیه و حدیث آشنا خواهند شد.

ضرورتاً ترجمه آیات و احادیث به عهده مدرسان این درس واگذار شده است که دانشجویان می‌توانند زیر نظر استادان به عنوان تکلیف به ترجمه آنها بپردازند. امید می‌رود که استادان محترم با توجه به تقسیم‌بندی‌هایی که در این کتاب شده است، دانشجویان را به مطالعه و تحقیق برای بازیافتن نمونه‌های دیگر و ادار سازند. از آنجایی که این طرح برای اولین بار ارائه می‌شود، مطمئنم از کاستی‌ها تهی نیست و یادآوریه‌ای صاحب نظران بی‌شک بار ممتی بردوش این حقیر تواند بود «تا که قبول افتد و که در نظر آید».

در پایان از انتشارات قدیانی که از چاپ این کتاب استقبال نمود و نیز از استاد دکتر علی اکبر عطفی و آقایان حسین حداد، داوود سالک و علیرضا خراسانی دانشجویان فعال رشته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تهران که در غیاب این جانب پیگیری مسائل مربوط به چاپ و بازخوانی متن را پذیرفتند، صمیمانه تشکر می‌کنم.

علی محمد مؤذنی
پاکستان — کراچی

۱۳۷۱/۳/۴

بخش اول

درباره کلمه قرآن و حدیث

❁ درباره کلمه قرآن و حدیث

پیش از ورود به اصل موضوع، لازم است به دو واژه «قرآن» و «حدیث» مختصراً اشاره شود.

قرآن

از میان نامهای مبارک کلام الله، از جمله فرقان، کتاب، ذکر، حکمت، آیات، احسن الحدیث، امام مبین، ام الكتاب، امر، برهان، بشری، صحف مکرّمه، جبل، عروة الوثقی و نامهای دیگر قرآن از همه مشهورتر است. واژه قرآن شصت و هشت بار در خود این کتاب آمده است. از آن جمله:

فَأَفْرُوا مَا تَبَيَّرَمِنَ الْقُرْآنِ^۱

إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ. فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ^۲

وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِلاً^۳.

برخی کلمه قرآن را با همزه و گروهی بدون همزه تلفظ می کنند و از این روست که دانشمندان اسلامی در معنای کلمه قرآن اتفاق نظر ندارند. گروهی که معتقدند در اصل کلمه قرآن همزه وجود دارد — و در عین حال در معنای آن دارای نظر واحدی نیستند — قوی از «عبدالله بن عباس» (متوفی ۶۸ هـ.) یکی از صحابه پیغمبر اکرم (ص) نقل کرده اند که قرآن بر وزن «رُجحان» از قرائت، مصدر قرأَ يَقْرَأُ به معنی خواندن آمده است. به عبارت دیگر اسمی است برای آنچه خوانده می شود.^۴ نیز نظر دیگری را از «قتاده» (متوفی ۱۱۸ هـ.)، نقل کرده اند: «قرآن مصدر و یا صفتی است برای قرأ از باب نَصَرَ وَفَتَحَ به معنی جمع کردن...»^۵ و وجه تسمیه قرآن بدین معنی از آن جهت

است که حروف و کلمات و آیات و سوره‌ها و حقایق و معارف همه در آن جمع آمده است.

«اشعری» (متوفی ۳۲۴ هـ.) و پیروانش معتقدند که لفظ «قرآن» از «قَرَنَ» مشتق است. عرب چون چیزی را به چیز دیگری ضمیمه کند، گوید: «قَرَنْتُ الشَّيْءَ بِالشَّيْءِ» و به جمع سوره‌ها و آیه‌ها هم قرآن گویند. از اینجا جمع میان حج و عمره را نیز قرآن خوانند. یعنی چون آیات قرآنی به یکدیگر مقرون می‌گردند و به هم می‌پیوندند، مجموع و یا قسمتی از آیات را قرآن می‌خوانند. یا به عبارت دیگر میان سوره‌ها و آیات و حروف آن مقارنه وجود دارد و یا اینکه در قرآن الفاظ فصیح با معانی صحیح تقارن یافته‌اند...»^۶

تعبیر دیگری که درباره معنی «قرآن» شده است، عبارتند از اشتقاق آن از کلمه قرائن جمع قرینه، چون آیات قرآن برخی شبیه و قرینه یکدیگرند؛ اشتقاق آن از کلمه «قَرِی» به معنی ضیافت و مهمانی، به لحاظ اینکه قرآن چون خوان گسترده‌ای است که هر کسی به اندازه فهم خود از آن بهره می‌گیرد.

نخستین بار «تئودور نولدکه» (متوفی ۱۳۴۹ هـ.) آلمانی در «تاریخ قرآن» خود آورده است که کلمه «اِقْرَأْ» در صدر سوره علق به معنی تبلیغ کن و وعظ کن آمده است بعد «رُزِی بِلَا شَرِّ» (متوفی ۱۳۷۵ هـ.) فرانسوی آن را تأیید کرد که معنای اولیه قرآن «تبلیغ بود و اندک اندک مردم عادت کردند که این کلمه را به معنای کتاب محتوی تبلیغ به کار ببرند...»^۷

«جمع میان این نظرهای مختلف لغوی نیز ممکن است. قرآن از ریشه «قَرَأَ» به معنی خواندنی می‌شود و یا مجموعه‌ای است که از وحی جمع شده و یا آن را اسم خاصی بدانیم که در ریشه اش بحثی نیست و یا همه آیات را قرینه و مقارن هم بگیریم...»^۸

اهل تسنن آن را با صفت کریم (القرآن الکریم) و اهل تشیع بیشتر آن را با صفت «مجید» (قرآن مجید) همراه می‌آورند. در فارسی قرآن را نبی، نبی و نوی گویند.

در نبی بشنوبیانش از خدا آیت أَشْفَقْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا^۹

حدیث

حدیث در لغت به معنی خبر، کلام و جدید است و در اصطلاح کلامی است که حاکی از قول یا فعل یا تقریر معصوم باشد. حدیث را به مترادفات دیگری از قبیل خبر، سند، روایت و اثر نیز اطلاق می‌کنند.

گروهی معتقدند که اطلاق کلام معصوم به حدیث از آن روست که قوانینی که از طرف شارع وضع می‌شود، نو و تازه است و یا عده‌ای برآنند که حدیث در مقابل قرآن که کلام قدیم است، وضع شده است.

حدیث، خبر، اثر

«در فرق خبر و حدیث گفته‌اند، حدیث اختصاصاً به سخن پیغمبر گفته می‌شود اما خبر اعم است از قول چهارده معصوم — و برخی حدیث و خبر را مترادف یکدیگر می‌دانند، برخی این دو لفظ را مخالف و متباین می‌دانند و گفته‌اند حدیث سخن پیامبر و خبر، سخن هر که جز او می‌باشد، بدین جهت کسانی را که به تواریخ و نظیر آن مشغولند «اخباری» گویند، کلام علمای سلف را «اثر» نامیده‌اند و این اصطلاح فقهاست و برخی خبر با حدیث را متباین و خبر با اثر را مترادف می‌دانند.»^۱

سنت

در لغت به معنی طریقه یا طریقهٔ پسندیده است و در اصطلاح به قول و فعل و یا تقریر معصوم اطلاق می‌شود که تقریر خود عبارت است از اینکه شخصی در حضور معصوم کاری را انجام دهد و آن حضرت با گفتار و یا سکوت خود آن را تأیید نماید.

حدیث قدسی

«عبارت از حدیثی است که پیغمبر از خداوند اخبار کند. بدین گونه که معنی و مضمون آن بر قلب پیغمبر القا می‌شود و پیغمبر با لفظ خود ادا می‌نماید لذا در الفاظ آن تحدی و اعجازی نیست. به خلاف قرآن که به الفاظ مخصوص وحی شده که تغییر آن به لفظ دیگری جایز نیست و دیگران از آوردن مثل آن

عاجزند.»^{۱۱}

از این قبیلند احادیث: «كُنْتُ كَثْرًا مَخْفِيًا فَأَخْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِكُنِّي أُعْرَفَ» و «لَوْلَا كَ لَمَا خَلَقْتُ الْأَفْلَاكَ».

انواع اصطلاحات حدیث

انواع این اصطلاحات به نقل سیوطی بالغ بر صد نوع است. شهید ثانی مجموع اصطلاحات حدیث را سی نوع شمرده ولی تمام اقسام مزبور ضمن صحیح و حسن و موثق و ضعیف مندرج است، لذا اقسام چهارگانه مزبور را انواع اصلیه حدیث گویند و این چهار نوع تحت عنوان متواتر و آحاد داخل است.^{۱۲}

متواتر و آحاد

چنانچه خبر به وسیله افراد زیادی نقل شده باشد که معمولاً هماهنگی و اتفاق آنان بر دروغ ممکن نیست، اصطلاحاً آن خبر را متواتر گویند و اگر فقط یک یا چند نفر که به خودی خود از گفته آنان علم به مضمون خبر حاصل نمی شود، آن را نقل کرده باشند، آن را «واحد» یا «آحاد» می نامند.

قوی

از اصطلاحات امامیه است و آن خبری است که تمامی افراد زنجیره حدیث امامی مذهب باشند.

صحیح

خبری است که سلسله سند توسط رجالی موثق و امامی مذهب به معصوم متصل شود.

حسن

خبر متصلی است که تمامی سلسله سند امامی مذهب و ممدوح باشند ولی تنصیص بر عدالت هریک نشده باشد یا بعضی ممدوح و بقیه ثقه باشند.

ضعیف

خبری است که شروط یکی از اقسام نامبرده (صحیح، حسن، موثق، قوی)

در آن جمع نباشد ولی گاهی ضعیف بر روایت مجروح اطلاق شده است.^{۱۳}

مآخذ حدیث اهل سنت

در بین مآخذ حدیث اهل سنت؛ صحاح سته (ششگانه) از همه معروفترند که عبارتند از:

۱ - صحیح بخاری یا الجامع الصحیح از ابو عبدالله محمد بن اسماعیل بخاری (متوفی ۲۵۶ هـ).

۲ - صحیح مسلم از ابوالحسن مسلم بن حجاج قشیری نیشابوری (متوفی ۲۶۱ هـ).

۳ - سنن ابن ماجه از محمد بن یزید بن ماجه قزوینی (متوفی ۲۷۳ هـ).

۴ - سنن ابی داود از سلیمان بن اشعث بن اسحاق سجستانی (متوفی ۲۷۵ هـ).

۵ - جامع ترمذی یا سنن ترمذی از ابو عیسیٰ محمد بن عیسی بن سوره (متوفی ۲۷۹ هـ).

۶ - سنن نسائی (مسمی به مجتبی) از ابو عبدالرحمن احمد بن شعیب (متوفی ۳۰۳ هـ).

علاوه بر کتب فوق «موطأ مالک» و «مسند ابن حنبل» (متوفی ۲۴۱ هـ). جوامع اولیه حدیث اهل سنت را تشکیل می‌دهد.

کتب مهم حدیث شیعه

از بین کتابهای حدیث امامیه چهار کتاب «کافی»، «تهذیب»، «استبصار» و «من لا یحضره الفقیه» اشتهار بیشتری دارد.

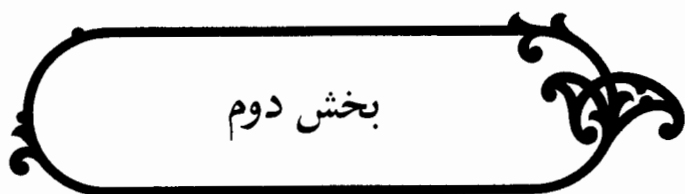
الف - کافی، مؤلف این کتاب شیخ ابو جعفر محمد بن یعقوب کلینی رازی (متوفی ۳۲۹ هـ) است که علماً متفقاً وی را در حدیث مورد اعتماد می‌دانند.

ب - مَنْ لَا يَحْضُرُهُ الْفَقِيه از شیخ صدوق ابو جعفر محمد بن علی بن بابویه قمی (متوفی ۳۸۱ هـ) است این کتاب شامل ۹۰۴۴ حدیث است.

ج — تهذیب از ابو جعفر محمد بن حسن طوسی (متوفی ۴۶۰ هـ.) است.
 د — استبصار از ابو جعفر محمد بن حسن طوسی (متوفی ۴۶۰ هـ.) است.
 این سه تن در علم حدیث به «محمدین ثلاث اول» معروفند به لحاظ اینکه نام همگی آنها محمد بوده است.

در عصر صفویه سه تن دیگر به جمع آوری آثار قدما پرداخته اند که در رأس آنها «محمدین ثلاث آخر» ند که عبارتند از محمد بن مرتضی معروف به ملا محسن فیض کاشانی (متوفی ۱۰۹۱ هـ.) و محمد بن الحسن الحرّ العاملی المشغری معروف به شیخ حرّ عاملی (متوفی ۱۱۰۴ هـ.) و ملا محمد باقر بن محمد تقی معروف به مجلسی (متوفی ۱۱۱۱ یا ۱۱۱۰ هـ.) که به ترتیب صاحب کتابهای «وافی»، «وسایل الشیعه» و «بحار الانوار» ند.

دربارهٔ انواع استفاده از قرآن و حدیث

انواع استفاده از قرآن و حدیث

آیات مبارک قرآن و احادیث گرانبهای پیغمبر(ص) و پیشوایان دین مقدس اسلام به صور گوناگونی در ادب پارسی متجلی شده‌اند که بیش از همه اقتباس، تلمیح، تمثیل (مثل)، تضمین، حلّ، درج و ترجمه آیات و احادیث را می‌توان نام برد که به لحاظ پرهیز از درازگویی، اشاره مختصری به آنها برای دانشجویان و دانش پژوهان خالی از فایده نیست؛ چه دانشجویان رشته زبان و ادبیات فارسی لازم است درس مستقلی را به نام «فنون بلاغت و صناعات ادبی» بگذرانند.

اقتباس

«اقتباس در اصل لغت به معنی پرتو نور و فروغ گرفتن است، چنانکه پاره‌ای از آتش را بگیرند و با آن آتش دیگر برافروزند، یا از شعله چراغی، چراغ دیگر را روشن کنند، و به این مناسبت، فرا گرفتن علم و هنر، و ادب آموختن یکی از دیگری را اقتباس می‌گویند، و در اصطلاح اهل ادب، آن است که حدیثی یا آیتی از کلام الله مجید یا بیت معروفی را بگیرند و چنان در نظم و نثر بیاورند که معلوم باشد قصد اقتباس است نه سرقت و انتحال.»

(صناعات ادبی، استاد همایی، ص ۴-۳۸۳)

مثال:

احمدالله تعالی که علی رغم حسود خیل بازآمد و خیرش به نواصی معقود
که از حدیث و یا مثل معروف «الخیرُ معقودُ بنواصی الخیل» اقتباس شده است.

و یا این بیت که سعدی از فردوسی اقتباس نموده است:

سعدی:

شب است و شاهد و شمع و شراب و شیرینی   غنیمت است دمی روی دوستان بینی

فردوسی:

از این پنج شین روی رغبت متاب   شب و شاهد و شمع و شهد و شراب

و یا این بیت حکیم عثمان مختاری که گفته است:

بر خاطر عزیز فراموش گشته‌ام   مَظْلُ الغنی ظلم ندانی چنین بود

که اقتباس از حدیث نبوی است در مورد ادای دین: «مَظْلُ الغنی ظُلْمٌ»

یعنی مسامحه و امروز و فردا کردن در پرداختن و ادای دین برای کسی که ممکن و قدرت مالی داشته باشد، ظلم است.

تلمیح

«یعنی به گوشه چشم نگریستن و در اصطلاح بدیع آن است که گوینده

در ضمن کلام به داستانی یا مثلی یا آیه و حدیثی معروف اشاره کند» ولی عین

آن را نیاورده باشد. (صناعت ادبی استاد همایی)

مثال:

سعدی:

گرش ببینی و دست از ترنج بشناسی   روا بود که ملامت کنی زلیخا را

حکیم مختاری:

بوی پیراهن گم گشته خود می شنوم   گر بگویم همه گویند ضلالی است قدیم

حافظ:

یا رب این آتش که در جان من است   سرد کن آنسان که کردی بر خلیل

تفاوت تلمیح و اقتباس

معمولاً در اقتباس عین عبارت یا قسمتی از آن را که حاکی ازویا دلیل بر

تمام جمله اقتباس شده باشد، می‌آورند در حالی که در تلمیح اشاره به مضمون و معنی آن است.

مثال برای اقتباس:

حکیم مختاری:

القُوَّةُ عَلَىٰ وَجْهِ ابِي يَأْتِ بِصِيرًا   در شأن توشاه از پسر تا جور تباد

از سر شب تا سحر بر آن رخ چون آفتاب   برفشاندم زلف او، حَتَّىٰ تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ

تمثیل - ارسال مثل

«آن است که عبارت نظم یا نثر را به جمله‌ای که مثل یا شبه مثل و متضمن مطلبی حکیمانه است بیاریند و این صنعت همه جا موجب آرایش و تقویت بنیه سخن می‌شود و گاه باشد که آوردن یک مثل در نظم یا نثر و خطابه و سخنرانی اثرش در پروراندن مقصود و جلب توجه شنونده بیش از چندین بیت منظوم و چند صفحه مقاله و رساله باشد.»^{۱۴}

مثال:

حافظ:

من اگر نیکم اگر بد تو برو خود را باش   هر کسی آن درود عاقبت کار که کشت
انوری:

اکنون چمن و باغ گرفتار تقاضاست   آری بدل خصم بگیرند ضمان را
بسیاری از آیات قرآن و احادیث به لحاظ کثرت استعمال، به صورت مثل به نظم و نثر فارسی راه یافته‌اند، به عنوان نمونه:

مثال از قرآن:

— لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسْأَلُونَ (مائده/۱۰۱).

— وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى (انعام/۱۶۴).

— كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا (اعراف/۳۰).

— أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ (نساء/۹۶).

مثال از احادیث:

- لَا بِلَدْعِ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرِ وَاحِدٍ مَرَّتَيْنِ. (احادیث مثنوی - ص ۹).
- الْمُؤْمِنُ مِرَاتُ الْمُؤْمِنِ (احادیث مثنوی - ص ۴۱).
- مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ (احادیث مثنوی - ص ۱۶۷).
- لَا زُهْبَانِيَّةَ فِي الْإِسْلَامِ (احادیث مثنوی - ص ۱۸۹).

حل

در اصطلاح ادیبان به کاربردن الفاظ آیات و احادیث و مثل در سخن و نوشته است که به ضرورت‌های شعری و مناسبات دیگر از وزن و عبارت اصلی خارج شود. و به دیگر سخن می‌توان گفت که حلّ نوعی از اقتباس است.

مثال:

مثنوی:

عشق جان طور آمد عاشقا   طور مست و خمر موسی صاعقا
که مصراع دوم صورت دیگری از آیه «فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ فَجَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا» است.

مثال:

مثنوی:

لَا يَسْعُ فِينَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ   وَالْمَلِكُ وَالرَّوْحُ أَيْضاً فَاغْقِلُوا
که شکل دیگری از حدیث معروف «لِیْ مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْعُنِي فِيهِ مَلِكٌ مُّقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُّرْسَلٌ» است.

تضمین

در علم بدیع عبارت از این است که سخنور آیه و یا حدیث و یا مصراع و بیتی و یا عبارتی از شعر یا نوشته دیگری در بین نوشته خود بیاورد و در صورتی که مشهور نباشد، نام گوینده آنها را نیز ذکر کند.

مثال از سعدی که یک بیت از فردوسی را تضمین نموده است.

چنین گفت فردوسی پاک زاد   که رحمت بر آن تربت پاک باد
«میا زار موری که دانه کش است   که جان دارد و جان شیرین خوش است»

* * *

مثال از آیات قرآن:

«ای آدم از بهشت بیرون رو، و ای حوا از او جدا شو. اِهْبَطُوا مِنْهَا جَمِيعًا.
ای تاج از سر آدم برخیز، ای حله از تن او جدا شو، ای حوران آدم را بردف
دورویہ بزیند. وَعَصَىٰ آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَىٰ. این چیست؟...» (مرصادالعباد)
و نیز «وَحْدَهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ» در ترجیع بند معروف هاتف اصفهانی.

درج

آوردن نصّ آیه یا حدیث در میان ابیات و مطالب که البته در نثر رواج
بیشتری دارد.

مثال: «وزینهار ای پسر که رنج مادر و پدر خوارنداری که آفرید گار به
حقّ پدر و مادر بسیار همی گیرد خدای تعالیٰ همی گوید: فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا
تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا» (قابوس نامه)

مثال: «گفت نشنیده ای که خواجه عالم علیه السلام گفت: لِي مَعَ اللَّهِ
وَقْتُ لَا يَسْعُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُّقَرَّبٌ أَوْ نَبِيٌّ مُّرْسَلٌ...» (گلستان سعدی)

(یادآوری)

درج و تضمین بسیار به هم شبیهند؛ شاید بتوان چنین استنباط کرد که
تفاوتی که تا حدّی بین آن دو وجود دارد، این است که در تضمین پیوستگی
سخن به حدّی است که حذف آن خلل و کاهشی در آهنگ کلام ایجاد می‌کند،
چون یا در نظم می‌آیند و یا در قرینه‌های جملات مسجّع، ولی در درج آیات و
احادیث به عنوان استناد به کار می‌روند و عیناً نقل می‌شوند.

ترجمه

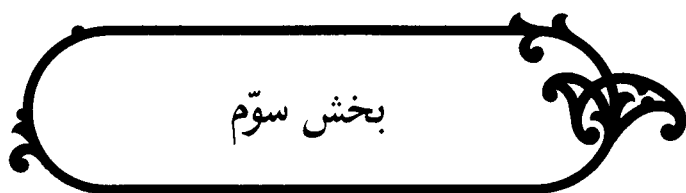
گاهی شاعران زبردست با الهام از مضامین یک سوره، غالب آیات آن

سوره را به رشته نظم کشیده اند که پی بردن به این تأثر مستلزم اشراف و دقت زیاد به آیات و احادیث است، چنانکه سعدی تعداد زیادی از آیات سوره نبا را در اشعار زیر به صورت ترجمه منظوم درآورده است.

شب از بهر آسایش توست و روز	مه روشن و مهر گیتی فروز
سپهر از برای توفراش وار	همی گستراند بساط بهار
اگر باد و برف است و باران و میغ	و گر رعد چو گان زند برق تیغ
همه کارداران فرمانبرند	که تخم تو در خاک می پرورند
اگر تشنه مانی ز سختی مجوش	که سقای ابرآبت آرد به دوش
ز خاک آورد رنگ و بوی طعام	تماشاگاه دیده و مغز و کام
عسل دادت از نحل و من از هوا	رطب دادت از نحل و نخل از نوا
همه نخلبندان بخایند دست	ز حیرت که نخلی چنین کس نبست
خور و ماه و پروین برای تواند	قنادیل سقف سرای تواند
ز خارت گل آورد و ز نافه مشک	زرازکان و برگ تر از چوب خشک

(بوستان)

موضوعات و شواهد

❁ ۱. خلیفه اللہی آدم (ع)

• وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ.

(البقرة/۳۰)

هم خلیفه است از محمد هم زحق چون آدمش
سرآنی جاعل فی الارض در شان آمده
(دیوان خاقانی، ص ۳۷۳)

پس خلیفه ساخت صاحب سینه ای   تا بود شاهیش را آیینہ ای
پس صفای بی حدودش داد او   وآنکه از ظلمت ضدش بنهاد او
(مثنوی دفتر ۶، بیت ۴-۲۱۵۳)
«عالمی بود آرمیده، در هیچ دل آتش عشقی نه، در هیچ سینه تهمت
سودائی نه، دریای رحمت به جوش آمده و خزائن طاعت پر برآمده، غبار هیچ فترت
بر ناصیه طاعت مطیعان نانشسته و علم لاف دعوی «وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ» به
عیوق رسانیده ... ناگاه از حضرت عزت و جلال این خبر در عالم فریشتگان دادند
که «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً...».

(کشف الاسرار، جلد ۱ ص ۱۴۰-۱۳۹ با تلخیص)

— تخمیر قالب آدم (ع):

- خَمَرْتُ طَيْئَةَ آدَمَ بِيَدَيَّ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا.
- خَمَرْتُ طَيْئَةَ آدَمَ بِيَدِهِ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا.

(احادیث مثنوی، ص ۱۹۸)

(مرصاد العباد، ص ۶۸-۶۷)

«همچنانکه در بدو فطرت اولی^۱ وَهُوَ الَّذِي يَبْدُؤُا الْخَلْقَ، که حقایق انواع را از مطالع ابداع برمی آورد، هیولای انسان را که سمت عالم خلقی داشت، چهل طور در مدارج استکمال از صورت به صورت و حال به حال بگردانید که «خَمَرْتُ طَيْمَةً آدَمَ بِنَدَىْ اَرْبَعِيْنَ صَبَاحًا» تا چون به نهایت تربیت رسید و اثر حصول شایستگی قبول در وی پدید آمد، خلعت صورت انسانی را که طراز عالم امری داشت که «وَيُنَزِّلُ الرُّوحَ مِنْ اَمْرِهٖ» به یک دفعه که «وَمَا اَمَرْنَا الْاِلٰهَ وَاحِدَةً» بر طریق «كُنْ فَيَكُوْنُ كَلَمَحِ الْبَصْرِ اَوْ هُوَ اَقْرَبُ» در وی پوشانید تا وجود اول او رقم تمامی یافت...»
(اخلاق ناصری، چاپ مینوی، ص ۳۳)

خمیر کرده یزدان کجا بماند خام
خمیر مایه پذیرم، نه از فطیرانم
فطیر چون کند او؟ فاطر السّموات است
چو اختران سماوات از منیرانم
(دیوان کبیر، جلد ۴ ص ۷۲)

کز برای پخته گشتن کردم آدم را اِلَه
در چهل صبح الهی طینت پاکش خمیر
ای خمیرت کرده در چل صبح تایید اله
چون تنورت گرم شد آن به که در بندی فطیر
(دیوان سنایی، ص ۲۸۸)

به سرّ عطسهٔ آدم به سَنَةِ الْحَوَا
به هیکلش که یداله سرشت از آب و تراب
به یک قیام و چهار اصل و چل صباح که هست
از این سه معنی الف، دال، میم بی اعراب
(دیوان خاقانی، ص ۵۱)

آدمی بر قدّ یک طشت خمیر   بر فرزد از آسمان و از اثیر
(مثنوی، دفتر ۶ بیت ۱۳۸)

بر در میخانه عشق ای ملک تسبیح گوی
کاندر آنجا طینت آدم مخمر می‌کنند
(حافظ ص ۱۳۵)

دوش دیدم که ملائک در میخانه زدند
گل آدم بسرشتند و به پیمانه زدند
(حافظ، ص ۱۲۴)

نان تو چون فطیر بماند درین تنور
با دست خود خمیر تو درهم سرشته‌اند
(صائب جلد ۴، ص ۱۹۸۸)

ز خاک آفریدت خداوند پاک
پس ای بنده افتادگی کن چو خاک
حریص و جهانسوز و سرکش مباش
ز خاک آفریدندت آتش مباش
چو گردن کشید آتش هولناک
به بیچارگی تن بینداخت خاک
چو آن سرفرازی نمود این کمی
از آن دیو کردند از این آدمی
(کلیات سعدی، بوستان، ص ۲۹۷)

آب را و خاک را برهم زدی   ز آب و گل نقش تن آدم زدی
(مثنوی، دفتر ۲، بیت ۶۹۲)

— عِلْمُ الاسماء

• وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ.

(البقره/ ۳۱)

• قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ.
قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ الْغَيْبِ
السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ.

(البقره/ ۳۳-۳۲)

بوالبشر کو عِلْمُ الْأَسْمَاءِ بگست
صد هزاران علمش اندر هر رگست
اسم هر چیزی چنان کان چیز هست
تا به پایان جان او را داد دست
هر لقب کو داد آن مبدل نشد
آنکه چشش خواند او کاهل نشد...
اسم هر چیزی تو از دانا شنو
سر رمز عِلْمِ الْأَسْمَاءِ شنو
(مثنوی، دفتر اول، ص ۷۶)

آدم خاکی ز حق آموخت علم
تا به هفتم آسمان افروخت علم
نام و ناموس ملک را در شکست
کوری آن کس که در حق در شکست
(مثنوی، دفتر اول، ص ۶۳)

نه فلک راست مسلم نه ملک را حاصل
آنچه در سر سویدای بنی آدم ازوست
(کلیات سعدی، ص ۷۸۷)

ناموخت خدای ما مر آدم را
چون عور و برهنه گشت جز کآسماء
(دیوان ناصر خسرو، ص ۱۸)

آدمی کو علم الاسماء بگست
در تک چون برق این سگ بی تک است
(مثنوی، در بعضی از نسخ)

علم الاسماء بد آدم را امام
لیک نی اندر لباس عین و لام
(مثنوی، دفتر ۴، بیت ۲۹۷۰)

— سجده فرشتگان بر آدم

• وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ
الْكَافِرِينَ.

(البقره/ ۳۴) ۱۵

تا توانی به گرد کبرمگرد
با عزازیل بین که کبر چه کرد؟
آب طاعت برید از جوش
نیل لعنت کشید بر رویش
(طریق التحقیق، بیت ۲۶۱-۲۶۰)

ملک در سجدهٔ آدم زمین بوس تونیت کرد
 که در حسن تو لطفی دید بیش از حد انسانی
 (حافظ، ص ۳۳۶)

گفت چون حق میدمید این جان پاک
 در تن آدم که آبی بود و خاک
 خواست تا خیل ملائک سر بسر
 نه خبر یابند از جان نه اثر
 گفت ای روحانیان آسمان
 پیش آدم سجده آرید این زمان
 سر نهادند آن همه بر روی خاک
 لاجرم یک تن ندید آن سر پاک
 باز ابلیس آمد و گفت این نفس
 سجده ای از من نبیند هیچ کس
 من همی دانم که آدم خاک نیست
 سر نهم تا سر ببینم، باک نیست
 چون نبود ابلیس را سر بر زمین
 سر بدید او زانکه بود او در کمین ...
 (منطق الطیر، ص ۱۸۲-۱۸۱)

آن بلیس از ننگ و عار و کمتری
 خویشتن افکند در صد ابتری
 از حسد می خواست تا بالا بود
 خود چه بالا بلکه خون بالا بود
 (مثنوی، دفتر دوم، ص ۲۹۱)

هان و هان ترک حسد کن با مهان
ورنه ابلیسی شوی اندر جهان
(مثنوی، دفتر دوم، بیت ۳۴۲۹)

هر که را باشد مزاج و طبع سُست
او نخواهد هیچکس را تندرست
گر نخواهی رشک ابلیسی، بیا
از در دعوی به دریای وفا
(مثنوی، دفتر ۵، بیت ۱۱۷۳)

از حسد گیرد ترا ره در گلو
وز حسد ابلیس را باشد غلو
عقبه ای زین صعب تر در راه نیست
ای خنک آن کش حسد همراه نیست
(مثنوی، دفتر اول، بیت ۴۳۱)

ترک سجده از حسد گیرم که بود
این حسد از عشق خیزد نی جحود
(مثنوی، دفتر ۲، بیت ۲۶۴۲)

— سرگذشت آدم و حوا در بهشت

• وَلَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ.

(البقره/ ۳۵)

ظاهراً بر جسم آدم خوانده کنز گندم مخور
نعره ها از حکم سابق که «الصلا اصحابنا»
(دیوان سنایی، ص ۴۲)

یک قدم زد آدم اندر ذوق نفس
 شد فراق صدر جنت طوق نفس
 همچو دیو از وی فرشته می گریخت
 بهر نانی چند آب چشم ریخت
 (مثنوی، دفتر دوم، ص ۲۴۸-۲۴۷)

— شجره ممنوعه

• فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ.

(البقره/ بخشی از آیه ۳۶)

• وَاعَصَىٰ آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَىٰ.

(طه/ بخشی از آیه ۱۲۱)

جایی که برق عصیان بر آدم صفی زد
 ما را چگونه زبید دعوی بیگناهی
 (حافظ، ص ۳۴۸)

مو آن رندم که عصیان پیشه دیرم
 به دستی جام و دستی شیشه دیرم
 اگر تو بیگناهی رو ملک شو
 مواز حوا و آدم ریشه دیرم
 (بابا طاهر، ص ۱۲۴)

زلف زمین در بر عالم فکند
 خال عصی بر رخ آدم فکند
 (مخزن الاسرار، چاپ دانشگاه، ص ۱۶۱)

حورا به نظاره نگارم صف زد
 رضوان به عجب بماند و کف بر کف زد

یک خال سیه بر آن رخان مطرف زد
ابدال ز بیم چنگ در مصحف زد
(حالات و سخنان ابوسعید ابوالخیر، ابوسعیدنامه، ص ۱۳۱)

دامن او گیر کودادت عصا
در نگر کآدم چه ها دید از عصی^۱
(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۲۱۴۰)

از دل تنگ گنه کار برآرم آهی
کآتش اندر گنه آدم و حوّا فکنم
(حافظ، ص ۲۳۹)

خال مشکین که بدان عارض گندم گونست
سر آن دانه که شد رهنز آدم با اوست
(حافظ، ص ۴۱)

پدرم روضه رضوان به دو گندم بفروخت
من چرا ملک جهان را به جوی نفروشم
(حافظ، ص ۲۳۴)

خرد مشمر جرم را هر چند باشد اندکی
کز بهشت آواره آدم از برای گندم است
(صائب، جلد ۲، ص ۵۲۹)

آدمیت حسن گندم گون پسندیدن بود
هر که باشد این مذاقش در حساب آدمی است
(صائب، جلد ۲، ص ۶۰۴)

نان جو خور، در بهشت سیر چشمی سیر کن
گرد عصیان بهر گندم بر رخ آدم نشست
(صائب، جلد دوم، ص ۶۱۳، غزل ۱۲۲۲)

— روی آوردن آن دوبه درخت

• فَأَكَلَا مِنْهَا فَبَدَّتْ لَهُمَا سَوَاتِيَهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصَى
آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى.

(طه/ ۱۲۱)

ناموخت خدای ما مرآدم را
چون عور و برهنه گشت جز کاسماء
(دیوان ناصر خسرو، ص ۱۸)

آن عورت بود آنکه پیدا شد
ورطاعت دیو از آدم و حوا
(همان ماخذ، ص ۱۸)

مادر و بابای ما را آن حسود
تاج و پیرایه به چالاکی ربود

کردشان آنجا برهنه و زار و خوار
سالها بگریست آدم زار زار
(مثنوی، دفتر سوم، ص ۱۶۱)

«ای آدم از بهشت بیرون رو و ای حوا ازو جدا شو» (اِهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا) ای
تاج از سر آدم برخیز، ای حله از تن او جدا شو، ای حوران بهشت آدم را بردف
دورویه بزیند که «و عصی آدم رَبَّهُ فَغَوَى» این چیست؟ سنگ ملامت بر شیشه

سلامت می زنیم و روغن خودپرستی آدم را بر زمین مذلت عبودیت می ریزیم، تیغ
همت او را بر سنگ امتحان می زنیم.»

(مرصادالعباد، ص ۹۴-۹۳)

— هبوط آدم و حوا از بهشت

• وَقُلْنَا أَهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ.

(البقره/ بخشی از آیه ۳۶)

جانهای خلق پیش از دست و پا
می پریدند از وفا سوی صفا
چون به امر اهبطوا بندی شدند
جنس خشم و حرص و خرسندی شدند
(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۶-۹۲۵)

چون عتاب اِهْبِطُوا انگيختند
همچو هاروتش نگون آویختند
(مثنوی، دفتر ۵، بیت ۳۶۱۹)

شرح گل بگذار از بهر خدا
شرح بلبل گو که شد از گل جدا
(مثنوی، دفتر اول، ص ۱۱۰)

چه گویمت که به میخانه دوش مست و خراب
سروش عالم غییم چه مژده ها دادست
که ای بلند نظر شاهباز سدره نشین
نشیمن تونه این کنج محنت آبادست
ترا ز کنگره عرش می زنند صفیر
ندانمت که در این دامگه چه افتادست
(حافظ، ص ۲۷)

نه من از پرده تقویٰ بدر افتادم و بس
 پدرم نیز بهشت ابد از دست بهشت
 (حافظ، ص ۵۶)

رهرو منزل عشقیم وز سر حدّ عدم
 تا به اقلیم وجود این همه راه آمده ایم
 (حافظ، ص ۲۵۲)

هش دار که گر وسوسه عقل کنی گوش
 آدم صفت از روضه رضوان بدر آیی
 (حافظ، ص ۳۵۳)

در عیش نقد کوش که چون آبخور نماند
 آدم بهشت روضه دارالسلام را
 (حافظ، ص ۶)

از آرزو فتاد برون آدم از بهشت
 تا آرزو ترا چه بلا بر سر آورد
 (صائب، جلد چهارم، ص ۱۹۵۸، غزل ۴۰۷۰)

— توبه آدم (ع)

● قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ

(اعراف/ ۲۳)

«دیگر باره گلیم درد در برانداخت «رَبَّنَا ظَلَمْنَا» آغاز نهاد، گفت ای آدم:
 آیی بر من چو باز مانی ز همه
 معشوقه روز بینواییت منم

گفت خداوندا مرا این سرگردانی همی بایست تا قدر الطاف تو بدانم، حق
خداوندی تو بشناسم.»

(مرصاد العباد، ص ۹۴)

اهبطوا امر آمد از قرآن
پاسخش ربّنا ظَلَمْنَا خوان
(حقیقه، ص ۲۱۰)

از پی خجلت آدم از دل و جان
بردردت ربّنا ظَلَمْنَا خوان
(حقیقه، ص ۳۰۷)

طایر گلشن قدسم چه دهم شرح فراق
که درین دامگه حادثه چون افتادم
من ملک بودم و فردوس برین جایم بود
آدم آورد درین دیر خراب آبادم
سایه طوبی و دلجویی حور و لب حوض
به هوای سرکوی تو برفت از یادم
(حافظ، ص ۲۱۶)

چنین قفس نه سزای چو من خوش الحانیست
روم به گلشن رضوان که مرغ آن چمنم
(منسوب به مولانا)

ورنه آدم کی بگفتی با خدا
رَبَّنَا اَنَا ظَلَمْنَا نَفْسَنَا
خود بگفتی کاین گناه از بخت بود
چون قضا این بود حزم ما چه سود
(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۵-۴۰۴)

رَبَّنَا اَنَا ظَلَمْنَا كُفْتُ وَآه

یعنی آمد ظلمت و گم گشت راه

(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۱۲۵۴)

گفت آدم که ظَلَمْنَا نَفْسَنَا

او ز فعل حق نبُدد غافل چوما

(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۱۴۸۹)

از بهشت انداختش بر روی خاک

چون سمک در شست او شد از سماک

نُوحَهُ اَنَا ظَلَمْنَا می زدی

نیست دستان و فسونش را حدی

(مثنوی، دفتر ۲، بیت ۱۰-۲۷۰۹)

رَبَّنَا اَنَا ظَلَمْنَا كُفْتُ وَبَس

چونکه جانداران بدید از پیش و پس

(مثنوی، دفتر ۴، بیت ۳۲۷)

آنکه فرزندان خاص آدمند

نَفْحَهُ اَنَا ظَلَمْنَا می دمنند

(مثنوی، دفتر ۴، بیت ۳۴۷)

از پدر آموزای روشن جبین

رَبَّنَا كُفْتُ وَظَلَمْنَا پیش ازین

نی بهانه کرد و نی تزویر ساخت

نی لوای مکر و حیلست بر فراخت

(مثنوی، دفتر ۴، بیت ۹۰-۱۳۸۹)

رَبَّنَا إِنَّا ظَلَمْنَا، سهورفت

رحمتی کن ای رحیمیها زفت

(مشوی، دفتر ۵، بیت ۴۰۱۰)

۲. حضرت ابراهیم (ع) (مراحل تکوین ایمان)

توحید:

• وَإِذْ قَالَ اِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَرَزَرْتَنِيْذُ أَضْمَامًا إِلَهَةً إِنِّيْ أَرِيْكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ. وَكَذَلِكَ نُرِيْ اِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلِيَكُوْنَنَّ مِنَ الْمَوْفِقِيْنَ. فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأٰ كَوْكَبًا قَالَ هَٰذَا رَبِّيْ فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ ٱلْأَفْلٰكَ. فَلَمَّا رَأٰ الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هَٰذَا رَبِّيْ فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَأَنْ لَّمْ يَهْدِنِيْ رَبِّيْ لَأَكُوْنَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ. فَلَمَّا رَأٰ الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هَٰذَا رَبِّيْ هَٰذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّيْ بَرِيءٌ مِّمَّا تُشْرِكُوْنَ. إِنِّي وَجْهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَٱلْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِيْنَ.

(الانعام / ۷۹-۷۴)

بلی در معجز و برهان ابراهیم این چنین باید
که نه صیدش کند اختر نه دامن گیرد اصنامش
(خاقانی، ص ۴۴۹)

مهدبراهیم چورای اوفتاد
نیم ره آمد دوسه جای اوفتاد
(مخزن الاسرار، ص ۲۸)

بگذر از خورشید و از مه چون خلیل
ورنه در خورشید کامل کی رسی
(دیوان کبیر، جلد ۶، ص ۱۶۹)

جان ابراهیم باید تا به نور
بیند اندر نار فردوس و قصور
پایه پایه بر رود بر ماه و خور
تا نماند همچو حلقه بند در
چون خلیل از آسمان هفتمین
بگذرد که لا احبّ الّا فلین
(مثنوی، دفتر دوم، ص ۳۳۲)

مرد باید به همت خورشید
به دل و دیده چون مه و خورشید
تا کند در صنایع اندیشه
بت همه بشکند بدین تیشه
همه شب در نظر بود چو خلیل
تا شود پیش او ستاره دلیل
اندرونش پر از شعاع شود
مهر مهرش در ارتفاع شود
رو بدرگاه پادشاه نهد
داغ بر روی مهر و ماه نهد
(مثنوی سنایی آباد، سنایی، ص ۹۳)

اندرین وادی مروبّی این دلیل
لا احبّ الّا فلین گو چون خلیل
(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۴۲۶)

از خلیلی لا احبّ الّا فلین
پس فنا چون خواست رب العالمین

لَا أَحَبَّ الْآفَلِينَ كُفْتُ أَنْ خَلِيلَ

کی فنا خواهد ازین ربّ جلیل ؟

(مثنوی، دفتر ۲، بیت ۹-۲۹۸)

گفت هذا ربّی ابراهیم راد

چونکه اندر عالم وهم اوفتاد

(مثنوی، دفتر ۵، بیت ۲۶۵۰)

ناخوشت آید مقال آن امین

در نبی که لَا أَحَبَّ الْآفَلِينَ

(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۵۹)

خوی با حق ساختی چون انگبین

بالبن که لَا أَحَبَّ الْآفَلِينَ

لاجرم تنها نماندی همچنان

کآتشی مانده برآه از کاروان

(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۱۴۱۵)

در لَا أَحَبَّ الْآفَلِينَ پاکی ز صورتها یقین

در دیده های غیب بین هر دم ز تو تمثالها

(دیوان کبیر، جلد ۱، ص ۴)

«و مرد راه رو تا منازل این راه نبرد به سر کوی توحید نرسد. خلیل (ع) در بدو کار که او را به درگاه آوردند به کوی ستاره فرستادند تا می گفت «هذا ربّی» پس از کوی ستاره برآمد به کوی ماه فروشد. از کوی ماه برآمد به کوی آفتاب فروشد... همه راهها بروی بسته شد به قدم تفکر بر سر کوی تحیر بایستاد و

حیران و عطشان و دوست جویان، تا هر که او را می دید می گفت این اسیر خاک سر کوی دوستی است. خلیل چون همه راهها بسته دید دانست که حضرت یکی است، آواز برآورد که: «إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ...» مرد مردانه نه آنست که بر شاهراه سواری کند که راه گشاده بود، مرد آن است که بر درشب تاریک بر راه تاریک بی دلیل به سر کوی دوست شود.»

(کشف الاسرار، جلد ۷، ص ۳۰۹)

— چهار مرغ

• وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ ارْنِي كَيْفَ تُنْخِي الْمَوْتِ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِنْ لِّيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي فَخَذَ مِنْهُم مِّنَ الظَّيْرِ فَصُرُوهُمْ إِلَيْكَ ثُمَّ أَجْعَلْ عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ أَذْغَبْنَاهُنَّ يَأْتِيَنَّكَ سَعْيًا وَآعْلَمَنَّ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ.

(البقره/ ۲۶۰)

«... ابراهیم مشتاق کلام حق بود و سوخته خطاب او، سوزش به غایت رسیده و سپاه صبرش به هزیمت شده و آتش مهر زبانه زده، گفت: خداوندا بنمای مرا تا مرده چون زنده کنی؟ گفت یا ابراهیم «أَوَلَمْ تُؤْمِنْ؟» ایمان نیاورده ای که من مرده زنده کنم؟ گفت: آری، و لکن دلم از آرزوی شنیدن کلام تو و سوز عشق خطاب تو زیر و زبر شده بود، خواستم تا گویی «أَوَلَمْ تُؤْمِنْ» مقصود همین بود که گفتی و در دلم آرام آمد.

آرام من پیغام تو   وین پای من در دام تو...

(کشف الاسرار، جلد ۱ ص ۷۱۷)

«و گفته اند: ابراهیم به آنچه گفت «أَرْنِي كَيْفَ تُنْخِي الْمَوْتِ» زندگی دل می خواست و طمأنینه سر، دانست که تا دلی زنده نبود طمأنینت در آن فرو نیاید، و تا طمأنینه نبود به غایت مقصود عارفان نرسد و غایت مقصد عارفان، روح انس و شهود دل و دوام مهر است، زبان دریاد و دل با راز و جان در ناز، زبان در ذکر و دل در فکر و جان با مهر، زبان ترجمان دل در بیان و جان با عیان، گفتند: ای

ابراهیم اکنون که زندگی در مردن است و بقا در فنا، شو، چهار مرغ را بکش از روی ظاهر بندگی خویش را و از روی باطن هم در نهاد خود این فرمان بجای آر. طاووس زینت را سر بردار و با نعیم دنیا و زینت دنیا آرام مگیر.

کم کن بر عندلیب و طاووس درنگ

کاین جا همه بانگ بینی آنجا همه رنگ

غراب حرص را بکش، نیز حریص مباش بر آنچه نماند و زود بسر آید.

چه بازی عشق با یاری کزوبی جان شد اسکندر؟!

چه داری مهر بر مهری کزوبی ملک شد دارا؟!

خروه شهوت را باز شکن، هیچ شهوت به دل خود راه مده که از ما بازمانی.

گر از میدان شهوانی سوی ایوان عقل آیی

چو کیوان در زمان خود را به هفتم آسمان بینی

کرکس امل را بکش، امل دراز مکن و دل بر حیات لعب و لهو منه تا به

حیات طیبه رسی. ای ابراهیم حیات طیبه، آن زندگی دل است و طمأنینه سر که

تومی خواهی!«

(کشف الاسرار، جلد ۱ ص ۷۱۸-۷۱۷)

«تو خلیل وقتی ای خورشید هوش

این چهار اطمینان رهزن را بکش

ز آنک هر مرغی ازینها زاغ و ش

هست عقل عاقلان را دیده کش

چار وصف تن چو مرغان خلیل

بسمل ایشان دهد جان را سبیل

ای خلیل اندر خلاص نیک و بد

سر برشان تا رهد پاهای زسد

کل توی و جملگان اجزای تو

برگشا که هست پاشان پای تو

از تو عالم روح زاری می شود
پشت، صد لشکر سواری می شود
زانک این تن شد مقام چارخو
نامشان شد چارمرغ فتنه جو
خلق را گسر زندگی خواهی ابد
سرببر زین چار مرغ شوم بد
بازشان زنده کن از نوعی دگر
که نباشد بعد از آن زیشان ضرر
چار مرغ معنوی راهزن
کرده اند اندر دل خلقان وطن
چون امیر جمله دلها شوی
اندرین دور، ای خلیفه حق توی
سرببر این چار مرغ زنده را
سرمدی کن خلق ناپاینده را
بط و طاووسست و زاغست و خروس
این مثال چار خلق اندر نفوس
بط حرص است و خروس آن شهوت است
جاء چون طاووس و زاغ امنیت است
منیتش آن که بود او مقید ساز
طامع تأبید یا عمر دراز
بط حرص آمد که نوکش در زمین
در ترو در خشک می جوید دفین
یک زمان نبود معطل آن گلو
نشود از حکم جز امر گلو
همچو یغما جیست خانه می کند
زود زود انبان خود پر می کند

اندر انبان می فشارد نیک و بد
دانه های درّ و حبّات نخود...

(مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۴۹-۳۱)

«آمدیم اکنون به طاووس دورنگ
کو کند جلوه برای نام و ننگ
همت او صید خلق از خیر و شر
وز نتیجه و فایده آن بی خبر
بی خبر چون دام می گیرد شکار
دام را چه علم از مقصود کار...»

(مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۳۹۷-۳۹۵)

... این سخن را نیست پایان و فراغ
ای خلیل حق چرا گشتی توزاغ؟!
بهر فرمان، حکمت فرمان چه بود؟!
اندکی ز اسرار آن باید نمود!
کاغ کاغ و نعره زاغ سیاه
دائماً باشد به دنیا عمر خواه
همچو ابلیس از خدای پاک فرد
تا قیامت عمر تن درخواست کرد
گفت أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ الْجَزَا
کاشکی گفستی که تُبْنَا رَبَّنَا
عمر بی توبه همه جان کندن است
مرگ حاضر غایب از حق بودن است...

(مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۷۷۷-۷۶۵)

— درباره خروس —

شهوتی است او و بس شهوت پرست
ز آن شراب زهر ناکِ ژار، مست

گر نه بهر نسل بودی ای وصی
 آدم از ننگش بکردی خود خصی
 گفت ابلیس لعین دادار را
 دام زفتی خواهم این اشکار را...
 (مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۹۴۲-۹۴۰)

چار مرغند چار طبع بدن
 بهر دین جمله را بزن گردن
 (حدیقه، ص ۷۲۴)

— آتش

● قَالَ حَرِّقُوهُ وَانْصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ. قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ
 ابراهيم.

(الانبياء / ۷۰-۶۹)

یا رب این آتش که در جان من است
 سرد کن زانسان که کردی بر خلیل
 (حافظ، ص ۲۰۹)

گلستان کند آتشی بر خلیل
 گروهی بر آتش برد ز آب نیل
 (کلیات سعدی، ص ۲۰۲)

عارفان از قهر بیش از لطف می یابند فیض
 بر خلیل الله باغ دلگشا در آتش است

عشق عالم سوز صائب همچو گلزار خلیل
باغها در پرده دارد گرچه پیدا آتش است
(صائب، جلد ۲، ص ۵۱۰ — غزل ۱۰۰۸)

چون خلیل آن کس که از نمرود رست
خوش تواند کرد بر آتش نشست
سر بز نمرود را همچون قلم
چون خلیل الله در آتش نه قدم
چون شدی از وحشت نمرود پاک
حله پوش از آتشین طوق چه باک
(مبتق الطیر، ص ۳۵)

عصمت یا نار کونی بارداً لا تکون النار حراً شارداً
(مثنوی، دفتر ۳، بیت ۹۵۴)

نعره یا نار کونی بارداً عصمت جان تو گشت ای مقتدا
(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۲۰۰۹)

آن شنیدی که تا خلیل چه گفت وقت آتش به جبرئیل نهفت
(حدیقه، ص ۱۶۸)

چون شنید او خطاب حق با نار
سرد و خوش طبع شد چودانه نار
(حدیقه، ص ۴۹)

— قیاس

• قَالَ مَا مَنَّكَ آلَا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينِ.

(الاعراف / ۱۲) ۱۶

سحره از لطف گفت آن لا ضیّر
با عزازیل قهر کرد آنّا خیر
(حدیقه، ص ۱۰۱)

اول آن کس کین قیاسکها نمود
پیش انوار خدا ابلیس بود
گفت نار از خاک بی شک بهتر است
من ز نار و او ز خاک اکدر است
پس قیاس فرع بر اصلش کنیم
او ز ظلمت ما ز نور روشنیم
(مثنوی، دفتر اول، بیت ۹۸-۳۳۹۶)

تو ز قرآن ای پسر ظاهر مبین
دیو آدم را نبیند غیر طین
(مثنوی، دفتر ۳، بیت ۴۲۴۷)

بل قضا حق است و جهد بنده حق
هین مباش اعور چو ابلیس خلق
(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۴۰۷)

نشاید بنی آدم خاکزاد
که در سر کند کبر و تندی و باد
ترا با چنین گرمی و سرکشی
نپندارم از خاکی از آتشی
(کلیات سعدی، ص ۱۷۵)

ز خاک آفریدت خداوند پاک
پس ای بنده افتادگی کن چو خاک
حریص و جهانسوز و سرکش مباش
ز خاک آفریدنت آتش مباش
چو گردن کشید آتش هولناک
به بیچارگی تن بینداخت خاک
چو آن سرفرازی نمود این کمی
از آن دیو کردند ازین آدمی
(کلیات سعدی، بوستان، ص ۲۹۷)

«... و نیز طبع آتش تکبر است، برتری جوید، طبع خاک تواضع است
فروتری خواهد. برتری ابلیس را بدان آورد که گفت «آنا خیر» فروتری آدم را بدان
آورد که گفت: «رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا» ابلیس گفت من و گوهر من، آدم گفت: «نه
من بلکه خدای من...»

(تفسیر کشف الاسرار، جلد ۳ ص ۵۰-۴۹)

— ابلیس و درخواست عُمر از خداوند تا روز رستاخیز

• قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمٍ يُبْعَثُونَ. قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنظَرِينَ. قَالَ فِيمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَفْعِدَنَّ
لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ. ثُمَّ لَا تَبْنَهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ
وَعَنْ شِمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ. قَالَ أَخْرِجْ مِنْهَا مَذْمُومًا مَذْهُورًا لِمَنْ تَبِعَكَ

مِنْهُمْ لَا مُلَآئَآءَ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ.

(اعراف / ۱۸-۱۴)

همچو ابلیسی که می‌گفت ای سلام
ربّ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ الْقِيَامِ
(مثنوی، دفتر ۲، بیت ۶۳۰)

همچو ابلیس از خدای پاک فرد
تا قیامت عمر تن درخواست کرد
گفت انظرنی إِلَى يَوْمِ الْجَزَا
کاشکی گفتمی که تُبْنَا رَبَّنَا
(مثنوی، دفتر ۵، بیت ۷۶۸-۹)

بُذِرَ گستاخی کسوف آفتاب
شد عزازیلی ز جرأت ردّ باب
(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۹۲)

آن بلیس بی تبش مهلت همی خواهد ازو
مهلتی دادش که او را بعد فردا می‌کشد
(دیوان کبیر، جلد ۲، ص ۱۰۹)

— سوگند ابلیس در اغوای آدمیزادگان

• قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَا أُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ (ص/ ۸۲)

شیطان با مخلصان بر نمی‌آید و سلطان با مفلسان.

(کلیات سعدی، ص ۱۸۴)

• قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ.

(اعراف/ ۱۶)

گفت شیطان که بما اغویتَنی
کرد فعل خود نهان دیودنی

(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۱۴۸۸)

باز آن ابلیس بحث آغاز کرد
که بُدم من سرخ رو کردیم زرد
رنگ رنگ تست صباغم تویی
اصل جرم و آفت و داغم تویی
هین بخوان ربّ بما اغویتَنی
تا نگردی جبری و کثر کم تنی

(مثنوی، دفتر ۴، بیت ۳-۱۳۹۱)

همچو ابلیسی که گفت اغویتَنی
تو شکستی جام و ما را می زنی

(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۴۰۶)

— تسلیم شدن شیطان توسط پیامبر(ص)

• أَسْلَمَ شَيْطَانِي بِئِدَى^{۱۷}

گر ملک دیو شد گه آدم دیو در عهد او ملک شد هم
(حدیقه، ص ۱۹۳)

اسم اعظم بکند کار خود ای دل خوش باش
که به تلبیس و حیل دیو مسلمان نشود
(حافظ، ص ۱۵۴)

چون به دعوت کرد شیطان را طلب
گشت شیطانش مسلمان زین سبب
(منطق الطیر، ص ۱۷)

أَسْلَمَ الشَّيْطَانُ دَرِنْجَا شَد پدید
که یزیدی شد ز فضلش بایزید
(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۳۶۴۹)

۴. ادب

• اَدَّبَنِي رَبِّي فَأَحْسَنَ تَأْدِيبِي. (کشف الاسرار، جلد ۲ ص ۶۲۴)

• التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ
وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ.

سَنَتِ بَنِي إِسْرَءِيلَ
(توبه/ ۱۱۲) ^{۱۸}

→ عشر ادب خوانده ز سبع سما عذر قدم خواسته از انبيا

(مخزن الاسرار، ص ۱۶)

داشت سليمان ادب خود نگاه مملکت آوده نُجُست اين کلاه

(مخزن الاسرار، ص ۲۸)

«... هر که آراسته ادب نباشد، شايسته صحبت نباشد و صحبت سه قسم است: یکی با حق است به ادب موافقت، ديگر با خلق است به ادب مناصحت، سيوم با نفس است به ادب مخالفت. و هر آن کس که پرورده اين آداب نيست، وی را با راه مصطفیٰ (ص) هيچ کار نيست... رب العزه جل جلاله، مصطفیٰ (ص) را اول آراسته ادب کرد، چنانکه در خبر است: «اَدَّبَنِي رَبِّي فَأَحْسَنَ تَأْدِيبِي» لاجرم شب معراج در آن مقام اعظم ادب حضرت بجای آورد، تا رب العزه از وی باز گفت «مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى» و با خلق خدا ادب صحبت نگه داشت، تا از وی باز گفت «وَأَنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ»

(کشف الاسرار، جلد ۲، ص ۲۴-۲۳۳)

— ادب ظاهر و ادب باطن

پيش اهل تن ادب بر ظاهر است

که خدا زایشان نهان را سائر است

پیش اهل دل ادب بر باطن است
 زانک دلشان بر سرایر فاطن است
 توبه عکسی، پیش کوران بهر جاه
 با حضور آیی نشینی پایگاه
 پیش بینایان کنی ترک ادب
 نار شهوت را از آن، گشتی حطب
 چون نداری فطنت و نور هدی
 بهر کوران روی را می زن جلا

(مثنوی، دفتر دوم، ۹-۳۲۲۳)

از ادب پر نور گشته است این فلک
 وز ادب معصوم و پاک آمد ملک
 بد ز گستاخی کسوف آفتاب
 شد عزازیلی ز جرأت رد باب

(مثنوی، دفتر اول، بیت ۲-۹۱)

این زمین با سکون با ادب
 اندر آرد زلزلش در سرزوتب

(مثنوی، دفتر اول، بیت ۱۲۸۱)

از خدا جوییم توفیق ادب
 بی ادب محروم شد از لطف رب
 بی ادب تنهانه خود را داشت بد

بلکه آتش در همه آفاق زد

(مثنوی، دفتر اول، بیت ۷۸-۷۹)

۵. اربعینات

- وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ (بقره/ ۵۱)
- وَوَعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَّمْنَا بَعَشْرَ فَنَمٍّ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَقَالَ مُوسَىٰ لِأَخِيهِ هَارُونَ أَخْلِفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ (اعراف/ ۱۴۲)
- خَمَرْتُ طَيْبَةَ آدَمَ بِيَدَيَّ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا

(احادیث مشنوی، ص ۱۹۸)

- مَنْ أَخْلَصَ لِلَّهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا ظَهَرَتْ بِنَايِعُ الْحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ عَلَى لِسَانِهِ (احادیث مشنوی، ص ۱۹۶)

بس که در بحر طلب چل صبح شست افکنده ام
تا در آن شست سبک صید گران آورده ام
نقد شش روز از خزانه هفت گردون برده ام
گرچه در نقب افکنی چل شب گران آورده ام
(خاقانی، دکتر ضیاء الدین سجادی، ص ۲۵۵)

لوح چل صبح که سی سال زبر کردم رفت
بهر چل صبح دبستان به خراسان یابم
در جهان بوی وفا نیست و گرهست آنجاست
کاین گل از خار مغیلان به خراسان یابم
(خاقانی، دکتر ضیاء الدین سجادی، ص ۱۸۷)

پست شکر گشت غبار درت
پسته و عناب شده شکرت
یک کف پست توبه صحرای عشق
برگ چهل روزه تماشای عشق
(مخزن الاسرار، ص ۳۰)

که ای صوفی شراب آنکه شود صاف
که در شیشه برآرد اربعینی
(حافظ، ص ۳۴۲)

۶. نامهای خداوند

د لند

• وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذُرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيَجْزُونَ مَا

كانوا يَعْلَمُونَ ﴿٢٠﴾

(الاعراف / ۸)

• هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ. هُوَ اللَّهُ

الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيَّمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ

سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ. هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ يُسَبِّحُ لَهُ

مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ. ﴿٢٢-٢٤﴾

إِنَّ لِلَّهِ تِسْعَةً وَتِسْعُونَ إِسْمًا مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ (كشف الاسرار، جلد ۶، ص ۱۰۱)

بوالبشر کو علم الاسماء بگست

صد هزاران علمش اندر هر رگست

اسم هر چیزی چنان کان چیز است

تا بپایان جان او را داد دست

(مثنوی، دفتر اول، بیت ۵-۱۲۳۴)

نامهای بزرگ محترمت

رهبر جود و نعمت و کرم

هر یک افزون ز عرش و فرش و ملک

کان هزار و یکست و صد کم یک

هر یکی زان به حاجتی منسوب

لیک نامحرمان از آن محجوب

یا رب از فضل و رحمت این دل و جان
محرم دیدن نام خود گردان
کفر و دین هر دو در رخت پویان
وحده لا شریک له گویان
صانع و مکرم و توانا اوست
واحد و کامران نه چون ما اوست
حیّ و قیّوم و عالم و قادر
رازق خلق و قاهر و غافر
فاعل جنبش است و تسکین است
وحده لا شریک له این است
عجز ما حجت تمامی اوست
قدرتش نایب اسامی اوست
(حدیقه، ص ۶۰)

شبلی از پیر روزگار ^۹جنید
کرد نیکو سؤالی از پی صید
گفت پیرا نهاد جمله علوم
ممر را کن در این زمان معلوم
تا بدانم که راه عقبی چیست
مرد این راه زین خلائق کیست
گفت برگیر خواجه زود قلم
تا بگویم ترا ز سرّ قدم
شبلی اندر زمان قلم برداشت
و آنچه او گفت یک به یک بنگاشت
گفت بنویس از این قلم «الله»
چونکه بنوشت شد سخن کوتاه

گفت دیگر چه؟ پیر گفت جز این
خود همین است کردم تعلقین
علم ها جمله زیر این کلمه است
هست صورت یکی و لیک همه است
علم جمله جهان جزین مشناس
بشنو فرق فربهی ز آماس

(حدیقه، ص ۳۲۴)

— اسم اعظم

از میان نامهای خداوند، یک نام از همه برتر است که به اسم اعظم، سنی،
مهین و بزرگ مشهور است، گروهی بر این باورند که اسم «الله» چون جامع
صفات جلایه و جمالیه حق است از اینرو «اسم اعظم» همان است و گروه دیگر
«هو» و «صمد» و... را به اسم اعظم خداوند اطلاق می کنند.

بر آن برترین نام یزدانش را
بخواند و بپالود مژگانش را

(شاهنامه، جلد ۱، ص ۱۵)

اسم اعظم

بدان آه پسین کز عرش پیشست
بدان نام مهین کز شرح بیشست
(خسرو و شیرین، ص ۲۹۵)

اسم اعظم بکند کار خود ای دل خوش باش
که به تلبیس و حیل دیو مسلمان نشود
(حافظ، ص ۱۵۴)

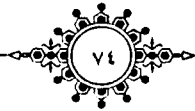
— نود و نه اسم جلاله خداوند

١. الله	٢١. القابض	٤١. الحسيب	٦١. المحيى	٨١. المنتقم
٢. الرحمان	٢٢. الباسط	٤٢. الجليل	٦٢. المميت	٨٢. العفو
٣. الرحيم	٢٣. الخافض	٤٣. الكريم	٦٣. الحى	٨٣. الرؤف
٤. الملك	٢٤. الرافع	٤٤. الرقيب	٦٤. القيوم	٨٤. مالك الملك
٥. القدوس	٢٥. المغز	٤٥. المجيب	٦٥. الواجد	٨٥. ذوالجلال
٦. السلام	٢٦. المذل	٤٦. الواسع	٦٦. الماجد	والاكرام
٧. المؤمن	٢٧. السميع	٤٧. الحكيم	٦٧. الواحد	٨٦. المقسط
٨. المهيمن	٢٨. البصير	٤٨. الودود	٦٨. الصمد	٨٧. الجامع
٩. العزيز	٢٩. الحكم	٤٩. المجيد	٦٩. القادر	٨٨. الغنى
١٠. الجبار	٣٠. العدل	٥٠. الباعث	٧٠. المقدر	٨٩. المغنى
١١. المتكبر	٣١. اللطيف	٥١. الشهيد	٧١. المقدم	٩٠. المانع
١٢. الخالق	٣٢. الخبير	٥٢. الحق	٧٢. المؤخر	٩١. الضار
١٣. البارئ	٣٣. الحليم	٥٣. الوكيل	٧٣. الاول	٩٢. النافع
١٤. المصور	٣٤. العظيم	٥٤. القوى	٧٤. الآخر	٩٣. التور
١٥. الغفار	٣٥. الغفور	٥٥. المتين	٧٥. الظاهر	٩٤. الهادى
١٦. القهار	٣٦. الشكور	٥٦. الولى	٧٦. الباطن	٩٥. البديع
١٧. الوهاب	٣٧. العلى	٥٧. الحميد	٧٧. الوالى	٩٦. الباقي
١٨. الرزاق	٣٨. الكبير	٥٨. المحصى	٧٨. المتعالى	٩٧. الوارث
١٩. الفتاح	٣٩. الحفيظ	٥٩. المبدء	٧٩. البر	٩٨. الرشيد
٢٠. العليم	٤٠. المقيت	٦٠. المعيد	٨٠. التواب	٩٩. الصبور ^٢

— برخی از صفات خداوند:

الف) لامكانى

- فَمَنْ وَصَفَ اللهُ سُبْحَانَهُ فَقَدْ قَرَنَهُ، وَمَنْ قَرَنَهُ فَقَدْ تَنَاهَا، وَمَنْ تَنَاهَا فَقَدْ جَرَّأَهُ وَمَنْ جَرَّأَهُ فَقَدْ جَهَلَهُ، وَمَنْ جَهَلَهُ فَقَدْ أَشَارَ إِلَيْهِ، وَمَنْ أَشَارَ إِلَيْهِ فَقَدْ حَدَّهُ وَمَنْ حَدَّهُ فَقَدْ

عَدَّةٌ وَمَنْ قَالَ «فِيمَ» فَقَدْ ضَمَّنَهُ وَمَنْ قَالَ «عَلَامَ؟» فَقَدْ أَخْلَى مِنْهُ...

(نهج البلاغه، ص ۴۰-۳۹)

خداوند نام و خداوند جای
خداوند روزی ده رهنمای
خداوند کیهان و گردان سپهر
فروزنده ماه و ناهید و مهر
ز نام و نشان و گمان برتر است
نگارنده بر شده گوهر است
(شاهنامه، جلد ۱، ص ۱)

(ب) ازلی و ابدی

• الْحَمْدُ لِلَّهِ الْأَوَّلِ بَلَا أَوَّلٍ كَانَ قَبْلَهُ وَالْآخِرِ بَلَا آخِرٍ يَكُونُ بَعْدَهُ الَّذِي قَصُرَتْ عَنْ رُؤْيَيْهِ أَبْصَارُ التَّائِظِينَ وَعَجَزَتْ عَنْ نَعْتِهِ أَوْهَامُ الْوَاصِفِينَ...

(صحیفه سجّادیه، چاپ حسینیه ارشاد، ص ۷۰)

به بینندگان آفریننده را
نبینی مرنجان دو بیننده را
نیابد بدون نیز اندیشه راه
که او برتر از نام و از جایگاه
(شاهنامه، جلد ۱، ص ۱)

اندر دل من بدین عیانی که تویی
و از دیده من بدین نهانی که تویی
وصّاف ترا وصف نداند کردن
تو خود به صفات خود چنانی که تویی
(رباعی منسوب به خواجه عبدالله انصاری)

نور حق را نیست ضدی در وجود
تا به ضدّ او را توان پیدا نمود
لاجرم أبصارنا لا تُدرِكه
و هویدرک، بین تراز موسی و گه
(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۵-۱۱۳۴)

آن به دل نزدیک، دور از چشم، کز لطف گهر
در جهان است و برون است از جهان پیداست کیست
(صائب، جلد ۲، ص ۶۲۳)

(ج) مکر خداوند

• أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ.

(اعراف / ۹۹)

• وَمَكْرُوا وَمَكْرَ اللَّهِ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ.

(آل عمران / ۴۷)

• قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ
الدُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ

(الزمر / ۵۴)

نه به لا تأمن از توسیر شوم
نه به لا تقنطوا دلیر شوم

(حدیقه، ص ۱۵۳)

از مکر خداوند همی هیچ نترسی
زانست که با بنده پر از مکر و شکنجی
(دیوان ناصرخسرو، ص ۴۹۵)

ورنداری باور از من روبین در نبی وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ
(مرآت المثنوی، ص ۸۰۱)

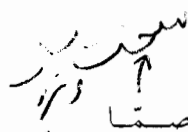
ما کران بسیار لکن بازبین در نبی وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ
(مرآت، مثنوی، ص ۸۰۱)

طهرت و ایزد

• قَبْدًا بِأَوْعِيَّتِهِمْ قَبْلَ وِعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَاءِ أَخِيهِ كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ

(یوسف/ ۷۶)

به از ما سخنگوی دانا یکیست
که بالا تر از علم او علم نیست
برو علم یک ذره پوشیده نیست
که پیدا و پنهان بنزدش یکیست
(کلیات سعدی، ص ۳۱۹)

حاجت موری به علم خویش بداند
در بن چاهی به زیر صخره صما
(کلیات سعدی، ص ۴۱۱)

• وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا...

(بخشی از آیه ۵۹ / انعام)

یکیست گوید برگی مگر به علم خدای
نیوفتد ز درختی هگر ز نه ثمری
(ناصر خسرو، ص ۴۸۵)

هیچ برگی در نیفتد از درخت بی قضا و حکم آن سلطان بخت
(مثنوی، دفتر ۳، بیت ۱۸۹۹)

هـ) نور خدا خاموشی پذیر نیست

- يُرِيدُونَ أَنْ يُظْفِقُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ
(توبه / ۳۲)
- يُرِيدُونَ لِيُظْفِقُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

(صف / ۸)

ور خواهد کشتن به دهن کافر اورا

روشن کندش ایزد بر کامه کافر

(ناصر خسرو، ص ۱۷۴)

چراغی را که ایزد بسرفروزد

هر آن کس پُف کند دانی چه سوزد

(مرصاد العباد، ص ۸۰)

هر که در سر چراغ دین افروخت

سبلت پُف کنانش پاک بسوخت

(حدیقه، ص ۶۳۲)

شمع حق را پُف کنی توای عجزوز

هم توسوزی، هم سرت ای گنده پوز

(مثنوی، دفتر ششم، بیت ۲۰۷۸)

- ... كَلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِّلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ

(بخشی از آیه ۶۴/ المائده)

كَلَّمَا هُمْ أَوْقَدُوا نَارَ الْوَعْيِ

أَطْفَأَ اللَّهُ نَارَهُمْ حَتَّى أَنْظِفَا

عزم کرده که دلا اینجامه ایست
گشته ناسی زآنک اهل عزم نیست
چون نبودش تخم صدقی کاشته
حق برونسیان آن بگماشته
گرچه بر آتش زن دل می زند
آن ستارش را کف حق می کشد
(مثنوی، دفتر ۶، ص ۲۹۱)

نسخه
۵۰۰
۱۰۰

۷. احسان، ایثار، انفاق

۱۶۹
۸۱۶۸
۸۱۶۸

• ... وَيُؤْتُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

(حشر/ ۹)

• وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا
• الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ.

(نوبه/ ۷۹)

• أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ جُهْدُ الْمُقِلِّ إِلَى فَقِيرٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
(كشف الاسرار، جلد ۱، ص ۷۳۴)

آن زمان که خدای عزوجل
مصطفی را از حال کرد آنگاه
حکم من ذالذی نمود نزول
یَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ آنگاه
(حدیقه، ص ۱۲۹)

از همه چیزهای بگزیده، هست جُهدُ الْمُقِلِّ پسندیده
(حدیقه، ص ۱۳)

***

هر چه داری بران حق بگذار
کز گدایان نظیرت ایثار

جان و دل بذل کن کز آب و زگل
 بهتر از جوده‌هاست جهد مقلّ
 سید و سرفراز آل عبا
 یافت تشریف سورت هل اتی
 ز آن سه قرص جوین بی مقدار
 با راز غیبی راز یافت در پیش حق چنین بازار
 خیز و بگذار دنیای دون را
 تا بیابی خدای بی‌چون را
 درمی صدقه از کف درویش
 از هزار توانگر آمد بیش ...

(حدیقه، ص ۸-۱۲۷)

سخا هنگام درویشی فزونتر کن که شاخ رز
 چو درویشان خزان گردد پدید آید زرافشانش
 سخا بهر جزا کردن ربا خوردیست در همت
 که یک بدهی و آنکه ده جزا خواهی زیزدانش ...

(خاقانی، دیوان، ص ۲۱۳)

خاقانیا به سائل اگر یک درم دهی
 خواهی جزای آن دو بهشت از خدای خویش
 پس نام آن کرم کنی ای خواجه برمنه
 نام کرم به داده روی و ریای خویش
 بر داده تو نام کرم کی بود سزا
 تا داده را بهشت شناسی سزای خویش
 تا یک دهی به خلق و دو خواهی زحق جزا
 آن را ربا شمر، که شمردی عطای خویش

دانی کرم کدام بود آنکه هر چه هست
بدهی به هر که هست و نخواهی جزای خویش

(خاقانی، دیوان، ص ۸۹۰)

• وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا
بخور چیزی از مال و چیزی بده

(بنی اسرائیل / ۲۹)

برای دگر روز چیزی بنه
مبادا که در دهر دیرایستی

مصیبت بود پیری و نیستی

(فردوسی، به نقل از لغت نامه دهخدا)

• مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ امثالِهَا. (انعام / ۱۶۰)

خدایت یکی را به ده وعده کرد

بده گزنداری بدل در خلل

(دیوان ناصر خسرو، صفحه ۴۶۲)

نکوکاری از مردم نیک رای

یکی را به ده می نویسد خدای

(کلیات سعدی، بوستان سعدی، ص ۳۶۳)

گردری بر بسته شد ده در گشاد

گرفچی شد حق عیوض اشتر بداد

(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۴۷۳)

هر یکی جان را ستانده بها

از نَبی بر خوان تو عشر امثالها

(مثنوی، دفتر ۳، بیت ۳۸۳۶)

• وَأَخْسِنَ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ.

(القصص / ۷۷)

«موسیٰ علیه السلام قارون را نصیحت کرد که احسن کما احسن الله الیک، نشنید و عاقبتش شنیدی.

آن کس که به دینار و درم خیر نیندوخت
سر عاقبت اندر سر دینار و درم کرد
خواهی که ممتّع شوی از دنیوی و عقبی
با خلق کرم کن چو خدا با تو کرم کرد
(کلیات سعدی، گلستان، ص ۱۷۱)

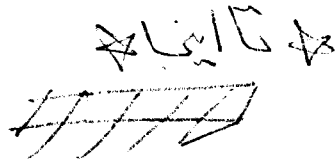
از گفتار حضرت علی علیه السلام:

• اتَّقِ شَرَّ مَنْ أَحْسَنَتْ إِلَيْهِ.

(المنهج القوی، ج ۳، ص ۴۹ به نقل از احادیث مثنوی، ص ۷۳)

گفت حقّست این ولی ای سیبویه
اتَّقِ مَنْ شَرَّ مَنْ أَحْسَنَتْ إِلَيْهِ
(مثنوی، دفتر ۳، بیت ۲۶۳)

یا وفا خود نبود در عالم
یا مگر کس درین زمانه نکرد
کس نیاموخت علم تیر از من
که مرا عاقبت نشانه نکرد
(گلستان، چاپ دکتر خطیب رهبر، ص ۱۲۲)

۸. اصحاب کھف

• سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ مَا يَغْلُظُ إِلَّا قَلِيلٌ.

(الکھف/۲۲)

گرچه اصحاب کھف از پی راه
جمله گشتند از آن خلل آگاہ
زرق و تلبیس و مکر دقیانوس
گشت معلومشان کہ ہست فسوس
آن کہ از گریہ ای رمان باشد
کدخدای ہمہ جہان باشد؟
یا سہ یا پنج یا کہ ہفت بدند
بود جمعیتی چو جمع شدند
بعد از آن سگ متابعت بنمود
تا از آن یک قدم ورا بُد سود
(حدیقہ، ص ۲۲۹)

سگ اصحاب کھف روزی چند
پی نیکان گرفت و مردم شد
(کلیات سعدی، گلستان، ص ۴۲)

از مایهٔ بیچارگی قطمیر مردم می شود
 ماخولیای سروری سگ می کند بلعام را
 (کلیات سعدی، غزلیات، ص ۴۱۶)

• وَتَحْسَبُهُمْ آيِقَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ
 ذِرَاعُهُ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُغْبًا.

(کهف/۱۸)

بفکن از من حیلِ ناهموار را
 تا ببینم روضهٔ ابرار را
 همچو آن اصحاب کهف از باغ جود
 می چرم ایقاز نی بل هم رقود
 خفته باشم بر یمین یا بر یسار
 بر نگرדם جز چو گوبی اختیار
 هم به تقلیب توتا ذات الیمین
 یا سوی ذات الشمال ای ربّ دین
 (مثنوی، دفتر ۶، ص ۲۸۴)

شب ز زندان بی خبر زندانیان
 شب ز دولت بی خبر سلطانیان
 نی غم و اندیشهٔ سود و زیان
 نی خیال این فلان و آن فلان
 حال عارف این بود بی خواب هم
 گفت ایزد هم رقود زین مرم
 خفته از احوال دنیا روز و شب
 چون قلم در پنجهٔ تقلیب ربّ
 (مثنوی، دفتر اول، بیت ۹-۴۰۶)

اولیا اصحاب کھف اند ای عنود
در قیام و در تقلب هم رقود
می‌کنندشان بی تکلف در فعال
بی خبر ذات الیمین ذات الشمال
چیست آن ذات الیمین فعل حسن
چیست آن ذات الشمال أشغال تن
(مثنوی، دفتر اول، ص ۱۹۶)

گه سگی را ره دهد در پیشگاه
گه کند از گربه ای مکشوف راه
(منطق الطیر، ص ۶)

من آن هشتم هفت مردان کھفم
که بر سرنوشت جفا می‌گریزم
(خاقانی، دیوان، ص ۲۸۹)

۹. افلاک

• وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ — وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا مَنَازِلَ حَتَّىٰ
عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ — لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَ
كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ.

(یس / ۴۰-۳۸)

سیر سپهر و دور قمر را چه اختیار

در گردشند بر حسب اختیار دوست

(حافظ، ص ۴۳)

که هر بامدادی چو زرین سپر

ز مشرق برآرد فروزنده سر

زمین پوشد از نور پیراهنا

شده تیره گیتی بدو روشنا

چو از مشرق او سوی خاور کشید

ز مشرق شب تیره سر برکشید

نگیرند مریکدگر را گذر

نباشد ازین یک روش راست تر

(شاهنامه — چاپ دبیر سیاقی، ص ۵)

گفته دانا چو ماه نوبه فزونست

گفته نادان چنان کهن شده عرجون

(دیوان ناصر خسرو، ص ۳۰۹)

• وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ - وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ - إِلَّا مَنْ أَشْرَقَ السَّمْعَ فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ.
(الحجر/ ۱۸-۱۶)

بنگر به ستاره که بتازد سپس دیو
چون زر گدازنده که بر قیر چکانیش
(دیوان ناصر خسرو، ص ۲۲۳)

ز رقیب دیو سیرت بخدای خود پناهم
مگر آن شهاب ثاقب مددی دهد خدا را
(حافظ، ص ۶)

سنان دولت او دشمنان دولت و دین را
چنان زند که سنان ستاره دیو لعین را
(کلیات سعدی، ص ۷۰۴)

لَا نَفْوَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ يَتَّقِي
مِنْ حِرَاسِ الشُّهُبِ رُوحَ الْمُتَّقِي
(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۲۳۰)
• اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا.
(بخشی از آیه ۲ سوره رعد)

که دانست کاندر هوا بی ستونی
ستاده ست دریا و کوه و بیابان
(دیوان ناصر خسرو، ص ۳۱۹)

آسمان چون خیمه ای بر پای کرد
بی ستون کرد و زمینش جای کرد
(منطق الطیر، ص ۷)

• ... يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ... (بخشی از آیه ۵۳ سوره اعراف)

چنان تنگش آورده اندر کنار

که پنداری اللَّيْلُ يُغْشِي النَّهَارَ

(کلیات سعدی، بوستان، ص ۳۸۴)

• إِنَّا زَيْنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزَيْنَةٍ الْكَوَاكِبِ. (صافات/ ۶)

• وَلَقَدْ زَيْنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ... (ملک/ ۵)

خور و ماه و پروین برای تواند

قنادیل سقف سرای تواند

(کلیات سعدی، بوستان، ص ۳۶۷)

• وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ (لقمان/ ۱۰)

• وَالْجِبَالِ أَوْتَاداً... (عم/ ۷)

زمین از تب لرزه آمد ستوه

فرو کوفت بردامنش میخ کوه

(کلیات سعدی، بوستان، ص ۲۰۲)

❁ ۱۰. اَلَسْتُ (آیه میثاق)

• وَإِذَا أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ. (اعراف/ ۱۷۲)

کبر و تکبر بگذار و بگیر
در عوض کبر چنین کبریا
گفت «الستُ» تو بگفتی «بلی»
شکر بلی چیست؟ کشیدن بلا
(دیوان کبیر، جلد ۱، ص ۱۵۷)

موازقالوا بلی تشویش دیرم
گنه از برگ و بارون بیش دیرم
اگر لا تَقْتَطُوا دستم نگیره
من از یا و ئَلْتَا اندیش دیرم
(شرح حال باباطاهر، ص ۱۲۴)

خه خه ای دراج معراج اَلَسْتُ
دیده بر برق بلی تاج اَلَسْتُ
چون الست عشق بشنیدی به جان
از بلی نفس بیزاری ستان
چون بلی نفس گرداب بلاست
کی شود کارتو در معراج راست
(منطق الطیر، ص ۳۶)

چون به گوش جان شنیدستی الست
 از بلی گفتن مکن کوتاه دست
 بسته‌ای عهد الست از پیش تو
 از بلی سر در مکش زین بیش تو
 چون بدو اقرار آوردی درست
 کی شود انکار آن کردن درست
 ای به اول کرده اقرار الست
 پس به آخر کرده انکار الست
 چون در اول بسته‌ای میثاق تو
 چون توانی شد در آخر عاق تو
 ناگزیرت اوست، پس با او بساز
 هرچ پذیرفتی وفا کن کژمباز
 (منطق الطیر، ص ۱۷۵)

الّا یا ایها السّاقی ادرّ کأساً وناولها
 که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکله‌ها
 (حافظ، ص ۲)

تحصیل عشق ورنه‌ی آسان نمود اول
 آخر بسوخت جانم در کسب این فضائل
 (حافظ، ص ۲۰۹)

مطلب طاعت و پیمان و صلاح از من مست
 که به پیمانه کشی شهره شدم روز الست
 (حافظ، ص ۱۸)

من همان دم که وضو ساختم از چشمهٔ عشق
چار تکبیر زدم یکسره بر هر چه که هست
(حافظ، ص ۱۸)

مگر بویی از عشق مستت کند
طلبکار عهد الستت کند
به پای طلب ره بدانجا بری
وز آنجا به بال محبت پری
بدرد یقین پرده‌های خیال
نماند سرا پرده الا جلال
(کلیات سعدی، بوستان، ص ۲۰۳)

ملامت کشانند مستان یار
سبکتر برد اشتر مست بار
(کلیات سعدی، بوستان، ص ۲۷۹)

مشتاق تواز الست مست آمده‌اند
سر مست زبادهٔ الست آمده‌اند
می می نوشند و پند می ننیوشند
کایشان ز الست می پرست آمده‌اند
(مرصاد العباد، ص ۳۳۲)

غم عشق تو مادر زاد دیرم
نه از آموزش استاد دیرم
خوشم با آنکه از یمن غم ته
خراب آباد دل آباد دیرم
(شرح احوال باباطاهر، ص ۱۲۳)

الست از ازل همچنانشان بگوش

بفریاد قالوا بلی^۱ در خروش

(کلیات سعدی، بوستان، ص ۲۸۰)

پیش از این کاین سقف سبز و طاق مینا برکشند

منظر چشم مرا ابروی جانان طاق بود

(حافظ، ص ۱۸۰)

از دم صبح ازل تا آخر شام ابد

دوستی و مهر بر یک عهد و یک میثاق بود

(حافظ، ص ۱۴۰)

در ازل بست دلم با سر زلفت پیوند

تا ابد سر نکشد وز سر پیمان نرود

(حافظ، ص ۱۵۱)

روز نخست چون دم رندی زدیم و عشق

شرط آن بود که جزره آن شیوه نسپریم

(حافظ، ص ۲۵۷)

نبود نقش دو عالم که رنگ الفت بود

زمانه طرح محبت نه این زمان انداخت

(حافظ، ص ۱۳)

هرگز نمیرد آنکه دلش زنده شد به عشق

ثبت است بر جریده عالم دوام ما

(حافظ، ص ۹)

سر ز مستی بر نگیرد تا به صبح روز حشر
هر که چون من در ازل یک جرعه خورد از جام دوست
(حافظ، ص ۴۴)

در ازل دادست ما را ساقی لعل لب
جرعه جامی که من مدهوش آن جامم هنوز
(حافظ، ص ۱۰۸)

حافظ آن روز طرب نامه عشق تونوشت
که قلم بر سر اسباب دل خرم زد
(حافظ، ص ۱۰۴)

عشق من با خط مشکین تو امروزی نیست
دیر گاهیست کزین جام هلالی مستم
(حافظ، ص ۲۱۳)

عهد الست من همه با عشق شاه بود
وز شاهراه عمر بدین عهد بگذرم
(حافظ، ص ۲۲۵)

از هر ترنمی دلش از جای می رود
هر کس شنیده است ندای الست تو
(صائب،)

به هیچ دور نخواهند یافت هشیارش
چنین که حافظ ما مست باده از لست
(حافظ، ص ۳۲)

مطلب طاعت و پیمان و صلاح از من مست
که به پیمانۀ کشی شهره شدم روز الست
(حافظ، ص ۱۸)

برو ای زاهد و بر درد کشان خرده مگیر
که ندادند جز این تحفه به ما روز الست
(حافظ، ص ۲۰)

مقام عیش میسر نمی شود بی رنج
بلی به حکم بلا بسته اند عهد الست
(حافظ، ص ۱۹)

۱۱. امانت

• اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ عَلَى السَّمٰوٰتِ وَ الْاَرْضِ وَ الْجِبَالِ فَ اَبَيْنَ اَنْ يَّحْمِلْنَهَا وَ اَشْفَقْنَ مِنْهَا وَ حَمَلَهَا الْاِنْسَانُ اِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا
 (احزاب / ۷۲)

آسمان بار امانت نتوانست کشید

قرعه کار به نام من دیوانه زدند

(حافظ، ص ۱۱۱)

«مجموعه‌یی می‌بایست از هر دو عالم روحانی و جسمانی که هم آلت محبت و بندگی به کمال دارد و هم آلت علم و معرفت به کمال دارد تا بار امانت، مردانه و عاشقانه در سفت جان کشد و این جز ولایت دو رنگ انسان نبود چنانکه فرمود:

• «اِنَّا عَرَضْنَا الْاَمَانَةَ...»

کرد فضل عشق انسان را فضول

زین فزون جویی ظلوم است و جهول

(مثنوی، دفتر سوم، بیت ۴۶۷۲)

گر در افتد در زمین و آسمان

زهره‌هاشان آب گردد در زمان

ورنه خود آشفقن منها چون بُدی

گرنه از بيمش دل گه خون شدی

(مثنوی، دفتر اول، بیت ۱۹۵۱-۲)

هیچ بد نامد آدمی را پیش
از ظلومی و از جهولی خویش
چه حدیث است هر چه پیش آید
همه از ظلم و جهل خویش آمد
حق پسندست عالم و عادل
بنده گه ظالمست و گه جاهل
(حدیقه، ص ۳۸۵)

«الهی اگر عبدالله را نمی‌نگری خود را می‌نگر؛ آبروی عبدالله پیش دشمن
مبر. امانت عرضه کردی بگریخت کوه، چون است که امانت بهره‌من آمد تجلی
بهره‌کوه؟!»

(رسالات خواجه عبدالله، ص ۱۶۳)

«درویشی را دیدم، سر بر آستان کعبه همی مالید و می‌گفت: یا غفور یا
رحیم، تودانی که از ظلم و جهول چه آید»

(گلستان، دکتر خطیب رهبر، ص ۱۴۴)

من آن ظلوم جهولم که اولم گفתי
چه خواهی از ضعفا ای کریم و از جهال
مرا تحمل باری چگونه دست دهد
که آسمان و زمین بر نتافتند و جبال
(کلیات سعدی، ص ۷۳۱)

زین همه خلق وزین همه بنیاد
بارت‌کلیف خویش بر تونهاد
(حدیقه، ص ۴۷۲)

من که باشم چرخ با صد کاروبار
زین کمین فریاد کرد از اختیار...
در نُبی بشنوبیانش از خدا
آیت أَشْفَقَنَّ أَنْ يَحْمِلَنَهَا
(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۲۰۷ و ۲۰۲)

ذره ناچیز ما بر گردن همت گرفت
بار سنگین امانت را که گردون بر نتافت
(صائب، غزل ۱۳۶۴، جلد، ص)

آدمی گر خون بگرید از گرانباری رواست
کآنچه نتوانست بردن آسمان بردوش اوست
(صائب، غزل ۱۱۰۸، ص ۵۵۰)

۱۲. انسان

• وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (حجر/ ۲۶)

لیکن آنکه که گهرت از توشود بیرون
 تو همان تیره گل گنده مسنونی
 (دیوان ناصر خسرو، ص ۴۹۶)

ز خاک آفریدت خداوند پاک
 پس ای بنده افتادگی کن چو خاک
 حریص و جهانسوز و سرکش مباش
 ز خاک آفریدندت آتش مباش
 چو گردن کشید آتش هولناک
 به بیچارگی تن بینداخت خاک
 چو آن سرفرازی نمود این کمی
 از آن دیو کردند ازین آدمی

(کلیات سعدی، بوستان، ص ۲۹۷)

• هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ.

(آل عمران/ ۶)

قدیمی نکوکار و نیکی پسند   به کلک قضا در رحم نقشبند

(کلیات سعدی، بوستان، ص ۲۰۲)

• فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ. (الحجر/ ۲۹)

دوش دیدم که ملایک در میخانه زدند
گل آدم بسرشتند و به پیمانه زدند
(حافظ، ص ۱۱۰)

— کرامت انسان (انسان در بُعد مثبت)

• وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا.
(الاسراء / ۷۰)

آدمی بر قد یک طشت خمیر
برفزود از آسمان و از ائیر
هیچ کرّما شنید این آسمان
که شنید این آدمی پرغمان
(مثنوی، دفتر ۶، ص ۱۷۸)

خاک بودی ترا مکرم کرد
زان پست جلوه دو عالم کرد
از همه مهتر آفرید ترا
هر چه هست از همه گزید ترا
در نظر از همه لطیف تری
به صفت از همه شریف تری
خوبتر از تو نقشبند ازل
هیچ نقشی نبست در اول ...
باطنت را به لطف خود پرورد
ظاهرت قبله ملائک کرد
آفرینش همه غلام تواند
از پی قوّت و قوام تواند

اینهمه عزت و شرف که تراست
تو زخود غافلی، عظیم خطاست
(مثنوی طریق التحقیق، ص ۱۴۶)

تخم بطنی گرچه مرغ خانگی
زیر پرّ خویش کردت دایگی
مادر تو بطن آن دریا بُدست
دایه ات خاکی بدو خشکی پرست
میل دریا که دل تو اندر است
آن طبیعت جانت را از مادر است
میل خشکی مر ترا زین دایه است
دایه را بگذار که او بدرایه است
دایه را بگذار بر خشک و بران
اندر آ در بحر معنی چون بطن
گر ترا مادر بترساند ز آب
تو مترس و سوی دریا ران شتاب
تو بطنی بر خشک و بر تر رانده ای
نی چو مرغ خانه، خانه کننده ای
تو ز کرمنا بنی آدم شهی
هم به خشکی هم به دریا پانهی
که حملنا هم علی البحری بجان
از حملنا هم علی البرّ پیش ران...
(مثنوی، دفتر ۲، ص ۴۶۰-۴۵۹)

مَتّ کردگار هادی بین   کادمی را ز جمله کرد گزین

(حدیقه، ص ۷۸)

— انسان موجودی برتر از فرشته و دون تر از بهائم!

• أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا.

(فرقان/ ۴۴)

• إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَلَقَ الْمَلَائِكَةَ وَرَكَّبَ فِيهِمُ الْعَقْلَ وَخَلَقَ الْبَهَائِمَ وَرَكَّبَ فِيهِمُ الشَّهْوَةَ وَخَلَقَ بَنِي آدَمَ وَرَكَّبَ فِيهِمُ الْعَقْلَ وَالشَّهْوَةَ فَمَنْ غَلَبَ عَقْلُهُ شَهْوَتُهُ فَهُوَ أَعْلَى مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَمَنْ غَلَبَ شَهْوَتُهُ عَقْلُهُ فَهُوَ أَدْنَى مِنَ الْبَهَائِمِ.

این حدیث به گونه دیگری در احادیث مثنوی آمده است:

• إِنَّ اللَّهَ رَكَّبَ فِي الْمَلَائِكَةِ عَقْلاً بِلا شَهْوَةٍ وَرَكَّبَ فِي بَنِي آدَمَ كِلَيْهِمَا فَمَنْ غَلَبَ عَقْلُهُ شَهْوَتُهُ فَهُوَ خَيْرٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَمَنْ غَلَبَ شَهْوَتُهُ عَقْلُهُ فَهُوَ شَرٌّ مِنَ الْبَهَائِمِ.

(احادیث مثنوی، ص ۱۱۸)

در حدیث آمد که خلاق مجید

خلق آدم را سه گونه آفرید

یک گره را جمله عقل و علم و جود

آن فرشته است و نداند جز سجود

نیست اندر عنصرش حرص و هوا

نور مطلق زنده از عشق خدا

یک گروه دیگر از دانش تهی

همچو حیوان از علف در فربهی

او نبیند جز که اصطبل و علف

از شقاوت غافل است و از شرف

این سوم هست آدمیزاد و بشر

نیم او فرشته و نیمش زخر

نیم خر خود مایل سفلی بود

نیم دیگر مایل عقلی (علوی) بود

آن دو قوم آسوده از جنگ و حراب

وین بشر با دو مخالف در عذاب

وین بشر هم ز امتحان قسمت شدند
 آدمی شکلند و سه امت شدند
 یک گُره مستغرق مطلق شدند
 همچو عیسی^۱ با ملک ملحق شدند
 نقش آدم لیک معنی جبرئیل
 رسته از خشم و هوا و قال و قیل
 از ریاضت رسته و ز زهد و جهاد
 گوئیا از آدمی او خود نژاد
 قسم دیگر با خران ملحق شدند
 خشم محض و شهوت مطلق شدند
 وصف جبریلی در ایشان بود رفت
 تنگ بود آن خانه و آن وصف زفت ...
 مرده گردد شخص کوبی جان شود
 خر شود چون جان او بی «آن» شود ...
 نام کالانعام کرد آن قوم را
 ز آنک نسبت کوبه یقظه نوم را ...
 روح حیوانی ندارد غیر نوم
 حشهای منعکس دارند قوم ...
 (مثنوی، دفتر چهارم، ص ۳۶۶)

هست ترکیب نفس انسانی
 نفسی و عقلی و هیولانی
 از دل و جان و نیروی فائت
 حدّ او حیّ ناطق مائت
 گل و دل دان سرشته آدم
 این بر آن، آن بر این شده درهم

هر چه جز مردمند یکرنگند
یا همه صلح یا همه جنگند
روح انسان عجایب است عظیم
آدم از روح یافت این تعظیم
بلعجب روح، روح انسانی است
که در این دیوخانه زندانی است
گاه با امر سوی حق یازد
گاه با خلق [خالگی] بازد
پایی اندر تن و یکی در جان
متحیر بمانده چون مرجان
(حدیقه، ص ۳۸۳)

آدمیزاده طرّفه معجونی است
از فرشته سرشته وز حیوان
گر رود سوی این شود به ازین
ور شود سوی آن شود کم از آن
(سنایی، به نقل از امثال و حکم، جلد ۱، ص ۲۸)

***

همه گشته نفایه سیم دغل
آنکه گفتش خدای بل هم اضلّ
(حدیقه، ص ۶۷۸)

در تو هم دیوی است و هم ملکی
هم زمینی به قدر و هم فلکی
ترک دیوی کنی ملک باشی
وز شرف برتر از فلک باشی
(سنایی به نقل از امثال و حکم، جلد ۱، ص ۲۸)

آدمی را میان عقل و هوا
اختیار است شرح کرمنا

(حدیقه، ص ۳۷۳)

نه هر آدمیزاده ازداد بهست
که دد زآدمیزاده بد بهست
چو انسان نداند بجز خورد و خواب
کدامش فضیلت بود بر دواب

(کلیات سعدی، ص ۲۴۸)

«ای عزیز اگر تمامتر از این خواهی که گفتم، از این سه طایفه بیان و شرح خواهی، گوش دار و از مصطفیٰ علیه السلام بشنو: «الْأَنسُ ثَلَاثَةٌ أَفْسَامُ، قِسْمٌ يَشْبَهُونَ الْبَهَائِمَ وَقِسْمٌ يَشْبَهُونَ الْمَلَائِكَةَ وَقِسْمٌ يَشْبَهُونَ الْأَنْبِيَاءَ»، گفت پنی آدم سه قسم شده‌اند: بعضی مانند بهائم باشند همه همت ایشان اکل و شرب بود، و خواب و آسایش. «أُولَئِكَ كَمَا لَأَنْعَامٌ بَلْ هُمْ أَضَلُّ» این گروه باشند و بعضی مانند فریشتگان باشند همت ایشان تسبیح و تهلیل و نماز و روزه باشد و فریشته صفتان باشند، بعضی مانند پیغامبران و شبه رسولان، همت ایشان عشق و محبت و شوق و رضا و تسلیم باشد؛ گروه سوم را کسی شناسد که این جمله را دیده باشد و بر همه گذر کرده! تو خود هنوز یک مقام را ندیده‌ای، این همه چگونه فهم توانی کردن؟! چون عنایت ازلی خواهد که مرد سالک را به معراج قلب در کار آرد شعاعی از آتش عشق «نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةِ الَّتِي تَطْلُعُ عَلَى الْأَفْتَدَةِ» شعله‌ای بزند شعاعی بر سالک آید، مرد از پوست بشریت و عالم آدمیت بدر آرد...»

(عین القضاة، تمهیدات، ص ۵۱-۵۰)

— عالم اصغر

دَوَائِكَ فِیْكَ وَلَا تَبْضُرُ   وَ دَائِكَ مِنْكَ وَلَا تَشْعُرُ
أَتَزَعُمُ أَنَّكَ جَرْمٌ صَغِيرُ   وَ فِیْكَ أَنْظَوَى الْعَالَمِ الْاَكْبَرُ
وَ أَنْتَ الْكِتَابُ الْمِیْنِ الَّذِی   بِأَسْطَرِهِ الَّذِی يُظْهِرُ الْمَضْمُرُ

(دیوان منسوب به حضرت علی (ع) ص ۲۳)

سالها دل طلب جام جم از ما می‌کرد
 آنچه خود داشت زیگانه تمنا می‌کرد
 گوهری کز صدف کون و مکان بیرون است
 طلب از گم شدگان لب دریا می‌کرد

(حافظ، ص ۹۶)

پس به صورت عالم اصغر توی
 پس به معنی عالم اکبر توی
 ظاهر آن شاخ اصل میوه است
 باطناً بهر ثمر شد شاخ هست
 گرنبودی میل و امید ثمر
 کی نشاندی باغبان بیخ شجر
 پس به معنی آن شجر از میوه زاد
 گربه صورت از شجر بودش ولاد
 مصطفی زین گفت کآدم و انبیاء
 خلف من باشند در زیر لوا
 بهر این فرموده است آن ذوفنون
 رمز نحن الآخرون السابقون
 گربه صورت من زآدم زاده‌ام
 من به معنی جد جد افتاده‌ام
 کز برای من بدش سجده ملک
 وز پی من رفت بر هفتم فلک
 پس ز من زایید در معنی پدر
 پس زمیوه زاد در معنی شجر
 (مثنوی، دفتر چهارم، ص ۳۰۹)

این عالم بزرگ ز بهر چه کرده اند
از خویشتن پیرس تو ای عالم صغیر
(دیوان ناصر خسرو، ص ۱۵۷)

— همدردی با همنوع

• مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ مَثَلُ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالشَّهْرِ وَالْحُمَى

(احادیث مثنوی، ص ۱۳۷)

بنی آدم اعضای یکدیگرند
که در آفرینش ز یک گوهرند
چو عضوی به درد آورد روزگار
دگر عضوها را نماند قرار
تو کز محنت دیگران بیغمی
نشاید که نامت نهند آدمی
(کلیات سعدی، گلستان، ص ۴۷)

بر مسلمانان نمی آری تو رحم
مؤمنان خویشند و یکتن شحم و لحم
رنج یک جزوی ز تن رنج همه است
گردم صلحست یا خود ملحمه است
(مثنوی، دفتر ۴، بیت ۸-۳۲۴۷)

• الْمَرْءُ مَخْبُوءٌ تَحْتَ لِسَانِهِ

زبان در دهان ای خردمند چیست
کلید در گنج صاحب هنر
چو در بسته باشد چه داند کسی
که گوهر فروش است یا پیله ور
(کلیات سعدی، گلستان، ص ۳۲)

یکی خوب خُلق و خَلَق پوش بود
که در مصر یک چند خاموش بود
خردمند مردم ز نزدیک و دور
به گردش چوپروانه جویای نور
تفگَر شبی با دل خویش کرد
که پوشیده زیر زبانت مرد
اگر همچنین سربه خود در برم
چه دانند مردم که دانشورم
سخن گفت و دشمن بدانت و دوست
که در مصر نادانتر از وی هموست
(کلیات سعدی، بوستان، ص ۳۴۴)

۱۳. اولیاء الله

• رَبِّ أَشَعَّتْ أَغْبَرْدِي طَمَرْنِ لَا يُؤْتُهُ بِهِ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لَا بَرَّةُ.

(حدیث، مرصاد العباد، ص ۲۲۴)

• أَوْلِيَائِي تَحْتَ قِيَابِي لَا يَعْرِفُهُمْ غَيْرِي.

(احادیث مثنوی، ص ۵۲)

صد هزاران پادشاهان و مهان

سرفرازانند ز آنسوی جهان

نامشان از رشک حق پنهان بماند

هر گدایی نامشان را برنخواند

(مثنوی، دفتر ۲، بیت ۲-۹۳۱)

ای بسی اصحاب کشف اندر جهان

پهلوی تو پیش تو هست این زمان

یار با او غار با او در سرور

مُهر بر چشمست و بر گوشت چه سود؟

(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۶-۴۰۵)

سایه یزدان بود بنده خدا

مردۀ این عالم و زنده خدا

دامن او گیر ز تربی گمان

تا رهی در دامن آخر زمان

کیف مدّ الظلّ نقش اولیاست
کو دلیل نور خورشید خداست
(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۵-۴۲۳)

مردان راهت از نظر خلق در حجاب
شب در لباس معرفت و روز در قبا
(کلیات سعدی، ص ۷۰۱)

پراکنندگانند زیر فلک
که هم دُر توان خواندشان هم ملک
قوی بازوانند کوتاه دست
خردمند و شیدا و هشیار و مست
که آسوده در گوشه ای خرقه دوز
که آشفته در مجلسی خرقه سوز
نه سودای خودشان نه پروای کس
نه در کنج توحیدشان جای کس
پریشیده عقل و پراکنده هوش
ز قول نصیحتگر آکنده گوش
به دریا نخواهد شدن بط غریق
سمندر چه داند عذاب حرّیق
تهی دست مردان پر حوصله
بیابان نوردان بی قافله
عزیزان پوشیده از چشم خلق
نه زَنار داران پوشیده دلّ
ندارند چشم از خلایق پسند
که ایشان پسندیده حق بسند
(کلیات سعدی، بوستان، ص ۲۸۲)

«ای جان و جهان، آنها که ایشان را از برای منادمت مجلس انس و ملازمت مقام قرب آفریده اند و اصحاب وصول وصال اند و ارباب فضل و نوال، اینجا در زیر قباب غیرت متواری اند که «اولیائی تَحْتَ قَبَابِی لَا یَعْرِفُهُمْ غَیْرِی» ایشان پس شوریده حال و بشولیده مقالند، بس بی سروسامان و بس بی پروبالند، «رُبَّ أَشْعَثَ أَغْبَرِ ذِی طَمَرْنِ» ایشانند.»

(مرصاد العباد، ص ۳۷۹)

مبین حقیر گدایان عشق را کاین قوم
شهان بی کمر و خسروان بی کلهند
(حافظ، ص ۱۳۶)

عزیزان پوشیده از چشم خلق
نه زنار داران پوشیده دل
(کلیات سعدی، بوستان، ص ۲۸۲)

ننگ از فقیر اشعث اغبر مدار از آنک
در وقت مرگ اشعث و در گور اغبری
دامن مکش ز صحبت ایشان که در بهشت
دامن کشان سندس خُضرند و عبقری
روی زمین به طلعت ایشان منور است
چون آسمان به زهره و خورشید و مشتری
(کلیات سعدی، ص ۵-۷۵۴)

دین زدرویشان طلب زیرا که شاهان را مدام
رسم باشد گنجها در جای ویران داشتن
(سنایی، ص ۴۶۷)

— اَبِیتُ عِنْدَ رَبِّیْ

(احادیث مثنوی، ص ۸۸)

• اَبِیتُ عِنْدَ رَبِّیْ یُطْعِمُنِیْ وَ یَسْقِیْنِیْ

بلکه رزقی از خداوند بهشت
بی صداع باغبان بی رنج و کشت
(مثنوی، دفتر ۳، بیت ۲۵۴۱)

فرّخ آن کوهمه طعام و شراب
از مسبّب ستد نه از اسباب
(حدیقه، ص ۱۶۰)

قوت اصلیّ بشر نور خداست
قوت حیوانی مرورا ناسزا است
لیک از علّت درین افتاد دل
که خورد او روز و شب زین آب و گل
روی زرد و پای سُست و دل سبک
کو غذای وَالسّما ذاتِ الْحُبُک
آن غذای خاصگان دولت است
خوردن آن، بی‌گلو و آلت است
شد غذای آفتاب از نور عرش
مر حسود و دیورا از دود فرش ...
(مثنوی، دفتر دوم، ص ۳۰۶)

قوّت از قوّت حق می زهد
نه از عروقی کز حرارت می جهد
این چراغ شمس کو روشن بود
نه از فتیل و پنبه و روغن بود
سقف گردون کو چنین دایم بود
نه از طناب و اُستنی قائم بود

قوت جبریل از مطبخ نبود
 بود از دیدار خلّاق وجود
 همچنان این قوّت ابدال حق
 هم ز حق دان نه از طعام و از طبق
 چشمشان را هم ز نور اشرشته اند
 تا ز روح و از ملک بگذاشته اند...
 (مثنوی، دفتر سوم، ص ۳)

— تشبیه مؤمن به نی

• مَثَلُ الْمُؤْمِنِ كَمَثَلِ الْمِزْمَارِ لَا يَحْسُنُ صَوْتُهُ إِلَّا بِخَلٍّ بِظَنِيهِ

(احادیث مثنوی، ص ۲۲۲)

نی پیمبر گفت مؤمن میزمار است

در زمان خالی نی نوحه گراست
 چون شود پر مطربش بنهد زدست
 پر مشو کاسیب دست او خوش است
 (مثنوی، دفتر ۶، بیت ۴-۴۲۱۳)

در اندرون من خسته دل ندانم کیست
 که من خموشم و او در فغان و در غوغاست

(حافظ، ص ۱۷)

در پس آینه طوطی صفتم داشته اند
 آنچه استاد ازل گفت بگومی گویم
 (حافظ، ص ۲۶۲)

— واحد کالآلف

• لَيْسَ شَيْءٌ خَيْرًا مِنَ الْفِ مِثْلِهِ إِلَّا الْإِنْسَانُ الْمُؤْمِنُ.

(احادیث مثنوی، ص ۱۸۴)

وَاحِدٌ كَالْألفِ كَيْ بُودَ آن ولی
 بلکه صد قرن است آن عبدالعلی
 خم که از دریا درو راهی شود
 پیش او جیحونها زانوزند
 (مثنوی، دفتر ۶، ص ۲۷۲)

یکی ز ما و هزار از شما اگر چه شما
 چو مار و مورچه بسیار و ما نه بسیاریم
 (دیوان ناصر خسرو، ص ۲۶۸)

— ما رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ

• قَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَىٰ وَلِيُبْلِيَ
 الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

(الأنفال / ۱۷)

آزما لیس

توز قرآن باز خوان تفسیر بیت

گفت ایزد ما رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ
 گر بپرانیم تیر آن نی زماست
 ما کمان و تیراندازش خداست...
 (مثنوی، دفتر اول، ص ۳۸)

گفت من تیغ از پی حق می زنم
 بنده حَقِّم نه مأمور تنم
 شیر حَقِّم نیستم شیر هوا
 فعل من بردین من باشد گوا
 (مثنوی، دفتر ۱، بیت ۸-۳۷۸۷)

ما رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ در حراب

من چو تیغم و آن زننده آفتاب
 (مثنوی، دفتر اول، ص ۲۳۳)

ما رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ گفت حق
کار حق بر کارها دارد سبق
(مثنوی، دفتر ۲، بیت ۱۰۳۶)

ما رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ راست دان
هر چه دارد جان، بود از جان جان
(مثنوی، دفتر ۲، بیت ۲۵۳۰)

ما رَمَيْتَ اِذْ رَمَيْتَ از نسبت است
نفی اثبات است، هر دو مثبت است
آن تو افکندی که بردست تو بود
تو نیفکندی که قوت حق نمود
(مثنوی، دفتر ۳، بیت ۶۰-۳۶۵۹)

ما رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ ابتلاست
بر نبی کم نه گنه کان از خداست
(مثنوی، دفتر ۴، بیت ۱۷۲۵)

گر گزندت رسد ز خلق مرنج
که نه راحت رسد ز خلق نه رنج
از خدا دان خلاف دشمن و دوست
کین دل هر دو در تصرف اوست
گر چه تیر از کمان همی گذرد
از کماندار بیند اهل خرد
(کلیات سعدی، گلستان، ص ۶۰)

• اَلَمْ تَرَ اِلٰى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا.

لطف حق سایه‌ش افکند بر دل
پس بگوید که کیف مدّ الظل
(حدیقه، ص ۱۶۵)

سایه یزدان بود بنده خدا
مردۀ این عالم و زنده خدا
دامن او گیر زوتر بی‌گمان
تا رهی در دامن آخر زمان
کیف مدّ الظل نقش اولیاست
کو دلیل نور خورشید خداست
(مثنوی، دفتر اول، بیت ۵-۴۲۳)

• وَقَطَعْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أُمَمًا مِنْهُمْ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ ذُوْنَ ذَلِكِ وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ.

(اعراف/ ۱۶۸)

• وَلَتَبْلُوَنَّكُمْ بَشَىءٌ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ.

(البقره/ ۱۵۵)

• إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا صَبَّ عَلَيْهِ الْبَلَاءُ صَبًّا.

(كشف الاسرار، جلد ۴، ص ۳۲۴)

اشد الناس بلاء ن الانبياء ثم الصالحون ثم الامثل فالأمثل

(احاديث نبوی، ص ۱۰۷)

الكرز

• مَا أَوْذَى نَبِيٌّ (قَطْ) بِمِثْلِ (أَوْ مِثْل) مَا أَوْذِيَتْ (قَطْ).

(كشف الاسرار، جلد ۱، ص ۱۷۸)

بلا

راه جان بازيست و در هر غیشه ای

آفتی در دفع هر جان شیشه ای

راه دين ز آن رو پر از شور و شر است

که نه راه هر مخنث گوهر است

۴۶

در ره اين ترس امتحانهای نفوس

۱۰۱

همچو پرويزن به تميز سپوس

۲

(مثنوی، دفتر ۶، ص ۳۰)

عز بال

***

در نگر اول که با آدم چه کرد

عمرها بر وی در آن ماتم چه کرد

باز بنگر نوح را غرقاب کار
تا چه برد از کافران سالی هزار
باز ابراهیم را بین دل شده
منجنیق و آتش منزل شده...
باز بنگر تا سر پیغمبران
چه جفا و رنج دید از کافران
(منطق الطیر، ص ۳-۲)

«ایوب علیه السلام، رأس الصّابرين إلى یومِ القيامة، در هر دوری بار بلا را
حمّالی برخاست و هیچ حمّالی چون ایوب پیغامبر نخاست. از جبار کائنات
وحی آمد که این بلا بستر انبیاست و ذخیره اولیا و اختیار اصفیا، هر یکی به نوعی
ممتحن بودند: نوح، به دست قوم خویش گرفتار، ابراهیم به آتش نمرود، اسحاق
به فتنه ذبح، یعقوب به فراق یوسف، زکریّا و یحییٰ به محنت قتل، موسی به دست
فرعون و قبطیان و علی هذا اولیاء و اصفیا یکی را محنت غربت بود و مذلت یکی را
گرسنگی و فاقه، یکی را بیماری و علت، یکی را قتل و شهادت،
مصطفیٰ (ص) گفت: «إِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ إِدْخَرَ الْبَلَاءَ لِأَوْلِيَائِهِ كَمَا إِدْخَرَ الشَّهَادَةَ
لِأَحِبَّائِهِ...»
(کشف الاسرار، جلد ۸، ص ۳۶۳)

هر که در این بزم مقرب تر است جام بلا بیشترش می دهند
(امثال و حکم، جلد ۴، ص ۱۹۵۷)

در طریق عشق بازی امن و آسایش بلاست
ریش باد آن دل که با درد تو خواهد مرهمی
(حافظ، ص ۳۳۱)

روندگان طریقت ره بلا سپرند
رفیق عشق چه غم دارد از نشیب و فراز
(حافظ، ص ۱۷۵)

ناز پرورد تنعم نبرد راه به دوست

عاشقی شیوه زندان بلاکش باشد

(حافظ، ص ۱۰۸)

دست
بسی

خاصان حق همیشه بلیت کشیده اند

هم بیشتر عنایت و هم بیشتر غنا

(کلیات سعدی، ص ۷۰۲)

خه خه ای درآج معراج الست

دیده بر فرق بلی تاج الست

چون الست عشق بشنیدی بجان

از بلی نفس بیزاری ستان

چون بلای نفس گرداب بلاست

کی شود کار تو در معراج راست

(منطق الطیر، ص ۳۶)

عاشق آن بی که دائم در بلا بی

ایوب آسا به کرمان مبتلا بی

حسن آسا بنوشه کاسه زهر

حسین آسا شهید کربلا بی

(آثار و احوال باباطاهر، ص ۱۵۴)

مرد آن بود که از سردردی قدم زند

درد آن بود که بر دل مردان رقم زند

آن را مسلم است تماشای باغ عشق

کو خیمه نشاط به صحرای غم زند

(خاقانی، ص ۶۱۳)

دانند عاقلان که مجانین عشق را
پروای قول ناصح و پند ادیب نیست
هر کو شراب عشق نخورده است و دُرد درد
آن است کز حیات جهانش نصیب نیست
(کلیات سعدی، ص ۷۱۲)

خوشا وقت شوریدگان غمش	اگر زخم بینند و گر مرهمش
گدایانی از پادشاهی نفور	به امید، اندر گدایی صبور
دمادم شراب الم در کشند	وگر تلخ بینند دم در کشند
بلای خمار است در عیش مل	سلحدار خارا است با شاه گل

(کلیات سعدی، ص ۲۷۹)

عاشقان را غذا بلا باشد	عاشقی بی بلا کجا باشد؟!
لقمه از سفره بلا خوردند	می زمیخانه رضا خوردند
هر که را در جهان بلا دادند	اولش شربت رضا دادند
نزد آنکس که در ره آمد مرد	رنج و راحت یکیست و دار و درد
رهروان از بلا نپرهیزند	چون بلا رخ نمود نگریزند

(مثنوی طریق التحقيق سنایی، بیت ۶۰۶-۶۰۱)

۱۵. بهشت

(ممدود)

• فِی سِدْرٍ مَخْضُودٍ وَطَلْحٍ مَّنْضُودٍ وَظِلٍّ مَّمْدُودٍ... (واقعه / ۳۰)

ظلّ ممدود و خم زلف توام بر سرباد
کاندرین سایه قرار دل شیدا باشد
(حافظ، ص ۱۰۷)

صبر کن
لکنت

• لَمْ يَظْمِنُوهِنَّ أَنْسَ قَبْلَهُمْ وَلَا جَانًّا... (الرحمان / ۵۶)

ورزنانی که کسی دست بر ایشان ننهاد
همه دوشیزه و همزاد به یک صورت شاب
(دیوان ناصر خسرو، ص ۴۰)

• مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ. (الرعد / ۳۵)

چشم حافظ زیر بام قصر آن حوری سرشت
شیوه جئات تجری تَحْتِهَا الانهار داشت
(حافظ، ص ۵۴)

آب در پای ترنج و به و بادام روان
همچو در زیر درختان بهشتی انهار
(سعدی، ص ۷۲۰)

• فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ

لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٍ مِنْ عَسَلٍ مُّصَفًّى وَلَهُمْ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ ...

(محمد/ ۱۵)

خداوند جوی می و انگبین
همان چشمه شیر و ماء معین
اگر چشم داری به دیگر سرای
به نزد نبی و وصی گیر جای
(شاهنامه، جلد ۱، ص ۷)

• وَخُلُواْ آسَآوَرَمِنْ فِیْضِهِ وَسَقَاهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا.

(الانسان/ ۲۱)

و جزاهم قبال جمع بقا و سقا هم شفای اهل سقا
(حقیقه، ص ۲۱۰)

ای شهنشه درین سرای غرور بخور این شربت شراب طهور
(حقیقه، ص ۵۵۰)

• خِتَامُهُ مِسْكٌ وَفِي ذَلِكَ فَلْيَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ

(المطففين/ ۲۶)

• إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا

(الانسان/ ۵)

آن شرابی که ز کافور مزاجست دراو
مهر نشکسته بر آن پاک و گوارنده شراب
(دیوان ناصر خسرو، ص ۴۰)

• وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا خُضْرًا مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ ...

(کهف/ ۳۱)

فردات امید سندس خضر و سترقست
و امروز خود به زیر حریری و ملحمی
(دیوان ناصر خسرو، ص ۴۵۱)

- إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ فِي مَقْعَدٍ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ. (القمر/ ۵۵-۵۴)

مقعد صدق از ولایت ماست

هر که آنجاست در حمایت ماست

همگان خاص حضرت سلطان

جسته از بند انجم و ارکان

رهروان بینی از سر غیرت

همه افتاده در ره حیرت

ساکنان بینی از سر اخلاص

چشم بگشاده بر سراق خاص

(مثنوی طریق التحقيق، بیت ۹۳-۹۱)

- مُتَكِينٍ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا. (الدھر/ ۱۳)

- وَلَا آخِرَهُ خَيْرٌ وَأَبْقَى. (اعلیٰ/ ۱۷)

آن جهان جز باقی و آباد نیست

زانک آن ترکیب از اضداد نیست

این تفرانی از ضد آید ضد را

چون نباشد ضد نبود جز بقا

نفی ضد کرد از بهشت آن بی نظیر

که نباشد شمس و ضدش زمهریر

(مثنوی، دفتر ۶، ص ۲۷۴)

- إِلَهِي مَا عَبْدْتُكَ ظَمْعًا فِي جَنَّتِكَ وَلَا خَوْفًا مِنْ نَارِكَ وَلَكِنْ وَجَدْتُكَ مُسْتَجِيقًا لِلْعِبَادَةِ فَعَبَدْتُكَ.

(با اندکی اختلاف، احادیث مثنوی، ص ۱۷۱)

و نیز: إِنَّ قَوْمًا عَبْدُوا اللَّهَ رَغْبَةً فَبَلَغُوا عِبَادَةَ التَّجَارِ وَإِنَّ قَوْمًا عَبْدُوا اللَّهَ رَهْبَةً فَبَلَغُوا عِبَادَةَ الْعَبِيدِ وَإِنَّ قَوْمًا عَبْدُوا اللَّهَ شُكْرًا فَبَلَغُوا عِبَادَةَ الْأَحْرَارِ.

(نهج البلاغه، فیض الاسلام، ص ۱۱۹۲)

«و تعبّد حق نه از بهر بهشت و دوزخ کند یا از بهر کمال و نقصان، بل که از

راه بندگی صرف کند و ضرورت محبت و به هر چه پروراند حضرت عزت، راضی باشد و به هیچ خوشی و ناخوشی روی از حضرت نگرداند...»
(مرصادالعباد، ص ۲۶۵)

زاهدان و مصلحان مرنزहत فردوس را
و این گروه لاابالی جان عشق انگیز را
(دیوان سنایی، ص ۲۶)

زندگی خود نخواهد بهر خود
نی پی ذوق حیات مستلذ
هر کجا امرِ قِدم را مسلکی است
زندگی و مردگی پیش یکی است
بهر یزدان می زید نی بهر گنج
بهر یزدان می مُرد نر خوف و رنج
هست ایمانش برای خواست او
نی برای جنت و اشجار و جو
ترک کفرش هم برای حق بود
نی ز بیم آنکه در آتش رود
(مثنوی، دفتر ۳، ص ۱۰۹)

نعیم هر دو جهان پیش عاشقان به جوی
که این متاع قلیلست و آن عطای کثیر
(حافظ، ص ۱۷۱)

❁ ۱۶. دوزخ

۱۶۰
۱۶۱
۱۶۲
۱۶۳
۱۶۴
۱۶۵
۱۶۶
۱۶۷
۱۶۸
۱۶۹
۱۷۰

• يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ.

(تحریم/ بخشی از آیه ۶)

آدمی نیز کش ریاضت نیست
پیش دانا ورا افاضت نیست
علف دوزخ است و ترسان است
با حجر در جحیم یکسان است
مرورا هست جای خوف و هراس
خوانده در نص هم وَقُودُ النَّاسِ
(حدیقه، ص ۱۶۰)

هیزم دوزخ تن است و کم کنش
ور بروید هین توازن بر کنش
ورنه حمال حطب باشی حطب
در دو عالم همچو جفت بولهب
(مثنوی، دفتر ۵، بیت ۹-۱۰۹۸)

از پی یک دو روزه عمر قصیر
چند هیزم کشی به قعر سعیر
(مثنوی طریق التحقیق، ص ۷۰۳)

• وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَاَرِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا.

(مریم/ ۷۱)

۱۶۱
۱۶۲
۱۶۳
۱۶۴
۱۶۵
۱۶۶
۱۶۷
۱۶۸
۱۶۹
۱۷۰

• لَا يَتَّقِي بَرًّا وَلَا فَاجِرًا لَا دَخْلَ لَهَا فَتَكُونُ عَلَى الْمُؤْمِنِ بَرْدًا وَسَلَامًا كَمَا كَانَتْ عَلَى
ابراهيم.

(احادیث مثنوی، ص ۱۸۷)

گرچه مؤمن را سقر ندهد ضرر
لیک هم بهتر بود ز آنجا گذر
گرچه دوزخ دور دارد زونکال
لیک جنت به ورا فی کلّ حال
(مثنوی، دفتر ۶، ص ۲۷۵)

زین جهانت بدان جهان سفر است
گذرت راست بر پل سقر است
غم این ره نمی خوری چکنم؟
هیمه با خود همی بری چکنم؟
روزی از روزها به راهگذر
خرکی بردکان آهنگر
از قضا می گذشت با هیمه
شرری جست از یکی نیمه
همه آتش گرفت، یکسر سوخت
آخرا لمر در میان خر سوخت
چون تا با هیمه بر سقر گذری
عجب ار بگذری و جان ببری!
نگذری ز آنکه بس گرانباری
زیر بار گران گرفتاری
(مثنوی طریق التحقیق، بیت ۷۱۰-۷۰۴)

که بود امت ترا ناچار
به جهنم به جمله راهگذار
(حدیقه، ص ۲۸۸)

(ق/ ۳۰)

• یَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأَتْ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ

***

ندارند تن پروران آگهی
که پر مده باشد ز حکمت تهی
دو چشم و شکم پر نگردد به هیچ

تهی بهتر این روده پیچ پیچ
چودونخ که سیرش کنند از وقید (۱۰۴)

دگر بانگ دارد که هل من مزید

(کلیات سعدی، ص ۳۳۴)

• تَقُولُ النَّارُ لِلْمُؤْمِنِ جُزْيًا مَّؤْمِنٌ فَقَدْ أَظْفَأَ نُورُكَ لَهْبِي

(جامع صغیر به نقل از احادیث مثنوی، ص ۱۵۲)

تو مثال دوزخی او مؤمن است
کشتن آتش به مؤمن ممکن است
مصطفیٰ فرمود از گفت جحیم
که به مؤمن لابه گر گردد ز بیم
گویدش بگذر ز من ای شاه زود

هین که نورت سوز نارم را ربود

(مثنوی، دفتر ۲، بیت ۹-۱۲۴۷)

آه عارف چوراه برگیرد

دوزخ از بیم او سپر گیرد

(حدیقه، ص ۱۰۲)

کشتن این نار نبود جز به نور
نورک اطفاء نارنا نحن الشکور

(مثنوی، دفتر ۳، بیت ۳۴۸۱)

ز آنکه دوزخ گوید ای مؤمن توزود
بر گذر که نورت آتش را ربود

بگذرای مؤمن که نورت می‌کشد
آتشم را چونکه دامن می‌کشد
(مثنوی، دفتر ۴، بیت ۱۰-۲۷۰۹)

ز آتش مؤمن از اینروای صفی
می‌شود دوزخ ضعیف و منطفی
گویدش بگذر سبک ای محتشم
و زورنه ز آتشیهای تو مُرد آتشم
(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۱۰-۴۶۰۹)

• ثُمَّ تُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا وَنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا. (مریم/ ۷۲)

آمد آیت دگر که یافت فرج آنکه را حیلست است ثُمَّ تُنَجِّج
(حدیقه، ۲۸۸)
• وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخِيَاطَ... (اعراف/ ۴۰)

درین پیدا نهانی را چو دیدی
برون رفت اشترت از چشم سوزن
(دیوان ناصر خسرو، ص ۳۵۵)

دل تنگتر ز دیده سوزن شده است و من
بختی غم به دیده سوزن درآورم
(دیوان خاقانی، ص ۲۴۱)

آنچه بر من می‌رود گر بر شتر رفتی ز غم
کافر حربی زدی در جنت المأوی قدم

۱۷. پیغمبر خاتم حضرت محمد (ص)

- كُنْتُ أَوَّلَ النَّبِيِّينَ فِي الْخَلْقِ وَآخِرُهُمْ فِي الْبُعْثِ. (احادیث مثنوی، ص ۱۱۱)
- كُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الرُّوحِ وَالْجَسَدِ. (احادیث مثنوی، ص ۱۰۲)

بنگرم سرّ عالمی بینم نهان
آدم و حوّا نرسته از جهان
(مثنوی، دفتر ۳، بیت ۲۵۴۲)

گر به صورت من ز آدم زاده‌ام
من به معنی جدّ جد افتاده‌ام
(مثنوی، دفتر ۴، بیت ۵۲۷)

بهر این فرموده است آن ذوفنون
رمز نحن الآخرون السابقون
(مثنوی، دفتر ۴، بیت ۵۲۶)

بلند آسمان پیش قدرت خجل
تو مخلوق و آدم هنوز آب و گل
تواصل وجود آمدی از نخست
دگر هر چه موجود شد فرع تست
(بوستان، ص ۲۰۴)

آنچه اوّل شد پدید از غیب غیب
بود نور پاک اوبی هیچ ریب
بعد از آن، آن نور عالی زد علم
گشت عرش و کرسی و لوح و قلم
یک علم از نور پاکش عالمست
یک علم ذرّیت است و آدمست
(منطق الطیر، ص ۱۶)

کُنْتُ نَبِيًّا چو علم پیش برد
ختم نبوّت به محمّد سپرد
(مخزن الاسرار، وحید، ص ۱۲)

عطسه او آدم است عطسه آدم مسیح
اینت شرف کز خلف عطسه او بود باب
(خاقانی، ص ۴۵ چاپ عبدالرسولی)

— لولا ک

• لَوْلَا کَ لَمَّا خَلَقْتُ الْاَفْلَاکَ (احادیث مثنوی، ص ۱۷۲)

آفرینش را جز او مقصود نیست
پاک دامن تراز و موجود نیست
(منطق الطیر، ص ۱۵)
با محمّد بود عشق پاک جفت
بهر عشق او را خدا لولا ک گفت
(مثنوی، دفتر ۵، بیت ۲۷۳۷)

ز آنکه لَوْلَا کست بر توقیع تو
جمله در انعام و در توزیع تو
(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۲۱۰۳)

— معراج

• سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ.
(بنی اسرائیل / ۱)

گفت سبحانش الذي أسرى

شده ز آنجا به مقصد أقصى

(حدیقه، ص ۱۹۵)

شده از صخره تا سوی رفرف
قاب قوسین لطف کرده به کف
(حدیقه، ص ۱۹۵)

نیم شبی کان ملک نیمروز

کرد روان مشعل گیتی فروز

نه فلک از دیده عماریش کرد

زهره و مه مشعله داریش کرد

کرد رها در حرم کائنات

هفت خط و چار حد و شش جهات

(مخزن الاسرار، چاپ وحید، ص ۱۹)

شبی بر نشست از فلک برگذشت

به تمکین و جاه از ملک در گذشت

چنان گرم در تیه قربت براند

که بر سدره جبریل از اوباز ماند

(سعدی، فروغی، ص ۲۱۹)

• وَهُوَ بِالْأَفْقِ الْأَعْلَى - ثُمَّ دَنَى فَقَدَلَى - فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى - فَأَوْحَى

صالحه زهرا

إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ - مَا كَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَأَىٰ - أَفَتُمَارُونَهُ عَلَىٰ مَا يَرَىٰ - وَلَقَدْ رَآهُ
نَزَلَ أُخْرَىٰ - عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَىٰ - عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَىٰ - إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَىٰ
- مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ - لَقَدْ رَأَىٰ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَىٰ .
(النجم/ ۱۸-۱۷)

(حدیث، مرصاد العباد، ص ۱۲۰)

• لَوْ دَنَوْتُ أَنْفَلَةً لَا خَيْرَ فُتْ .
کلیه بدو گفتم

بدو گفتم سالار بیت الحرام
که ای حامل وحی برتر خرام
چو در دوستی مخلصم یافتی
عنایم ز صحبت چرا تافتی؟
بگفتا فراتر مجالم نماند
بماندم که نیروی بالم نماند
اگر یک سر موی برتر پریم
فروغ تجلی بسوزد پریم
(کلیات سعدی، ص ۲۱۹)

چون به رفرف رسید روح امین
جست فرقت ز مصطفای گزین
جبرئیل از مقام معلومش
باز گشت و بماند محرومش
گفت شاهان کنون تو خود بخرام
که مرا بیش از این نماند مقام
بیش ازین گر بیایم انگشتی
یا بر این روی آورم پشتی
همچو انگشت سوخته سر و پشت
گرددم پا و پنجه و انگشت
(حدیقه، ص ۲۲۴)

بر بام سدره تا در «ادنی» فکند رخت
روح القدس دلیلش و معراج نردبان
جبریل هم به نیم ره از بیم سوختن
بگذاشته رکابش و بر تافته عنان

(خاقانی، دیوان، ص ۳۱۱)

• زُویتَ لَیَّ الْأَرْضِ فَأَرِیتُ مَشَارِقَهَا وَمَغَارِبَهَا وَسَيَّلْتُ مُلْکَ أَمَّتِی مَا زُوِیَ لَیَّ مِنْهَا.

(حدیث، کشف الاسرار، جلد ۳، ص ۴۲۲ و جلد ۵، ص ۴۸۲)

«و چون می بایست که این ملت مخلّد ماند و ملک این امت به همه آفاق و
اقطار زمین برسد و صدق این حدیث که یکی از معجزات باقی است جهانیان را
معلوم گردد: قَالَ النَّبِیُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: «زویت لَیَّ الارض...»

(کلیله و دمنه، مینوی، ص ۴)

— اَمّی بودن پیغمبر (ص)

• وَمَا كُنْتُمْ تَتْلُوا مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكُمْ إِذَا لَأَزْتَابَ الْمُبِطِلُونَ. (عنکبوت/ ۴۸)
• الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي... (اعراف/ بخشی از آیه ۱۵۷)
• هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ. (الجمعه/ ۲)

ستاره ای بدرخشید و ماه مجلس شد
دل رمیده ما را انیس و مونس شد

نگار من که به مکتب نرفت و خط نوشت
به غمزه مسأله آموز صد مدرّس شد

(حافظ، ص ۱۱۳)

آن بگنان کومیان ماه زدی

کی دم از خامه سیاه زدی

(حدیقه، ص ۱۹۸)

ضرب کردی میان ماه تمام
کی شدی یارگیر خامه خام
آن بنانی که کرد مه به دونیم ^{اسم} سر کبره
کی کشیدی ز خامه حلقه سیم
آنکه هر حرف را دلش بُد ظرف
کی شدی در زمانه بسته حرف
آنکه شب را سپید موی کند
^{سب} معراج کی سخن را سیاه روی کند
(حقیقه، ص ۱۹۸)

یتیمی که نا کرده قرآن درست
کتبخانه چند ملت بشت
(کلیات سعدی، بوستان، ص ۲۰۴)

بشوی اوراق اگر همدرس مایی
که علم عشق در دفتر نباشد
(حافظ، ص ۱۱۰)

سَرِ یک یک ذره چون بودش عیان
امی آمد کوز دفتر برمخوان
(منطق الطیر، ص ۱۹)

بی قلم از پوست برون خوان تویی
بی سخن از مغز درون دان تویی
ز آن بزد انگشت تو بر حرف پای
تا نشود حرف تو انگشت سای

حرف همه خلق شد انگشت رس

حرف توبی زحمت انگشت کس

(مخزن الاسرار، ص ۳۰)

«... و روا بود که کسی را همه حقایق ذات قدیم و اوصاف او در علم سلوک در وصول معلوم بود و حرفی از قرآن راست نتواند گفتن، نپنداری که ترکی یا عجمی بود، و از مصحف نیز هیچ نداند خواند، و الف از جیم نه بشناسد لا بلکه بیشتر صحابه — رضی الله عنهم — هرگز الف و جیم نشناختند و همه علما بوده اند... چه گویی اویس قرنی — رضی الله عنه — چیزی هرگز خواندی یا نوشتی؟ آن همه دولت از کجا آورد...»

(عین القضاة، نامه ها، جلد ۱، ص ۲۴۲)

(النجم/۳)

• وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ.

گر نگوید ز کاهلی نبود

و ربگوید ز جاهلی نبود

(حدیقه، ص ۸۰)

الهامش از جلیل و پیامش ز جبرئیل

رایش نه از طبیعت و نطقش نه از هوا

(سعدی، ص ۷۰۲)

زین سبب قل گفته دریا بود

آنچه نطق احمدی گویا بود

(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۸۱۵)

تا که مَا يَنْطِقُ مُحَمَّدٌ عَنْ هَوَا

ان هُوَ إِلَّا يُوْحٰى اَحْتَوٰى

(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۴۶۷۰)

— انشقاق قمر

- اِفْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ... (القمر/ ۱)

ماه اگر بی تو برآید به دو نیمش بزنند
دولت احمدی و معجزه سبحانی
(حافظ، ص ۳۳۳)

— تبلیغ رسالت

- يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ. (المائدة/ ۶۷)

من آنچه شرط بلاغت با تومی گویم
تو خواه از سخنم پند گیر و خواه ملال
(کلیات سعدی، ص ۷۳۰)

— رحمت حضرت (ص) نَرَمًا دُرِّمِی کُن

- قَبِيْمًا رَحْمَةً مِنَ اللّٰهِ لِيَنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ قَطًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ. (الانبیاء/ ۱۰۷)

چون نرمی کنی خصم گردد دلیر
وگر خشم گیری شوند از تو سیر
درشتی و نرمی بهم در بهست
چورگزن که جراح و مرهم نهست
(سعدی، ص ۲۱۴)

— اَللّٰهُمَّ اَهْدِ قَوْمِيْ

- اَللّٰهُمَّ اَهْدِ قَوْمِيْ فَاِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ. (احادیث مثنوی، ص ۶۰)

ز آتش این ظالمانت دل کباب

از تو جمله اِهْدِ قومی بد خطاب

(مثنوی، دفتر ۲، بیت ۱۸۷۱)

اَسْلَکُ بِشَیْخَانِی

پیشه اش اندر ظهور و در کُمون

اِهْدِ قَوْمِی اِنَّهُمْ لَا یَعْلَمُونَ

(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۱۶۹)

مَاعَدَانِ مَوَاعِلِ مَعَالِیْ بِرُوحِ کَفِیَّةٍ

پیش آن کوز اصل بد خوبود

بسته چشم و گشاده ابرو بود

(حدیقه، ص ۲۱۵)

جان فدا کرده بهر یزدان را

اِهْدِ قومی بگفته نادان را

(حدیقه، ص ۲۱۹)

تَسْمِیْعُ بَا دَا زِ هَوَا رِ

• يَا أَيُّهَا الْمَرْقُلُ - فِيمَ اللَّيْلِ إِلَّا قَلِيلاً - نِصْفَهُ أَوْ أَنْقُضْ مِنْهُ قَلِيلاً - أَوْزِدْ عَلَيْهِ وَ رَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلاً.

(المزمل / ۴-۱)

مَهِجِ زَ لَمَرِ
نَظَرِ زَ کَیْنِ
عَرَبِ زَ نَظَرِ
عَلَمِ زَ لَمَرِ

گفته در گوش جاننش حاجب بار

کای شهنشه سر از گلیم برآر

(حدیقه، ص ۲۰۷)

خواند مَرْقُلِ نبی را زین سبب

که برون آ از گلیم ای یواله رب

سر مکش اندر گلیم و رو می پوش

که جهان جسمی است سرگردان تو هوش

سَرِ مَکْشِ اَنْدَرِ گَلِیْمِ وِ رُو می پوش

در نماز، نورانی

هین مشوپنهان زنگ مدعی

که توداری نوروحی شععی

هین قم اللیل که شمعی ای همام

شمع اندر شب بود اندر قیام

(مثنوی، دفتر ۴، ص ۳۶۵)

«... بار خدایا! اگر گلی می در سر کشم گویی یا محمد! «قم اللیل»، و اگر روی نمایم گویی: «یا ایها المدثر - فَمَ قَائِدٌ». و اگر برون آیم گویی: «وَأَهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا» و «تَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتَلًا». مرا چه باید کرد؟ یا محمد! تو راحت می طلبی و ما از تو سرگردانی می خواهیم یا محمد! تومی خواهی با ما حساب به سربری و به گوشه ای نشینی، ما می خواهیم که در هر نفس ما را با تو و ترا با ما صد هزار گونه حساب بود.»

(عین القضاة، نامه ها، بخش ۲، ص ۲۰۲)

«قم اللیل: خیز نماز شب کن، لختی از شب بیدار باش، شفاعت امت را و لختی خواب کن، آسایش نفس را. یا سید اگر همه شب در خواب باشی امت ضایع مانند. و همه شب بیدار باشی، رنجه شوی و من رنج تو نخواهم. چون بیدار باشی به سبب بیداری تو بعضی عاصیان را بیامرزم تصدیق شفاعت را چون خواب کنی به حرمت خواب تو باقی بیامرزم تحقیق رحمت را. ای سید تو خلعت قربت ما که یافتی در شب یافتی. هم در شب، خدمت ما به جای آرتا چنانکه خلعت در شب یافته باشی شکر خلعت، به خدمت هم، در شب گزارده باشی...»

(کشف الاسرار، جلد ۱۰، ص ۲۷۳)

— برتری پیغمبر (ص) بر آدم (ع)

• فَضَّلْتُ عَلَى آدَمَ بَخْصَلَتَيْنِ كَانَ شَيْطَانِي كَافِرًا فَأَعَانَنِي اللَّهُ عَلَيْهِ حَتَّى أَسْلَمَ وَ كَانَ أَزْوَاجِي عَوْنًا لِي وَ كَانَ شَيْطَانُ آدَمَ كَافِرًا وَ كَانَتْ زَوْجَتُهُ عَوْنًا عَلَيَّ خَطِيئَتِهِ.

(جامع صغیر، به نقل از احادیث مثنوی جلد ۲، ص ۷۵)

(مرآة المثنوی، ص ۹۰۳)

• أَسْلَمَ الشَّيْطَانُ عَلَيَّ يَدِي.

گر نگشتی دیو جسم آنرا اَکول اسلم الشیطان نفرمودی رسول
(مثنوی، دفتر ۵، بیت ۲۸۹)

باز در این دنیا

بسیار از تو رفتن

که یزیدی شد ز فضلش بایزید اسلم الشیطان درینجا شد پدید
(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۳۶۴۹)

از این دنیا

۱- حدیث منقول از حضرت امیر المومنین علیه السلام
چنانچه فرمود از کبریا تو کبریا

گر مملک دیو شد گه آدم دیو در عهد او ملک شد هم
(حدیقه، ص ۱۹۳)

— آیه لَعْمُرُکَ —

• لَعْمُرُکَ إِنَّهُمْ لَفِی سَكْرَتِهِمْ یَعْمَهُونَ.

(البقره/ بخشی از آیه ۲۵۳)

از لَعْمُرُک کلاه تشریفش

قُمْ فَأَنْذِرْ قَبای تکلیفش

(حدیقه، ص ۲۱۱)

سحر در این دنیا

شعر آورم به حضرت عالیت زینهار

با وحی آسمان چه زند سحرمفتی

(کلیات سعدی، ص ۷۰۲)

سحر حلال بشعر و کلام حق
سحر بفرستی، سحر در این دنیا

خورده است خدا ز روی تعظیم

سوگند به روی همچو ماهت

(ترکیب بند جمال الدین عبدالرزاق)

— لَا تُفْرِقْ بَيْنَ أَحَدٍ —

• آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا يُفْرِقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ.

(البقره/ ۲۸۵)

است

گفت از بهر قوت و قوت جان
وز نُبّی آمن الرسول بخوان
(حدیقه، ص ۲۱۱)

انبیا جمله راز دارانند
راست گویان و راست کارانند
هست قرآن نشان صدق همه
«لَا نَفَرَق» بیان صدق همه
(سنایی آباد، بیت ۱۳۰-۱۲۹)

— بشیر و نذیر

• اِنَّا اَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا.
(فتح/ ۸)

گفتم که به قرآن در پیداست که احمد
بشیر و نذیر است و سراجست و منور
(دیوان ناصر خسرو، ص ۱۷۴)

زهی پیغمبری کز بیم و امید
قلم راند بر افریدون و جمشید
(خسرو و شیرین، ص ۴۳۸)

عنا زدن

— حدیث اَرِحْنَا بِالصَّلَاةِ

• يَا بِلَالُ اَرِحْنَا بِالصَّلَاةِ

• قُمْ يَا بِلَالُ فَاَرِحْنَا بِالصَّلَاةِ — يَا بِلَالُ اَقِمِ الصَّلَاةَ اَرِحْنَا بِهَا

(احادیث مثنوی، ص ۲۱)

جان کمال است و ندای او کمال

مصطفی گویان اَرِحْنَا یا بلال

(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۱۹۸۶)

چون ز اشغال خلق درماندی

به ارحنا، بلال را خواندی

(حدیقه، ص ۲۰۰)

ای بلال، افزا زبانگ سلسلت

ز آن دمی کاندم دمیدم در دلت

(مثنوی، دفتر اول، بیت ۱۹۸۷)

آفتابی رفت در کازه بلال

در تقاضا که ارحنا یا بلال

(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۱۰۰۸)

چون دلش بی خود شدی در بحر راز

جوش او میلی برفتی در نماز

چون دل او بود دریای شگرف

جوش بسیاری زند دریای ژرف

در شدن گفته «ارحنا یا بلال»

تا برون آیم ازین ضیق خیال

باز در باز آمدن آشفته بود

کلمینی یا حَمِیرا گفته بود

(منطق الطیر، ص ۱۹)

— آل محمد کُلُّ تَقِيٍّ

• وَعَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِالْأَنْبِيَاءِ أَعْلَمُهُمْ بِمَا جَاءُوا بِهِ ثُمَّ تَلَا عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَكَذِّينَ أَتَّبِعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا (الآيَةُ) ثُمَّ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّ أَوْلَى مُحَمَّدٍ مَنْ اطَاعَ اللَّهَ وَأَنْ بَعُدَتْ لِحِمَّتُهُ وَأَنْ عُذَّ مُحَمَّدٌ مِنْ عَصَى اللَّهِ وَأَنْ قُرِبَتْ قِرَابَتُهُ.

(احادیث مثنوی، ص ۱۸۶)

صد هزاران آفرین بر جان او

بر قدوم و دور فرزندان او

آن خلیفه زادگان مقبلش

زاده‌اند از عنصر جان و دلش

گر ز بغداد و هری یا از ری اند

بی مزاج آب و گل نسل وی اند

شاخ گل هر جا که روید هم گل است

ختم مل هر جا که جوشد هم مل است

گر ز مغرب برزند خورشید سر

عین خورشید است نه چیز دگر

(مثنوی، دفتر ۶ ص ۲۸۰)

— سَلْمَانُ مَنَا ...

• سَلْمَانُ مَنَا أَهْلَ الْبَيْتِ.

— أَصْحَابِي كَالنَّجْمِ

کی شدی بهر پارسی مهجور

تاج مَنّا ز فرق سلمان دور

(حدیقه، ص ۱۴۰۳)

قصه سلمان شنیدستی و قول مصطفی

کوزاهل البیت چون شد با زبان پهلوی

(دیوان ناصر خسرو، ص ۴۶۲)

• اَصْحَابِ كَالْجُومِ فَيَايَهُمْ آفَتَدُنُّهُمْ اِهْتَدُنُّهُمْ

(کنوزالحقایق، ص ۱۳، به نقل از احادیث مشنوی)

مقتبس شوزود چون یابی نجوم

گفت پیغمبر که اصحابی نجوم

(مثنوی، در چاپ نیکلسون نبود)

لَسْتَ بِرَبِّ

گفت پیغمبر که اصحابی نجوم

رهروان را شمع و شیطان را رجوم

(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۳۶۵۶)

دَارِ

و آن صحابی که چون ستاره بدند

همه پرگار گردِ دَاره بدند

(حدیقه، ص ۲۲۸)

پیغمبر آفتاب منیرست در جهان

وینان ستارگان بزرگند و مقتدا

(سعدی، ص ۷۰۲)

نبی آفتاب و صحابان چوماه

بهم بستنی یکدگر راست راه

منم بنده اهل بیت نبی

ستاینده خاک پای وصی

(شاهنامه، جلد ۱، ص ۶)

گفت پیغمبر که در بحر هموم

در دلالت دان تو یاران را نجوم

(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۱۵۹۵)

اِسْمِ تَائِلِ بِرَحْمَتِهِ

— مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ...

• مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَى مَوْلَاهُ اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ وَعَادِ مَنْ عَادَاهُ.

(مسند احمد، ج ۴، ص ۲۸۱ به نقل از احادیث مشنوی)

زین سبب پیغمبر با اجتهاد
نام خود و آن علی مولیٰ نهاد
گفت هر کورا منم مولیٰ و دوست
ابن عم من علی مولای اوست
کیست مولا آنک آزادت کند
بند رقیّت زپایت برکنند
(مثنوی، دفتر ۶، ص ۵۳۵)

بدرستی

پس از خطبه غدیر خم شنیدی
علی او اولی باشد به پیمان
(دیوان ناصر خسرو، ص ۳۱۵)

آگه نه ای مگر که پیمبر که را سپرد
روز غدیر خم ز منبر ولایتش
آن را سپرد کایزد مردین و خلق را
اندر کتاب خویش بدو کرد اشارتش
(دیوان ناصر خسرو، ص ۱۷۹)

— اَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ ...

• اَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلَىٰ بَابِهَا قَمَرٌ أَرَادَ الْعِلْمَ فَلَيَّاتِ الْبَابَ. (احادیث مثنوی، ص ۳۷)

که من شهر علمم علیم در است
درست این سخن قول پیغمبر است
گواهی دهم کاین سخن ها از اوست
تو گویی دو گوشم بر آواز اوست
(شاهنامه، جلد ۱، ص ۶)

در بود مر مدینه علم رسول را
زیرا جز او نبود سزای امانتش

گر علم بایدت به در شهر علم شو
تا بر دلت بتابد نور سعادتش
(دیوان ناصر خسرو، ص ۷۸)

سوی آن باید رفتنت که از امر خدای
بر خزینه خرد و علم خداوند در است
(دیوان ناصر خسرو، ص ۸۷)

چون تو بایی آن مدینه علم را
چون شعاعی آفتاب حلم را
باز باش ای باب بر جویای باب
تا رسد از توقشور اندر لباب
باز باش ای باب رحمت تا ابد
بارگاه ماله کفواً احد
(مثنوی، دفتر اول، ص ۲۳۱)

— مَثَلُ أَهْلِ بَيْتِي ...

• مَثَلُ أَهْلِ بَيْتِي مَثَلُ سَفِينَةِ نُوحٍ مَنْ رَكِبَهَا نَجَا وَمَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا غَرِقَ.

(جامع صغیر، جلد ۲، ص ۱۵۴ به نقل از احادیث مثنوی، ص ۱۱۱)

بهر این فرمود پیغمبر که من
همچو کشتی ام به طوفان زمن
ما و اصحابیم چون کشتی نوح
هر که دست اندر زند یابد فتوح
(مثنوی، دفتر ۴، بیت ۹-۵۳۸)

باش کشتیبان در این بحر صفا
که تو نوح ثانی ای مصطفی

ره شناسی می باید با لباب
هر رهی را خاصه اندر راه آب
(مثنوی، دفتر ۴، بیت ۹-۱۴۵۸)

تخته کشتی نوحم به خراسان در
لاجرم هیچ خطر نیست ز طوفانم
غرقه اند اهل خراسان و نه آگاهند
سربه زانوبر، من مانده چنین زانم
(دیوان ناصر خسرو، ص ۲۸۳)

حافظ از دست مده دولت این کشتی نوح
ورنه طوفان حوادث ببرد بنیادت
(حافظ، ص ۱۵)

— الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ ...

• الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ سَيِّدَا شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ. (جامع صغیر، ج ۱، ص ۵۱۸)

که سادات جمع جوانان جنت
نبی گفت هستند شبیر و شبیر
(دیوان ناصر خسرو، ص ۱۵۰)

• سَتَفَرَّقُ أَقْتَى اثْنَتَيْنِ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً. (کشف الاسرار، جلد ۶، ص ۳۰۵)

جنگ هفتاد و دو ملت همه را عذر بنه
چون ندیدند حقیقت ره افسانه زدند
(حافظ، ص ۱۲۵)

زانکه هفتاد و دو دارد ناصبی در دین امام
هست حاصل چیز بنگر ناصبی را جز نصب
(دیوان ناصر خسرو، ص ۹۸)

سوی خدای جهان یکیست پیمبر
وینها بگرفته اند بیش ز هفتاد
(دیوان ناصر خسرو، ص ۱۱۷)

حکیم این جهان را چو دریا نهاد
بر انگیزته موج ازوتند باد
چو هفتاد کشتی برو ساخته
همه بادبانها بر افراخته
یکی پهن کشتی بسان عروس
بیاراسته همچو چشم خروس
محمد بدو اندرون با علی
همان اهل بیت نبی و وصی
(شاهنامه، جلد ۱، ص ۶)

— عَلٰی مَنِ بَمَنْزَلَةِ هَارُونَ ...

• عَلٰی مَنِ بَمَنْزَلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسٰی اِلَّا اَنَّهُ لَا نَبِیَّ بَعْدِی . (جامع صغیر، جلد ۲، ص ۱۴۰)
به هارون تا داد موسی قرآن را
نبودست دستی بران سامری را
(دیوان ناصر خسرو، ص ۱۴۳)

چو هارون موسی علی بود در دین
هم انباز و هم همنشین محمد
(دیوان ناصر خسرو، ص ۱۰۳)

علی هارون امت بود دشمن زان همی دارد
مراو را کس چنین آموخت ره فرعون و هامانش
(دیوان ناصر خسرو، ص ۲۱۷)

— آیه انما وَلِیْکُمُ اللّٰهُ ...

• انما وَلِیْکُمُ اللّٰهُ وَرَسُوْلُهُ وَالَّذِیْنَ اٰمَنُوْا الَّذِیْنَ یُقِیْمُوْنَ الصَّلٰوةَ وَیُؤْتُوْنَ الزَّکٰوةَ وَهُمْ رَاکِعُوْنَ.

(المائدة/ ۵۵)

آنچه علی داد در رکوع فزون بود

ز آنچه به عمری بداد حاتم طائی

(دیوان ناصر خسرو، ص ۴۱۹)

آن را که در رکوع غنی کرد بی سؤال

درویش را به پیش پیمبر سخاوتش

(دیوان ناصر خسرو، ص ۱۷۹)

در قیام و قعود جود او کرد

در رکوع و سجود جود او کرد

(حدیقه، ص ۲۵۳)

- وَهَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ.
- تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ أَنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا.

(الذَّارِيَات / ۶۵)

(الاسراء / ۴۴)

در سجودش روز و شب خورشید و ماه

کرد پیشانی خود بر خاک راه

هست سیمایی ایشان از سجود

کی بود بی سجده سیما را وجود

(منطق الطیر، ص ۶)

آفرینش همه تنبیه خداوند دل است

دل ندارد که ندارد به خداوند اقرار

(کلیات سعدی، ص ۷۱۹)

این همه نقش عجب بر در و دیوار وجود

هر که فکرت نکند نقش بود بر دیوار

کوه و دریا و درختان همه در تسبیحند

نه همه مستمعی فهم کنند این اسرار

خبرت هست که مرغان سحر می گویند

آخر ای خفته سر از خواب جهالت بردار

(سعدی، ص ۷۱۹)

همه تسبیح گویانند اگر ماهست اگر ماهی
ولیکن عقل استاد است او مشروح تر گوید
(دیوان کبیر، جلد ۲، ص ۲۸)

این همه گفتگو برای توبود   وین همه جستجو برای توبود
تا بود در نشیمن مرغان   بلبل نطق «قل هو الله» خوان
می سراید ثنای پاک احد   می فرستد درود بر احمد
(مثنوی سنایی آباد، ص ۸۹)

شبگیر زند نعره کلنگ از دل مشتاق
وز نعره زدن طعنه زند نعره زنان را
آن لک لک گوید که لک الحمد و لک الشکر
تو طعمه من کرده ای آن مار دمان را
قمری نهد از پشت قبای خز و قاقم
اکنون که بتابید و بپوشید کتان را
طاووس کند جلوه چو از دور ببیند
بر فرق سر هدهد آن تاج کیان را
موسیجه همی گوید یا رازق رزاق
روزی ده جان بخش تویی انسی و جان را ...
(دیوان سنایی، ص ۳۰)

تسبیح هفت چرخ شنودستی
گر نیست گشته گوش ضمیرت کر
(دیوان ناصر خسرو، ص ۱۴۷)

جان تو از بهر عبادت شده است
بسته درین خانه پر استخوان
(دیوان ناصر خسرو، ص ۳۱۸)

«معنی تسبیح، تقدیس است و تنزیه، و تقدیس آنست که خدای را جلّ جلاله از صفات ناسزا و نعوت حدّثان منزّه و مقدّس دانی ... می‌گوید هفت آسمان و هفت زمین و هر چه در آن، خدای را تسبیح می‌کند و او را به پاکی می‌ستاید، از خلق پذیرفتن و استوار گرفتن و نه دریافتن و دانستن آن، ... جلّ جلاله: «وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ» شما تسبیح آسمان و زمین را آب و آتش و باد و خاک و کوه و دریا و همه جانور و بیجان در نیابید، ایمان به آن واجب کرد و خلق را از دریافت آن نومید کرد.

(کشف الاسرار، جلد ۱۰، ص ۱۳۳)

۱۹. توکل

• فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ.

(آل عمران/ بخشی از آیه ۱۵۹)

• وَبَرِّزْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ

(الطلاق/ ۳)

جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا.

(احادیث مثنوی، ص ۷۵)

• فَتَوَكَّلُوا عَلَىَّ وَاطْلُبُوا الرِّزْقَ مِنِّي.

تکیه بر تقوا و دانش در طریقت کافرست

راهرو گرسنه هنر دارد توکل بایدهش

(حافظ، ص ۱۸۷)

دارم به بادبان توکل امیدها

هرچند شد سفینه من کاغذین در آب

(صائب، جلد ۱، ص ۴۵۶)

دست گره‌گشایی است از کار هر دو عالم

در دامن توکل پای کشیده ما

(صائب، جلد ۱، ص ۴۰۷)

تو با خدای خود انداز کار و دل خوش دار

که رحم اگر نکند مدعی خدا بکند

(حافظ، ص ۱۲۶)

— توکل بر خدا در رزق —

آن نبینی که پیشتر ز وجود
روزیت کرد نه مه از خونی
در شکم مادرت همی پرورد
آن در رزق بر تو چست بیست
بعد از آن آلف داد با پستان
گفت کاین هر دورا همی آشام
چون نمودت فطام بعد دو سال
داد رزق تواز دودست و دو پای
گر دو در بسته کرد رواست
زین ستان زان ببر به پیروزی
چون اجل ناگهان فراز آید
باز ماند دودست و پای از کار
در لحد هر چهار بسته شود
هشت در بر تو باز بگشاید
تا به هر در چنانکه خواهی شاد
مهربان تر ز مادر و پدر است

چون تورا کرد در رحم موجود
کرد گاری حکیم بی چونی
بعد نه ماه در وجود آورد
دو در بهتربت بداد بدست
روز و شب پیش تو دو چشمه روان
گل هنیئا که نیست بر تو حرام
شد دگرگون ترا همه احوال
زین بگیر و از آن ببر هر جای
عوض دو، چهار در بر جاست
گرد عالم همی طلب روزی
کار دنیا همه مجاز آید
بدل چار بدهدت دو چهار
هشت جنت ترا خجسته شود
حور و غلمان ترا به پیش آید
می روی ناوری ز دنیا یاد
مر ترا او به خلد راهبر است

(حدیقه، ص ۷۶-۷۵)

— اِعْقِلْهَا وَتَوَكَّلْ —

• اِعْقِلْهَا وَتَوَكَّلْ.

(احادیث مثنوی، ص ۱۰)

گفت آری گر توکل رهبر است
گفت پیغمبر به آواز بلند
رمز الکاسب حبیب اله شنو
این سبب هم سنت پیغمبر است
با توکل زانوی اشتر ببند
از توکل در سبب کاهل مشو

(مثنوی، دفتر اول، ص ۵۷)

بیکاری و توگل دور است از مروت
بر دوش خلق مفکن زنهار بار خود را
(صائب، جلد اول، ۴۳۵، ۸۳۳)

به دوش توگل مننه بار خود را
ولی نعمت خویش کن کار خود را
(صائب، جلد اول، ص ۴۱۰)

توبه . ۲۰

- ... ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَتِي قَرِيبٌ مُجِيبٌ. (هود/ بخشی از آیه ۶۱)
- وَتَوْبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعاً أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ. (نور/ بخشی از آیه ۳۱)
- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحاً. (تحریم/ بخشی از آیه ۸)
- يَا مَلَأْنِكُنِي قَدْ اسْتَخَيْتُ مِنْ عَبْدِي فَقَدْ غَفَرْتُ لَهُ. (حدیث قدسی، کشف الاسرار)

در خبرست که فردا در قیامت چون بنده به صراط باز گذرد نامه ای در دست وی نهند مهر بر آن نهاده، چون سر آن باز کند در آن نوشته بیند بنده من! «فَعَلْتُ مَا فَعَلْتُ وَلَقَدْ اسْتَخَيْتُ أَنْ أُظْهَرَ عَلَيْكَ، فَأَذْهَبَ فَإِنِّي غَفَرْتُ لَكَ. قَالَ يَحْيَى بْنُ مَعَاذٍ فِي هَذَا الْخَبَرِ سُبْحَانَ مَنْ يُذِيبُ الْعَبْدُ فَيَسِيخِي هُوَ».

(کشف الاسرار، جلد ۱، ص ۱۲۸)

هرگاه که یکی از بندگان گنه کار پریشان روزگار دست انابت به امید اجابت به درگاه حق جل و علا بر دارد ایزد تعالی در وی نظر نکند بازش بخواند باز اعراض کند، بازش به تضرع و زاری بخواند، حق سبحانه و تعالی فرماید: «یا ملائکتی قَدْ اسْتَخَيْتُ مِنْ عَبْدِي وَلَيْسَ لَهُ غَيْرِي فَقَدْ غَفَرْتُ لَهُ»، دعوتش را اجابت کردم و حاجتش برآوردم که از بسیاری دعا و زاری بنده همی شرم دارم.

کرم بین و لطف خداوندگار

گنه بنده کرده است و او شرمسار

(کلیات سعدی، گلستان، ص ۲۹)

مشونومید از ظلمی که کردی

که دریای کرم توبه پذیر است

گناهت را کند تسبیح و طاعت
که در توبه پذیری بی نظیر است
(دیوان کبیر، جلد ۱، ص ۲۰۸)

هین مکن زین پس فراگیر احتراز
که ز بخشایش در توبه است باز
توبه را از جانب مغرب دری
باز باشد تا قیامت بروی
تا ز مغرب برزند سر آفتاب
باز باشد آن در، از وی رو متاب
هشت جنت را ز رحمت هشت در
یک در توبه است ز آن هشت ای پسر
آن همه گه باز باشد گه فراز
و آن در توبه نباشد جز که باز
هین غنیمت دار، در باز است زود
رخت آنجا کش به کورتی حسود
(مثنوی، دفتر چهار، ص ۴۲۶)

بود مردی پیش از این نامش نصوح
بد ز دلاکی زن او را فتوح
بود روی او چو رخسار زنان
مردی خود را همی کرد اونهان
او به حَمَام زنان دلاک بود
در وغا و حيله بس چالاک بود...
(مثنوی، دفتر ۵، ص ۱۴۲)

خواجه گر توبه نصوح کند
هردمی عالمی فتوح کند

توبتی کن که توبه، گفتن نیست
باز گفتن چو باز خفتن نیست
رو به یکبارگی به درگاه آر
تحفه از درد و ناله و آه آر
چند از این بی‌کسی و بی‌باکی
چند تردامنی و ناپاکی
توبه بس باقی است توبه بیار
جامهٔ تن به آب دیده نگار
(مثنوی طریق التحقیق سنایی، ص ۱۰۰)

❁ ۲۱. حیرت

- يَا دَلِيلَ الْمُتَحَيِّرِينَ زِدْنِي تَحْيِرًا فَيَكُ.
- رَبِّ زِدْنِي تَحْيِرًا فَيَكُ.

(حدیث، تعلیقات حدیقه، ص ۹۱)

غایت عقل در رهش حیرت   مایه عقل سوی او غیرت

(حدیقه، ص ۶۳)

عقل در سودای او حیران بماند

جان ز عجز، انگشت در دندان بماند...

جمله عاجز روی برخاک آمدند

در خطاب ما عرفناک آمدند...

(منطق الطیر، ص ۱۱-۱۰)

به قیاس در نگنجی و به وصف در نیایی

متحیرم در اوصاف جمال و روی و زیبت

(کلیات سعدی، ص ۴۲۲)

حیرت شبنم بدین گلزار عین حکمت است

رتبه بینایی هر کس به قدر حیرت است

(صائب، غزل ۹۶۴ ص ۴۸۸)

۱۰۱ کفری

• لَمْ يَسْغِنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَوَسَعَنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ اللَّيِّنِ الْوَادِعِ

(احادیث مشنوی، ص ۴۸۸)

گفت پیغمبر که حق فرموده است
من نگنجم هیچ در بالا و پست
در زمین و آسمان و عرش نیز
من نگنجم این یقین دان ای عزیز
در دل مؤمن بگنجم ای عجب
گر مرا جویی در آن دلها طلب
(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۵-۲۶۵۳)

هست کرده ز لطف و نور گلش
شرق و غرب ازل درون دلش

(حدیقه، ص ۱۹۱)

— دل مؤمن و اصابع الرحمان

• إِنَّ قُلُوبَ بَنِي آدَمَ كُلَّهَا بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ كَقَلْبٍ وَاحِدٍ بَصَرُهُ حَيْثُ يَشَاءُ.

(احادیث مشنوی، ص ۶)

در کف حق بهر داد و بهر زین

قلب مؤمن هست بین الاصبغین

(مثنوی، دفتر ۳، بیت ۴۲۵۹)

دیده و دل هست بین اصبعین
 چون قلم در دست کاتب ای حسین
 اصبع لطف است و قهر و در میان
 کلک دل با قبض و بسطی زین بنان
 ای قلم بنگر گر اجلا لیستی
 که میان اصبعین کیستی؟
 جمله قصد و جنبشت زین اصبع است
صَلِّ عَلَى النَّبِيِّ وَ عَلَىٰ آلِهِ وَ قَبِّلْ
سها *۹* *و قَبِّلْ*
 فرق تو بر چار راه مجمع است
 این حروف حالهات از نسخ اوست
 عزم و فسخت هم ز عزم و فسح اوست
 جز نیاز و جز تضرع راه نیست
 زین تقلب هم قلم آگاه نیست
 (مثنوی، دفتر سوم، ص ۱۵۷)

چو گفتمش که دلم را نگاهدار چه گفت
 ز دست بنده چه خیزد خدا نگهدار
 (حافظ، ص ۸۳)

آن دگر اصبعین و نقل و نزول
 گفته و آمده به راه حلول
 (حدیقه، ص ۷۱)

کوش تا دلت چون قلم گردد
 پیش از آن کت امل الم گردد
 (حدیقه، ص ۳۳۸)

— دل‌های شکسته

(کشف الاسرار، جلد ۶، ص ۳۷۱)

• أَنَا عِنْدَ الْقُلُوبِ الْمَهْمُومَةِ.

فروماندگان را به رحمت قریب
تضرع کنان را به دعوت مجیب
(سعدی، ص ۲۰۲)

سعادت ازلی از دل شکسته طلب
درین خرابه به غیر از هما نمی باشد
(صائب، غزل ۳۸۷۴، ص ۱۸۶۵)

گر چه از هر جگر چاک به حق راهی نیست
راه نزدیکترش از دل درویشان است
(صائب، غزل ۱۴۹۴، ص ۷۴۲)

نور خورشید به ویرانه فزون می افتد
بیشتر لطف خدا شامل درویشان است
(صائب، غزل ۱۴۹۴، ص ۷۴۳)

گفت داود را خدای جهان   که منم یا ور شکسته دلان
(حدیقه، ص ۳۸۵)

دلم بی وصل ته شادی مبیناد
به غیر از محنت آزادی مبیناد
خراب آباد دل بی مقدم تو
الهی هرگز آبادی مبیناد
(شرح دوبیتی های باباطاهر، ص ۱۱۰)

گر چه بیجا و بی مکانست او
 ساکن دل شکستگانست او
 نه به ذات است ساکن هر دل
 بلکه لطفش همی کند منزل
 هر کجا دل شکسته ای بینی
 بینوائی و خسته ای بینی
 بی زبان ذکر او از او شنوی
 شرح اسماء «هو» از او شنوی
 ذکر او از زبان بسته طلب
 معرفت از دل شکسته طلب
 چند بی او به کعبه در تک و پوی
 در خرابات آی و او را جوی
 (مثنوی طریق التحقیق، بیت ۲۹-۲۳)

— اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ ...

(احادیث مثنوی، ص ۱۸۸)

• اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَ اِنْ اَفْتَاكَ الْمُفْتُونَ.

پس پیمبر گفت اِسْتَفْتِ الْقُلُوبَ
 گر چه مفتیان برون گوید خطوب
 (مثنوی، دفتر ۶، ص ۳۸۰)

گوش کن اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ از رسول
 گر چه مفتیان برون گوید فصول
 (مرآت المثنوی، ص ۹۰۲)

آنچه گفت اِسْتَفْتِ قَلْبَكَ مصطفى
 آن کسی داند که پر بود از وفا
 (مرآت المثنوی، ص ۹۰۲)

دعای حرف را بمن فصح

مراد دل پیر تعلیم است و من طفل زبان دانش
دم تسلیم سر عشر و سرزان و دبستانش ...

همه تلقینش آیاتی که خاموشی است تا ویلش
همه تعلیمش اشکالی که نادانی است برهانش

دعای خاقانی، ص ۲۰۹
دعای اخلاصی و مشکلی همدیگر
دعای صوفی سواد حرف نیست

مراد دل پیر تعلیم است و من طفل زبان دانش

دعای خاقانی، ص ۲۰۹
دعای اخلاصی و مشکلی همدیگر
دعای صوفی سواد حرف نیست

— تشبه دنیا به عروس و عجوزه

• يُؤْتِي بِالدُّنْيَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى صُورَةِ عَجُوزٍ شَمَطَاءَ زُرْقَاءَ أَنْبِأُهَا بَادِيَةٌ لَا يَرَاهَا أَحَدٌ إِلَّا كَرِهََهَا فَتُشْرِفُ عَلَى الْخَلَائِقِ فَيَقَالُ لَهُمْ أَتَعْرِفُونَ هَذِهِ فَيَقُولُونَ نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ مَغْرِبَتِهَا فَيَقَالُ هَذِهِ الدُّنْيَا الَّتِي تَفَاخَرْتُمْ بِهَا وَتَقَاتَلْتُمْ عَلَيْهَا. (احادیث مثنوی، ص ۱۸۷)

گنده پیراست او و از بس چاپلوس

خویش را جلوه دهد چون نوعروس

(مثنوی، دفتر ۶، ص ۲۸۹)

هین مشومغرور آن گلگونه اش

نوش نیش آلوده او را مچش

(مثنوی، دفتر ۶، ص ۲۸۹)

مفریب دل به رنگ جهان کان نه تازگی است

گلگونه ای چگونه کند زال را جوان

(خاقانی، چاپ عبدالرسولی، ص ۳۱۸)

خوش عروسیست جهان از ره صورت لیکن

هر که پیوست بدو عمر خودش کاوین داد

(حافظ، ص ۷۷)

جمیله ایست عروس جهان ولی هش دار

که این مخدّره در عقد هیچکس نمی آید

(حافظ، ص ۱۵۶)

از ره مرو به عشوه دنیا که این عجز
مگاره می نشیند و محتاله می رود
(حافظ، ص ۱۵۳)

جهان پیرست و بی بنیاد ازین فرهادکش فریاد
که کرد افسون و نیرنگش ملول از جان شیرینم
(حافظ، ص ۲۴۳)

مجدورستی عهد از جهان سُست نهاد
که این عجزه عروس هزار داماد است
(حافظ، ص ۲۷)

این جهان پیرزنی سخت فریبنده است
نشود مرد خردمند خریدارش
(ناصر خسرو، ص ۲۱۱)

— تشبیه دنیا به مار —
• مَثَلُ الدُّنْيَا كَمَثَلِ الْحَيَّةِ لَيِّنٌ مَّسْهَاً وَقَاتِلٌ سُمُّهَا يَخْذِرُهَا الْعَاقِلُ وَيَهْوِي إِلَيْهَا الْجَاهِلُ.
(التمثيل والمحاورة، ص ۲۴۹، به نقل از تحلیل اشعار ناصر خسرو، ص ۵۲)
• مَثَلُ الدُّنْيَا كَمَثَلِ الْحَيَّةِ لَيِّنٌ مَّسْهَاً وَالسُّمُّ التَّافِعُ فِي جَوْفِهَا يَهْوِي إِلَيْهَا الْغَرُّ الْجَاهِلُ وَيَخْذِرُهَا ذَوْلَتُ الْعَاقِلِ.
(نهج البلاغه فیض الاسلام، ص ۱۱۳۲)

ماتم و سور جهان با یکدگر آمیخته است
صاف و درد این چمن چون لاله یک پیمانه است
(صائب، جلد ۲، ص ۵۹۴)

روی نیارم سوی جهان که نیارم
کاین به سوی من بترز گرسنه مار است

هر که بدانست خوی اوز حکیمان
همره این مار صعب رفت نیارست
(دیوان ناصر خسرو، ص ۵۰)

ایمن مشو از زمانه ایراکو
مار یست که خشک و تر بیو یارد
(دیوان ناصر خسرو، ص ۱۱۱)

وفاداری مجبوی از دهر خونخوار
محالست انگبین در کام ارقم
(کلیات سعدی، ص ۷۳۲)

مکن به چشم ارادت نگاه در دنیا
که پشت مار بنفش است وزهر او قاتل
(کلیات سعدی، ص ۷۳۱)

دل منه بر دنیی و اسباب او
ز آنکه از وی کس وفاداری ندید
کس غسل بی نیش از این دکان نخورد
کس رطب بی خار از این بستان نچید
(حافظ، ص ۷-۳۶۶)

— الدُّنْیا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ ...

- أَلَدُنْیا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ.
  - الدُّنْیا لَا تَصْفُو الْمُؤْمِنِ کَیْفَ وَهِيَ سِجْنُهُ وَبَلَاءُهُ.
- (احادیث مثنوی، ص ۱۱)

این جهان زندان و مازندانیان
حفره کن زندان و خود را وارهان
(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۹۸۲)

بهشت کافر و زندان مؤمن
جهانست ای بدنیا گشته مفتون
(دیوان ناصر خسرو، ص ۳۳۰)

پس در این بزمگاه نامردان
از پی صحبت جوانمردان
(حدیقه، ص ۶۷۵)

چون نتانی جست پس خدمت کنش
تا روی از حبس او در گلشنش
(مثنوی، دفتر ۶، ص ۲۹۳)

● الدنیا مزرعه الاخره.

تا بدین ملکی که او دامیست ژرف
در شکار آیند مرغان شگرف
(مثنوی، دفتر ۴، بیت ۶۴۸)

زمین دنیا بستان زرع آخرتست
چو دست می دهدت تخم دولتی بفشان
(کلیات سعدی، ص ۷۳۸)

هر که مزروع خود بخورد بخوید
وقت خرمنش خوشه باید چید
(کلیات سعدی، ص ۳۱)

• وَتِلْكَ الْآيَاتُ يُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ...

(آل عمران، بخشی از آیه ۱۴۰)

دریاب کنون که نعمت هست بدست
کین دولت و ملک می رود دست بدست
(کلیات سعدی، ص ۶۳)

همه شاد باشی و شادی بدوی
همه راز دل برگشادی بدوی
یکی نغزبازی برون آورد
بدلت اندر از درد خون آورد
چنینست کیهان ناپایدار
تودروی بجز تخم نیکی مکار
دلم سیر شد زین سرای سپنج
خدایا مرا زود برهان ز رنج
(شاهنامه، جلد ۱، ص ۳۲)

به نوبت اند ملوک اندرین سپنج سرای
کنون که نوبت توست ای ملک به عدل گرای
(کلیات سعدی، ص ۴۷۵)

— الدنیا جیفه...

• الدنیا جیفه و طلابها کلاب.

(احادیث مثنوی، ص ۲۱۶)

چشم سید چون به آخر بود جفت
پس بدان دیده جهان را جیفه گفت

(مثنوی - دفتر ۶ - بیت ۳۴۷۵)

چیست دنیا و خلق و استظهار

خاکدانی پر از سنگ و مردار

(حدیقه، ص ۴۳۳)

ای پسر مشغول این دنیا است خلق

چون به مردار است مشغول این کلاب

(ناصر خسرو، ص ۴۴)

• كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ - وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ. (الرحمان/ ۲۷-۲۶)

دو چیز حاصل عمرست نام نیک و ثواب

وزین دو درگذری کل من علیها فان

(کلیات سعدی، ص ۷۳۸)

• وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَىٰ فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا. (الاسراء/ ۷۲)

***

گر من درین سرای نبینم در آن سرای

امروز جای خویش چه باشد بصر مرا

(ناصر خسرو، ص ۷)

هر کس که نیلفنجد او بصیرت

فرداش به محشر بصر نباشد

(ناصر خسرو، ص ۱۴)

هر که امروز نبیند اثر قدرت او

غالب آنست که فرداش نبیند دیدار

(سعدی، ص ۷۱۹)

— الدنیا قَنَظَرَةٌ...

• الدنیا قَنَظَرَةٌ فَأَعْبَرُوهَا وَلَا تَعْمَرُوهَا. (تعلیقات حدیقه، ص ۵۴۹ گویا حدیث نبوی است؟)

۱۵۶۱
۱۵۶۲
۱۵۶۳
۱۵۶۴
۱۵۶۵
۱۵۶۶
۱۵۶۷
۱۵۶۸
۱۵۶۹
۱۵۷۰
۱۵۷۱
۱۵۷۲
۱۵۷۳
۱۵۷۴
۱۵۷۵
۱۵۷۶
۱۵۷۷
۱۵۷۸
۱۵۷۹
۱۵۸۰
۱۵۸۱
۱۵۸۲
۱۵۸۳
۱۵۸۴
۱۵۸۵
۱۵۸۶
۱۵۸۷
۱۵۸۸
۱۵۸۹
۱۵۹۰
۱۵۹۱
۱۵۹۲
۱۵۹۳
۱۵۹۴
۱۵۹۵
۱۵۹۶
۱۵۹۷
۱۵۹۸
۱۵۹۹
۱۶۰۰

دل ای حکیم درین معبر هلاک میند
که اعتماد نکردند بر جهان عقال
(کلیات سعدی، ص ۷۳۲)

دنیا که جسر آخرتش خواند مصطفیٰ
جای نشست نیست ببايد گذار کرد
(کلیات سعدی ص ۷۱۲)

دنیا چو قنطره است گذر کن چوپل شکست
با پای ناشکسته از این پول نگذری
(دیوان کبیر، جلد ۲، ص ۲۱۵)

ز حرف بگذر و چون آب نقشها مپذیر
که حرف و صوت ز دنیا و هست دنیا پل
(دیوان کبیر، جلد ۳، ص ۱۶۰)

دارالقرار خانه جاوید آدمی است
این جای رفتن است نشاید قرار کرد
(کلیات سعدی، ص ۷۱۲)

• يَهْرَمُ أَبْنُ آدَمَ وَيَبْقَى مَعَهُ اثْنَانِ: الحرص وَالْأَمَل.

(جامع صغیر، جلد ۲، ص ۶۵۷ به نقل از تحلیل اشعار ناصر خسرو، ص ۸۴)

حریص را نکند نعمت دو عالم سیر
همیشه آتش سوزنده اشتها دارد
(صائب، جلد ۴، ص ۱۷۹۴)

ز پیری جوانتر شود آرزوها
به صد سالگی حرص دندان برآرد
(صائب، غزل ۴۵۱۰، ص ۲۱۶۷)

آدمی پیر چو شد حرص جوان می‌گردد
خواب در وقت سحرگاه گران می‌گردد
(صائب، جلد چهارم، ص ۱۵۹۱، غزل ۳۲۸۸)

ریشه نخل که نسال از جوان افزون تر است
بیشتر دلبستگی باشد به دنیا پیر را
(صائب، جلد اول، ص ۳۵، غزل ۶۴)

نفس خسیس گشت ز پیری خسیس تر
چون از درخت کهنه حرص گدا تازه می‌شود
(صائب، جلد ۴، ص ۲۰۶۳)

و بیالست بر مرد عمر درازش
چو عمر درازش فرود اندر آزش
(ناصر خسرو، ص ۲۲۹)

● التَّائِسُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا. (احادیث مثنوی، ص ۸۱)

این جهان وهم است اندر ظن مایست
گر رود در خواب دستی باک نیست
(مثنوی، دفتر سوم، بیت ۱۷۲۹)

این جهان را که به صورت قائمست
گفت پیغمبر که حُلُم نائمست
(مثنوی، دفتر ۳، بیت ۱۷۳۳)

می نیارد یاد کاین دنیا چو خواب
می فرو پوشد چو اختر را سحاب
(مثنوی، دفتر ۴، بیت ۳۶۳۳)

همچنین دنیا که حلم نائمست
خفته پندارد که این خود قائمست
(مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۳۶۵۴)

این جهان پاک خواب کردار است
آن شناسد که دلش بیدار است
نیکی او به جایگاه بدی است
شادی او به جای تیمار است
چه نشینی بدین جهان هموار
که همه کار او نه هموار است
(رودکی، چاپ تاجیکستان، ص ۴۵۰)

امروز پر از خواب و خمارست سرتو
آن روز شوی ای پسر از خواب تو بیدار
(ناصرخسرو، ص ۱۶۲)

• یا دنیا یا دنیا قَدْ طَلَّقْتُكَ ثَلَاثًا لَا رَجْعَةَ فِيهَا. (نهج البلاغه، ج ۲، ص ۱۵۳)

گر طلاق بدهی این زن رعنا را
دان که چون مردان کاری بکنی کاری
(تحلیل اشعار ناصرخسرو، ص ۱۰۷)

این جهان پیرزنی سخت فریبنده است
نشود مرد خردمند خریدارش
پیش از آن کز تو ببرد تو طلاقش ده
مگر آزاد شود گردنت از عارش
(ناصرخسرو، ص ۲۱۱)

آن عالم دین که از حکیمان
عالم جزا زونشد مطلق
(ناصرخسرو، ص ۲۳۶)

• وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ قَوْفِيَهُ حِسَابُهُ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ.

(النور/ ۳۹)

بچه ماند جهان مگر به سراب

سپس او تو چون روی بشتاب

(ناصر خسرو، ص ۳۳)

ای خردمند چه تازی ز پیش سفله جهان

همچو تشنه ز پس خشک فریبنده سراب

(ناصر خسرو، ص ۴۰)

۲۴. رحمت

• قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذَّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ.

(الزمر/ ۵۳)

• يَا بَنِيَّ أَذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَآخِيهِ وَلَا تَبْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَبْأَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ.

(یوسف/ ۸۷)

• قَالَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي.

(احادیث مشوی، ص ۲۶)

سرعت عفو از ره گفتار

عفو او بر گنه سبق برده

تائب ذنب را بداده پناه

پاک کرده صحائفش ز گناه

(حدیقه، ص ۱۰۲)

رحمتش بر قهر از آن سابق شده است

تا که سرمایه وجود آید بدست

زانک بی لذت نروید لحم و پوست

چون نروید چه گذارد عشق دوست

باز لطف آید برای عذراو
توبکردی غسل و برجستی ز جو
(مثنوی، دفتر ۳، ص ۲۳۷)

گر به محشر خطاب قهر کنند
انبیا را چه جای معذرت است؟
پرده از روی لطف گوبردار
کاشقیا را امید مغفرت است
(سعدی، ص ۲۰۹)

پس پرده بیند عملهای بد
همو پرده پوشد به آلاي خود
به تهدید اگر برکشد تیغ حکم
بمانند کز و بیان صم و بکم
و گرد دهد یک صلاي کرم
عزازیل گوید نصیبی برم
(سعدی، ص ۲۰۲)

لطف خدا بیشتر از جرم ماست
نکته سر بسته چه دانی خموش
(حافظ، ص ۱۹۲)

گرز لا تا امن بود ترسی مرا
هست از لا تیا سوا درسی مرا
روز شب بنشسته در صد ماتمم
تا شفاعت خواه باشی یک دم

از درت گریک شفاعت در رسد

معصیت را مهر طاعت در رسد

ای شفاعت خواه مشتی تیره روز

لطف کن شمع شفاعت برفروز

(منطق الطیر، ص ۲۱)

گلشن چو آدم مستضر هم نوحه گر هم منتظر

چون گفتشان لا تقنطوا ذوالامتنان ذوالامتنان

(دیوان کبیر، جلد ۴، ص ۱۰۲)

بخشنده‌ای که سابقه فضل و رحمتش

ما را به حسن عاقبت اמידوار کرد

(سعدی، ص ۴۴۴)

میندیش از غبار معصیت با رحمت یزدان

که گردد صاف سیل از سینه بی‌کینه دریا

(صائب، جلد ۱، ص ۲۳۵)

می ده که گر چه گشتم نامه سیاه عالم

نومید کی توان بود از لطف لا یزالی

(حافظ، ص ۳۲۴)

ابر رحمت را کند اشک ندامت مایه [دار]

آبروی عفو در شرمندگی پوشیده است

(صائب، غزل ۱۱۷۵، ص ۵۹۱)

۲۵. رزق

• أَهْمُ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ سُلْخِيًّا وَرَحِمْتُ رَبِّكَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ. (الزخرف/ ۳۳)

ای طالب روزی بنشین که بخوری وای مطلوب اجل مرو که جان نبری.
جهد رزق ارکنی وگر نکنی
برساند خدای عزوجل
ور روی در دهان شیر و پلنگ
نخورندت مگر به روز اجل
به نانهاده دست نرسد و نهاده هر کجا هست برسد.
شنیده ای که سکندر برفت تا ظلمات
به چند محنت و خورد آنکه خورد آب حیات
(سعدی، ص ۵-۱۸۴)

رزق خود را می رساند هر کجا قسمت بود
خنده سرشار گندم بر شتاب آدمی است
(صائب، غزل ۲۰۱، ص ۶۰۴)

نصیب از نعمت بسیار دیگرگون نخواهد شد
ز دریا قطره ای آب گهر افزون نخواهد شد
(صائب، غزل ۳۰۸۷، ص ۱۴۹۳)

باران رحمت بی حسابش همه را رسیده و خوان نعمت بی دریغش همه جا کشیده، پرده ناموس بندگان به گناه فاحش ندرد و وظیفه روزی به خطای منکر نبرد.

ای کریمی که از خزانه غیب
گبر و ترسا وظیفه خور داری
دوستان را کجا کنی محروم
تو که با دشمن این نظرداری
(کلیات سعدی، گلستان، ص ۲۸)

بر درشاهم گدایی نکته‌ای در کار کرد
گفت بر هر خوان که بنشستم خدا رزاق بود
(حافظ، ص ۱۴۰)

رزق ما بی دست و پایان بی طلب خواهد رساند
در رحم آن کس که روزی را مهیا کرده است
(صائب، غزل ۱۱۳۳، ص ۵۷۱)

می دهد بی طلب مرا روزی
آن که کرده است بی اراده مرا
(صائب، جلد اول، ص ۴۱۳، غزل ۸۴۹)

نیست غم نان و آب گوشه نشین را
در رحم آماده است رزق جنین را
(صائب، جلد اول، ص ۴۱۸، غزل ۸۵۶)

• ... وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ — وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا. (طلاق / ۳-۴)

تونیک و بد خود هم از خود بپرس
چرا بایدت دیگری محتسب
وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ
وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ

(حافظ، ص ۳۶۱)

زکاة ۲۶. زکات

• زَكَاةُ الْجَاهِ إِغَاثَةُ اللَّهْفَانِ. (احادیث مثنوی، ص ۲۱۰)

بی نیازی از غم من ای امیر
ده زکاة جاه و بنگر در فقیر
(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۲۶۹۱)

به ملازمان سلطان که رساند این دعا را
که به شکر پادشاهی ز نظر مران گدا را
(حافظ، ص ۶)

ای شاه حسن چشم به حال گدا فکن
کاین گوش بس حکایت شاه و گدا شنید
(حافظ، ص ۱۶۴)

چو خود را قوی حال بینی و خوش
به شکرانه بار ضعیفان بکش
(سعدی، ص ۳۰۹)

چو استاده ای بر مقام بلند
بر افتاد گر هوشمندی مخند
بسا ایستاده در آمد به پای
که افتاد گانش گرفتند جای
(سعدی، ص ۲۹۹)

به روزگار سلامت شکستگان دریاب
 که جبر خاطر مسکین بلا بگرداند
 چو سائل از توبه زاری طلب کند خیری
 بده و گرنه ستمگر بزور بستاند
 (سعدی، ص ۸۰۲)

هر که فریاد رس روز مصیبت خواهد
 گودر ایام سلامت به جوانمردی کوش
 (گلستان، چاپ خطیب رهبر، ص ۶۹)

ای پادشاه حسن خدا را بسوختیم
 آخر سؤال کن که گدا را چه حاجتست
 ارباب حاجتیم و زبان سؤال نیست
 در حضرت کریم تمنا چه حاجتست
 (حافظ، ص ۲۴)

ما را بر آستان تو بس حق خدمت است
 ای خواجه باز بین به ترخم غلام را
 (حافظ، ص ۷)

ای صاحب کرامت شکرانه سلامت
 روزی تفقدی کن درویش بینوا را
 (حافظ، ص ۱۵)

خسروان قبله حاجات جهانند ولی
 سبیش بندگی حضرت درویشانست
 (حافظ، ص ۳۵)

به جبر خاطر ما کوش کاین کلاه نمد
بسا شکست که با افسر شهی آورد
(حافظ، ص ۱۰۰)

از عدالت نبود دور گرش پرسد حال
پادشاهی که به همسایه گدایی دارد
(حافظ، ص ۸۴)

به خواری منگرای منعم ضعیفان و نحیفان را
که صدر مجلس عشرت گدای ره نشین دارد
(حافظ، ص ۸۲)

بلاگردان جان و تن دعای مستمندان است
که بیند خیر از آن خرمن که ننگ از خوشه چین دارد
(حافظ، ص ۸۳)

توانگرا دل درویش خود بدست آور
که مخزن زر و گنج درم نخواهد ماند
(حافظ، ص ۱۲۲)

نظر کردن به درویشان منافی بزرگی نیست
سلیمان با چنان حشمت نظرها بود با مورش
(حافظ، ص ۱۸۸)

دلربایی همه آن نیست که عاشق بکشند
خواجه آنست که باشد غم خدمتگارش
(حافظ، ص ۱۸۷)

خداوندی به جای بندگان کرد
خداوندا از آفاتش نگهدار
(حافظ، ص ۱۶۶)

به عاشقان نظری کن بشکر این نعمت
که من غلام مطیعم تو پادشاه مطاع
(حافظ، ص ۱۹۸)

دعای گوشه نشینان بلا بگرداند
چرا به گوشه چشمی بما نمی‌نگری
(حافظ، ص ۳۱۶)

دائم گل این بستان شاداب نمی‌ماند
دریاب ضعیفان را در وقت توانایی
(حافظ، ص ۳۵۲)

نصاب حسن در حد کمال است
زکاتم ده که مسکین و فقیرم
(حافظ، ص ۲۲۸)

ارباب حاجتیم و زبان سؤال نیست
در حضرت کریم تمنا چه جای حاجتست
(حافظ، ص ۲۴)

شکسته وار به درگاهت آمدم که طبیب
به مومیائی لطف توام نشانی داد
(حافظ، ص ۷۷)

تنش درست و دلش شاد باد و خاطر خوش
که دست دادش و یاری ناتوانی داد
(حافظ، ص ۷۷)

مشو در روزگار دولت از افتادگان غافل
به پیش پا نظر کن تا چراغت روشنی دارد
(صائب، غزل ۲۹۶۶، ص ۱۴۴۳)

مشو در عین قدرت از ضعیفان جهان غافل
که از دوش سلیمان بار اینجا مور بردارد
(صائب، غزل ۲۹۱۷، ص ۱۴۱۹)

به چشم کم مبین زنهار در دولت ضعیفان را
که خال چهره ملک سلیمان مور می باشد
(صائب، غزل ۳۱۱۶، ص ۱۵۱۰)

۲۷. سلیمان (ع)

• قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ
 (ص/۳۵)

سلیمان‌نست این همت به ملک خاص درویشی
 که کوس ربّ هب لی می زنند از پیش میدان‌ش
 (خاقانی، ص ۲۱۰)

ربّ هب لی از سلیمان آمده است
 که مده غیر مرا این ملک و دست
 تو ممکن با غیر من این لطف وجود
 این حسد را مانند اما آن نبود
 نکته لا یَنْبَغِی می خوان به جان
 سرّ من بعدی ز بخل او مدان
 (مثنوی، دفتر ۱، بیت ۶-۲۶۰۴)

• فَسَخَرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُجَاءَ حَيْثُ أَصَابَ. (ص/۳۶)

اندر آن ساعت که بر پشت صبا بندند زین
 با سلیمان چون برانم من که مورم مرکبست
 (حافظ، ص ۲۳)

گره به باد مزن گرچه بر مراد رود
که این سخن به مثل باد با سلیمان گفت
(حافظ، ص ۶۱)

چتر بر سر دارد از بال پر یزاد نفس
چون سلیمان تخت او را پایه بر دوش هواست
(صائب، جلد دوم، ص ۴۷۴، غزل ۹۳۵)

نیست بر صاحب‌دلان دستی هوای نفس را
باد در دست سلیمان است تا خاتم بجاست
(صائب، جلد دوم، ص ۴۷۷، غزل ۹۴۰)

بلک اندر ملک دید او صد خطر
موبه موملک جهان بُد بیم سر
پس سلیمان همتی باید که او
بگذرد زین صد هزاران رنگ و بو
(مثنوی، دفتر اول، ص ۲-۱۶۱)

— مورچه

• حَتَّىٰ إِذَا أَتَوْا عَلَىٰ وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّاسُ آذِخْلُوا قَسَايَ كِتَابِكُمْ لَا يَخْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ.

(نمل/ ۱۸)

بست موری را کمر چون موی سر
کرد او را با سلیمان در کمر
خلعت اولاد عباسش بداد
طاء و سین بی زحمت طاشش بداد
(منطق الطیر، ص ۲)

بر تخت جم که تاجش مواج آسمانست
همت نگر که موری با آن حقارت آمد
(حافظ، ص ۱۱۶)

اندر آن ساعت که بر پشت صبا بندند زین
با سلیمان چون برانم من که مورم مرکبست
(حافظ، ص ۲۳)

سهل باشد عشق اگر از خاک بردارد مرا
مور را بخشد سلیمان نیز جا بر روی دست
(صائب، غزل ۱۲۱۸، ص ۱۱۱)

چو مور آن کس که از ملک قناعت گوشه ای دارد
زهی غفلت اگر ملک سلیمان را به یاد آرد
(صائب، غزل ۲۸۲۹، ص ۱۴۰۷)

به چشم کم مبین زنهارد در دولت ضعیفان را
که خال چهره ملک سیمان مور می باشد -
(صائب، غزل ۳۱۱۶، ص ۱۵۱۰)

تنگ خلقی را به همواری مبدل ساختن
چشم تنگ مور را ملک سلیمان کرده است
(صائب، جلد دوم، ص ۵۲۹، غزل ۱۰۶۶)

— هد هد —

• وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدْ هُدَ أَمْ كَأَن مِّنَ الْغَائِبِينَ — لَا عُذْبَ بَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَا ذُبْحَنَهُ أَوْ لَيَأْتِيَنِي بِسُلْطَانٍ مَّبِينٍ — فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَظْتُ بِمَا لَمْ

نُحِظْ بِهِ وَجِئُكَ مِنْ سَبَإٍ بَنِيَّ يَقِينِ - إِنِّي وَجَدْتُ أَمْرًا تَمْلِكُهُمْ وَأُوتِيَتْ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيمٌ.

(النمل / ۲۴-۲۱)

• وَوَرِثَ سُلَيْمَانُ دَاوُدَ وَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ عَلِّمْنَا مَنَاطِقَ الطَّيْرِ وَأُوتِينَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْفَضْلُ الْمُبِينُ.

(نمل / ۱۶-۱۵)

• اِذْهَبْ بِكِتَابِي هَذَا فَإِنَّهُ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّى عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ - قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُوْأَى أَلْقَى إِلَيَّ كِتَابَ كَرِيمٍ - إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ - أَلَا تَغْلُوا عَلَيَّ وَأُتُوْنِي مُسْلِمِينَ...

(النمل / ۳۲-۲۹)

مرحبا ای هدهد هادی شده

در حقیقت پیک هر وادی شده

ای به سرحد سبأ سیرتو خوش

با سلیمان منطق الطیرتو خوش

صاحب سر سلیمان آمدی

از تفاخر تا جور زان آمدی

(منطق الطیر، ص ۳۵)

گفت ای مرغان منم بی هیچ ریب

هم برید حضرت و هم پیک غیب

هم زهر حضرت خبردار آمدم

هم ز فطنت صاحب اسرار آمدم

آنک بسم الله در منقار یافت

دور نبود گربسی اسرار یافت...

(منطق الطیر، ص ۳۹)

با سلیمان در سخن پیش آمدم

لاجرم از خیل او بیش آمدم

هر که غایب شد ز ملکش ای عجب
او نپرسید و نکرد او را طلب
من چو غایب گشتم از وی یک زمان
کرد هر سویی طلبکاری روان
زانک می نشکفت از من یک نفس
هدهدی را تا ابد این قدر بس
نامه او بردم و باز آمدم
پیش او در پرده همر از آمدم
هر که او مطلوب پیغامبر بود
زیبیش بر فرق اگر افسر بود...
(منطق الطیر، ص ۳۹)

ای هدهد صبا به سبا می فرستمت
بنگر که از کجا به کجا می فرستمت
(حافظ، ص ۶۲)
صبا به خوش خبری هدهد سلیمانست
که مژده طرب از گلشن سبا آورد
(حافظ، ص ۱۹۹)

مژده ای دل که دگر باد صبا باز آمد
هدهد خوش خبر از طرف سبا باز آمد
برکش ای مرغ سحر نغمه داودی باز
که سلیمان گل از باد هوا باز آمد
(حافظ، ص ۱۱۸)

من به سر منزل عنقانه بخود بردم راه
قطع این مرحله با مرغ سلیمان کردم
(حافظ، ص ۲۱۷)

بر اهرمن نتابد انوار اسم اعظم
ملک آن تست و خاتم فرمای هر چه خواهی
در حکمت سلیمان هر کس که شک نماید
بر عقل و دانش او خندند مرغ و ماهی
(حافظ، ص ۳۴۸)

چو جانت قوی شد به ایمان و حکمت
بیاموزی آنگه زبانهای مرغان
بگویند با تو همان مور و مرغان
که گفته ازین پیش تر با سلیمان
(ناصر خسرو، ص ۳۲۱)

رحمت صد تو بر آن بلقیس باد
که خدایش عقل صد مرده بداد
هدهدی نامه بیاورد و نشان
از سلیمان چند حرفی با بیان...
(مثنوی، دفتر ۲، ص ۳۳۵)

چون سلیمان را سراپرده زدند
پیش او مرغان به خدمت آمدند
همزبان و محرم خود یافتند
پیش او یک یک به جان بشتافتند
جمله مرغان ترک کرده چیک چیک
با سلیمان گشته افصح من اخیک
همزبانی خویشی و پیوندی است
مرد با نامحرمان چون بندی است

ای بسا هندو و ترک همزبان
ای بسا دوترک چون بیگانگان
پس زبان محرمی خود دیگر است
همدلی از همزبانی بهتر است
غیر نطق و غیر ایماء و سَجَلْ
صد هزاران ترجمان خیزد ز دل
جمله مرغان هریکی اسرار خود
از هنر و ز دانش و از کار خود
با سلیمان یک به یک و می نمود
از برای عرضه خود را می ستود
(مثنوی، دفتر اول، ص ۷۵-۷۴)

زین لسان الطیّر عام آموختند
طمطراق و سروری اندوختند
صورت آواز مرغست آن کلام
غافلست از حال مرغان مرد خام
دیو بر شبه سلیمان کرد ایست
علم فکرش هست و علمناش نیست
چون سلیمان از خدا بشاش بود
منطق الطیّری ز علمناش بود
تواز آن مرغ هوایی فهم کن
که ندیدستی طیور من لَدُنْ
جان سیمرغان بود آن سوی قاف
هر خیالی را نباشد دستباف
(مثنوی، دفتر ۶، ص ۵۰۴)

۲۸. شاعری

• الشعراءُ أمراءُ الكلام...

(مثل سائر، به نقل از امثال حکم دехدا، ج ۱، ص ۲۵۳)

نه هر کس حق تواند گفت گستاخ
 سخن ملکیت سعدی را مسلم
 (سعدی، ص ۷۳۳)

شعر برآرد به امیریت نام   كالشعراءُ امراءُ الكلام
 (مخزن الاسرار، ص ۴۳)

ملک الملوک فضلم به فضیلت معانی
 زمی و زمان گرفته به مثال آسمانی
 سخن بلند صوتم جرس بلند صیتی
 قلم جهان نوردم علم جهان ستانی...
 به ولایت سخن در که مؤید الکلامم
 نزده کسی بجزم من در صاحب القرانی
 (گنجینه گنجوی، ص ۶-۱۷۵)

صدر نشین تر ز سخن نیست کس
 دولت این ملک سخن راست بس
 (مخزن الاسرار، ص ۴۰)

نیست اقلیم سخن را بهتر از من پادشا
در جهان ملک سخن رانی مسلم شد مرا
(خاقانی، ص ۱۸)

هم امارت هم زبان دارم کلید گنج عرش
وین دو دعوی را دلیل است از حدیث مصطفی
(خاقانی، چاپ عبدالرسولی، ص ۱۸)

بلبل عرشند سخن پروران
باز چه مانند به آن دیگران
قافیه سنجان که سخن برکشند
گنج دو عالم به سخن در کشند
(مخزن الاسرار، ص ۴۱-۴۰)

۲۹. شکر

• وَادُّ تَادُّنَ رَبُّكُمْ لئنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلئنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ.

(ابراهیم / ۷)

• يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِبَ وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ وَقُدُورٍ رَاسِيَاتٍ اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورِ.

(سبا / ۱۳)

«ممت خدای را عزوجلّ که طاعتش موجب قربت است و به شکر اندرش مزید نعمت. هر نفسی که فرو می رود ممد حیات است و چون بر می آید مفرح ذات، پس در هر نفسی دو نعمت موجود است و بر هر نعمتی شکری واجب. از دست و زبان که برآید کز عهده شکرش بدر آید

اِعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورِ

بنده همان به که ز تقصیر خویش

عذر به درگاه خدای آورد

ورنه سزاوار خداوندیش

کس نتواند که به جای آورد

(کلیات سعدی، ص ۲۸)

موضع کفر نیست جز در گنج . مرجع شکر نیست جز سر گنج

(حدیقه، ص ۷)

سعی شکر نعمتش قدرت بود
 جبر توانکار آن نعمت بود
 شکر قدرت قدرتت افزون کند
 [کفر] نعمت از کفت بیرون کند
 جبر تو خفتن بود در ره مخسب
 تا نبینی آن درو درگه مخسب
 (مثنوی، دفتر اول، ص ۵۸)

چون شدی بر قضای او صابر
 خواند آنگاه مرترا شاگرد
 شکرگوی از پی زیادت را
 عالم الغیب وَالشَّهَادَاتِ را...
 (حدیقه، ص ۹۹)

شکر بس وحشی است صیدش کن
 مرغ بس بادی است قیدش کن
 شکر بسیار نعمت افزاید
 مادر شکر، این خلف زاید...
 (سنایی آباد، ص ۱۰۰)

می دهد در یک دم از کفران نعمت سر بباد
 هر حبابی کز تهی مغزی برآرد سر ز آب
 (صائب، ص ۴۲۷)

نفس سرکش را تهیدستی عنانداري کند
 از فقیری شکوه کردن کفر نعمت کردن است

۳۰. حضرت صالح (ع)

• كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوِيهَا - إِذِ انبَعَثَ أَشْقِيهَا - فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيَاهَا - فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ رَبُّهُمْ بِذُنُوبِهِمْ فَحَسَّوْهَا وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا .

(الشمس/ ۱۵-۱۱)

ناقه از سنگی پدیدار آورد
گاو زرد در ناله زار آورد
(منطق الطیر، ص ۶)

ناقه صالح چوز گه زاد یقین گشت مرا
کوه پی مژده تو اشتیتر جمّازه شود
(دیوان کبیر، جلد ۲ ص ۱۴)

ناقه الله بزاده به دعای صالح
جهت معجزه دین ز کمرگاه جبل
هان و هان ناقه حقیق تعرض مکنید
تا نبرد سرتان را سر شمشیر اجل
(دیوان کبیر، جلد ۶، ص ۱۵۲)

از کوه شنونعره صد ناقه صالح
وز چرخ شنوبانگ سرافیل صدایی
(دیوان کبیر، جلد ۶، ص ۱۴)

ای که صالح تو و این هردو جهان یک اشتر
ما همه نعره زنان زنگله همچون جرسی
(دیوان کبیر، جلد ۶ ص ۱۵۲)

ناقه صالح چو جسم صالحان
شد کمینی در هلاک طالخان...
روح همچون صالح و تن ناقه است
روح اندر وصل و تن در فاقه است
روح صالح قابل آفات نیست
زخم بر ناقه بود بر ذات نیست...
روح صالح قابل آزار نیست
نور یزدان سغبه کفار نیست
جسم خاکی را بدو پیوست جان
تا بیازارند و بینند امتحان
بی خبر کآزار این آزار دوست
آب این خم متصل با آب جوست
ز آن تعلق کرد با جسمی اله
تا که گردد جسم عالم را پناه
ناقه جسم ولی را بنده باش
تا شوی با روح صالح خواجه تاش...
(مثنوی، دفتر اول، ص ۱۵۵ به بعد)

کوه خود درهم گداز از فاقه ای
تا برون آید ز کوهت ناقه ای
چون مسلم ناقه ای یابی جوان
جوی شیر و انگبین بینی روان

ناقه می ران گر مصالح آیدت

خود، به استقبال، صالح آیدت

(منطق الطیر، ص ۲۶)

• قَالَ هَذِهِ نَاقَةٌ لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَعْلُومٍ. (الشعراء/ ۱۵۶)

شرب یک یک ز خلق دانسته   دادن و ضد آن توانسته

(حدیقه، ص ۱۰۳)

• صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ. (البقره/ ۱۳۸)

«این صِبْغَةَ اللَّهِ رنگ بی رنگی است، هر که از رنگِ رنگ آمیزان پاک است به صِبْغَةَ اللَّهِ رنگین است. پس چون که به صِبْغَةَ اللَّهِ رسید، هر که به وی بازافتد او را رنگ کند، چنانکه کیمیا، مس را و آهن را به رنگ خویش کند و عزیز گرداند، اگر بیگانه به وی بازافتد آشنا گردد و اگر عاصی بازافتد مطیع شود».

(کشف الاسرار، جلد ۱، ص ۳۸۷)

صِبْغَةَ اللَّهِ هست خم رنگ او
پیشه ها یکرنگ گردد اندر او
چون در آن خم افتد و گوئیش قم
از طرب گوید منم خم لَا تَلُمُ
آن منم خم خود أَنَا الْحَقُّ گفتن است
رنگ آتش دارد إِلَّا أَهْنَسْتُ
رنگ آهن محو رنگ آتش است
ز آتشی می لافد و خامش وش است
چون به سرخی گشت همچون زرگان
پس أَنَا النَّارُ است لافش بی زبان
شد ز رنگ و طبع آتش محتشم
گوید او منم آتشم منم آتشم
آتشم منم گر ترا شکست و ظن
آزمون کن دست را بر من بزن...

(مثنوی، دفتر ۲، ص ۳۲۰)

«... هندو وقفچاق و رومی و حبش
جمله یک رنگند اندر گور خوش
تا بدانی کان همه رنگ و نگار
جمله روپوش است و مکر و مستعار
رنگ باقی صبغة الله است و بس
غیر آن بر بسته دان همچون جرس
رنگ صدق و رنگ تقوی و یقین
تا ابد باقی بود بر عابدین...
(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۴۷۲۰-۴۷۱۷)

زین رنگها مفرد شود در خنب عیسی^۱ در رود
در «صبغة الله» رونه‌د تا «یفعل الله ما یشاء»
(دیوان کبیر، جلد ۱، ص ۲۴)

عیسی از معجزه بر سازد رنگ
او چه محتاج به نیل و بقم است
(خاقانی، ص ۸۲۱)

به بیرنگی قناعت کن اگر با عشق یکرنگی
که هر جا عشق آمد رنگ در سیما نمی‌گنجد
(صائب، جلد سوم، ص ۱۳۶۹، غزل ۲۸۱۰)

یا مگر زین جنگ حقت واخرد
در جهان صلح یکرنگت برد
(مثنوی، دفتر ۶، ص ۲۷۳)

صبغة الله نام آن رنگ لطیف
لعنة الله بوی آن رنگ کشیف
(مثنوی، دفتر اول، ص ۴۷)

عشقهای کز پی رنگی بود
عشق نبود عاقبت ننگی بود
(مثنوی، دفتر اول، ص ۱۵)

❁ ۳۲. عالم امر و خلق

- إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (یس / ۸۲)
- إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ (النحل / ۴۰)
- هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ (الحديد / ۴)
- أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْعَقْلَ (احادیث مثنوی، ص ۲۰۲)

«... همچنانکه در بدو فطرت اولی و هُوَ الَّذِي يَبْدُؤُا الْخَلْقَ که حقایق انواع را از مطالع ابداع بر می آورد، هیولای انسانی را که سمت عالم خلقی داشت، چهل طور در مدارج استکمال از صورت به صورت و حال به حال بگردانید که «خَمَرْتُ طَيْبَةَ آدَمَ بَيْدَىٰ أَرْتَعِينَ صَبَاحًا» تا چون به نهایت تربیت رسید و اثر حصول شایستگی قبول در وی پدید آمد، خلقت صورت انسانی را که طراز عالم امری داشت که و يُنَزِّلُ الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ به یک دفعه که و مَا أَمَرْنَا إِلَّا وَاحِدَةً بر طریق «كُنْ فَيَكُونُ» كَلَمَجِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ» در وی پوشانید تا وجود اول رقم تمامی یافت...»

(اخلاق ناصری، ص ۳۳)

کاول آفریده ها عقل است   برتر از برگزیده ها عقل است
 جان او دیده ز آسمان قدم   زادن عقل و آدم و عالم

(حدیقه، ص ۱۹۱)

کاف و نون چون بیکدیگر پیوست
 شد پدید آنچه بود و باشد و هست
 هر چه موجود شد ز امرش دان
 پیشتر عقل آمد آنگه جان

اثر فیض اوست نامحصور
عقل از آن فیض گشت قابل نور
عقل اگر چند شاه و سلطان است
بر در امر بنده فرمان است
از پی بود زید و هستی عمرو
فیض حق را بواسطه آمد امر
تخته کلک نقش امر است او
دایه نفس زید و عمر است او
مبدع کائنات جوهر اوست
مرجع روح پاک کشور اوست ...
(طریق التحقیق، بیت ۳۲۸-۳۲۴)

نظم هستی بدین نسق داده است
هستی از کاف و نون چنین زاده است
(طریق التحقیق، بیت ۳۵۴)

چون شناسی که از نخست با بداع
فعل نخستین ز کاف رفت سوی نون
(ناصر خسرو، ص ۳۷۲)

نه به تنها حیوانات و نباتات و جماد
هر چه در عالم امر است بفرمان تو باد
(حافظ، ص ۷۴)

که یزدان ز ناچیز، چیز آفرید
بدان تا توانائی آمد پدید

وزو مایه گوهرا آمد چهار
برآورده بی رنج و بی روزگار...
(فردوسی، جلد ۱، ص ۳)

خرد بهتر از هر چه ایزدت داد
ستایش خرد را به از راه داد
خرد افسر شهریاران بود
خرد زیور نامداران بود
نخست آفرینش خرد را شناس
نگهبان جانست و آن را سه پاس
(شاهنامه، جلد ۱، ص ۲)

خلق و امر اوراست جمله کرد و فرمود آنچه خواست
کی روا باشد که گویی زین سپس جز راستی
(دیوان ناصر خسرو، ص ۴۴۱)

دم او جان دهدت روز «نفخت» بپذیر
کار از «کن فیکون» است نه موقوف علل
(دیوان کبیر، جلد ۳، ص ۱۵۲)

کرد در شش روز هفت انجم پدید
وز دو حرف آورد نه طارم پدید
(منطق الطیر، ص ۱)

امر آید در صورت رو در رود
باز هم ز امرش مجرد می شود

پس لَهُ الْخَلْقُ لَهُ الْأَمْرُشِ بَدَان
خلق صورت، امر جان، راکب بر آن
راکب و مرکوب در فرمان شاه
جسم بر درگاه و جان در بارگاه...

(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۷۶-۷۴)

• أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ
كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ.

(انبیاء/ ۳۰)

در هوس این دوسه ویرانه ده
کار فلک بود گره در گره
تا نگشاد این گره وهم سوز
زلف شب ایمن نشد از دست روز

(مخزن الاسرار، ص ۷)

• ثُمَّ أَسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ آتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا
آتَيْنَا طَائِعِينَ.

(فصلت/ ۱۱)

• اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا.

(رعد/ بخشی از آیه ۲)

یک گوهری چوبیضه، جوشید و گشت دریا
کف کرد و کف زمین شد و زدود او سما شد
(دیوان کبیر، جلد ۲ ص ۱۶۹)

بنگر در غیب چه سان کیمیاست
کوز کف خاک بسازد ترا
از کف دریا بنگارد زمین
دود سیه را بنگارد سما
(دیوان کبیر، جلد ۱، ص ۱۵۷)

منم از مادر و پدر به نوازش رحیم تر
جهت پختگی تو برسید امتحان تو
بکنم باغ و جنتی و دوايي از در تو
بکنم آسمان نوبه ازین از دختان تو
(دیوان کبیر، جلد ۵، ص ۹۰)

آسمان چون خیمه ای بر پای کرد
بی ستون کرد و زمینش جای کرد
(منطق الطیر، ص ۱)

چون دمی در گِل دمد آدم کند
وز کف و دودی همه عالم کند
(منطق الطیر، ص ۶)

حرف زبان را به قلم بازده
وام زمین را به عدم بازده
(مخزن الاسرار، ص ۸)

❁ ۳۳. عبادت

- إلهی ما عِبَدْتُكَ طَمَعاً فِی جَنَّتِكَ وَلَا خَوْفاً مِنْ نارِکَ وَلَکِنْ وَجَدْتُكَ مُسْتَحِقّاً لِلْعِبَادَةِ فَعَبَدْتُكَ. (با اندکی اختلاف، احادیث مثنوی، ص ۱۷۱)
- إِنَّ قَوْماً عَبَدُوا اللَّهَ رَغْبَةً فَبَلَغُوا عِبَادَةَ الشَّجَارِ وَإِنَّ قَوْماً عَبَدُوا اللَّهَ رَهْبَةً فَبَلَغُوا عِبَادَةَ الْعَبِيدِ وَإِنَّ قَوْماً عَبَدُوا اللَّهَ شُكْراً فَبَلَغُوا عِبَادَةَ الْأَخْرَارِ.

(نهج البلاغه، فیض الاسلام، ص ۱۱۹۲)

«... و تعبد حق نه از بهر بهشت و دوزخ کند یا از بهر کمال و نقصان، بل که از راه بندگی صرف کند و ضرورت محبت و به هر چه بروراند حضرت عزت، راضی باشد و به هیچ خوش و ناخوشی روی از حضرت نگرداند...»

(مرصاد العباد، ص ۲۶۵)

هر چه اسباب است آتش درزن و خرم نشین
 رندی و ناداشتی به روز رستاخیز را
 زاهدان و مصلحان مر نزهت فردوس را
 و این گروه لا ابالی جان عشق انگیز را
 (دیوان سنایی، ص ۲۶)

زندگی خود نخواهد بهر خود
 نی پی ذوق حیاة مستلذ
 هر کجا امر قدام را مسلکی است
 زندگی و مردگی پیش یکی است
 بهر یزدان می زید نی بهر گنج
 بهر یزدان می مُرد نه از خوف ورنج

هست ایمانش برای خواست او
نی برای جنت و اشجار و جو
ترک کفرش هم برای حق بود
نی ز بیم آنکه در آتش رود
(مثنوی، دفتر ۳، ص ۱۰۹)

«... عابدان جزای طاعت خواهند و بازرگانان بهای بضاعت، من، بنده
امید آورده‌ام نه طاعت و به دریوزه آمده‌ام نه به تجارت «إِصْنَعْ بِي مَا أَنْتَ أَهْلُهُ».
گر کشی ور جرم بخشی روی و سربر آستانم
بنده را فرمان نباشد هر چه فرمایی بر آنم
بر در کعبه سائلی دیدم
که همی گفت و می‌گرستی خوش
می‌نگویم که طاعتم بپذیر
قلم عفو بر گناهم کش
(کلیات سعدی، ص ۱۰۹)

مرغ و حور از بهشت ابدان است
حکمت و دین بهشت یزدان است
نبود جز جمال ایزد قوت
عاشقان را به جنت ملکوت
تو چه دانی که می‌چه گیری قوت
در چنین دل کجا رسد ملکوت؟
... آنکه در بند حور و غلمان است
نیست خواجه که از غلامان است
... چون گرفت از صفای صفوت قوت
ملک را باز داند از ملکوت

تو چه دانی بهشت یزدان چیست؟
چه شناسی که جنت جان چیست؟
... همچو بربط ز فسق و سیرت زشت
چشمتان هست بهر هشت بهشت
(حدیقه، ص ۴۲۸)

چرا به خلد برین از خدا شوی خرسند
به جوی شیر چو طفلان چرا شوی خرسند؟
(صائب، غزل ۳۹۲۳، ص ۱۸۸۹)

— ان شاء الله گفتن در آغاز کارها

- وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَادْخُلْ رَبَّكَ إِذْ نَسِيتَ وَ
فُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا.

(الکھف / ۲۴)

«... هر که درمان کرد مرجان مرا

برد گنج و در و مرجان مرا

جمله گفتندش که جان بازی کنیم

فهم گرد آریم و انبازی کنیم

هر یکی از ما مسیح عالمی است

هر آلم را در کف ما مرهمی است

«گر خدا خواهد» نگفتند از بطر

پس خدا بنمودشان عجز بشر...

(مثنوی، دفتر اول، ص ۵)

پس بگفتندش که خدمتها کنیم

بر سَمِعْنَا وَاَطَعْنَاها تنیم

رونگردانیم از فرمان تو

کفر باشد غفلت از احسان تو

لیک است ثنا و تسبیح خدا

ز اعتماد خود بد از ایشان جدا

یونس ۵ سر
 ذکر است ثنا و حزم ملتوی
 گفته شد در ابتدای مثنوی ...
 (مثنوی، دفتر ۶، ص ۴۸۲)

ترک است ثنا مرادم قسوتی است
 نی همین گفتن که عارض حالتی است
 ای بسا ناورده است ثنا به گفت
 جان او با جان است ثناست جفت

(مثنوی، دفتر اول، ص ۵)

— چار پایی بر او کتابی چند
 مَثَلُ الَّذِينَ حُمِلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْإِمَارِ يُحْمِلُ أَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ.
 (جمعه/۶)

علم چندانکه بیشتر خوانی
 چون عمل در تونیست نادانی
 نه محقق بود نه دانشمند
 چار پایی برو کتابی چند
 آن تهی مغز را چه علم و خبر
 که برو هیز مست یا دفتر
 (کلیات سعدی، ص ۱۷۲)

— أَظْلَبُوا الْعِلْمَ

• أَظْلَبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّينِ

(شرح تعرف، جلد ۲، ص ۷۰، به نقل از تعلیقات منطق الطیر، ص ۲۸۷)

زین سبب گفت آفتاب شرع و دین
 علم باید جست ازینجا تا به چین
 (منطق الطیر، ص ۲۴)

آن پیر اکنون در نگارستان چینست
اطلبوا العلمَ وَاَوْْبِالصَّيْنِ اَزِينست
(منطق الطیر، ص ۴۱)

هست علم آن مرد پاک راستگوی
گر به چین باید شدن او را بجوی
(منطق الطیر، ص ۱۹۵)

بفرمود جستن به چین علم دین را
محمد شدم من به چین محمد
(دیوان ناصر خسرو، ص ۱۰۳)

● المتعبد بلا فقهٍ كحمار الظاحونه يدور...

(حضرت علی (ع)، به نقل از تعلیقات منطق الطیر، ص ۳۲۳)

پیمبر کسی را شفاعتگر است
که بر جاده شرع پیغمبر است
ره راست روتا به منزل رسی
توبره نه ای زین قبل واپسی
چو گاوی که عصار چشمش بیست
دوان تا به شب شب همانجا که هست
(سعدی، ص ۳۸۸)

— بطلان عمل

- اُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ. (الکھف/ ۱۰۵)
- لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبِطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ. (الزمر/ ۶۵)

ما درین انبار گندم می‌کنیم
گندم جمع آمده گم می‌کنیم

می نیندیشیم آخر ما به هوش
 کین خلل در گندمست از مکر موش
 موش تا انبار ما حفره زدست
 وز فنش انبار ما ویران شدست
 اول ای جان دفع شرّ موش کن
 و آنگهان در جمع گندم جوش کن
 بشنواز اخبار آن صدر صدور
 لَا صَلَوةَ تَمَّ إِلَّا بِالْحَضُورِ
 گرنه موشی دزد در انبار ماست
 گندم اعمال چل ساله کجاست
 ریزه ریزه صدق هر روزه چرا
 جمع می ناید در این انبار ما ...
 (مثنوی، دفتر اول، ص ۵-۲۴)

۳۵. عنایت

زاهد

- ... إِنْ أَرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ.
- وَمَا تَشَاوُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا.

(هود/ بخشی از آیه ۸۸)

(الانسان/ ۳۰)

... چه گنه آمد ز جسم و جان ما
 قسم تو صافی و دردی آن ما
 گفت ای سایل سلیمان را همی
 چشم افتاده است بر ما یک دمی
 نه به سیم این یافتم من نی به زر
 هست این دولت مرا زان یک نظر
 کی به طاعت این بدست آرد کسی
 زانک کرد ابلیس این طاعت بسی
 (منطق الطیر، ص ۹۲)

نه فرعونى شود آنکس که او دست قوى دارد
 نه قارونى شود هر کس که دل در سیم و زر بندد
 نه موسیئى شود هر کس که او گیرد عصا بر کف
 نه یعقوبى شود آنکس که دل اندر پسر بندد
 بسا پیر مناجاتى که بر مرکب فروماند
 بسا رند خراباتى که زین بر شیر نربندد
 (دیوان سنایی، ص ۱۱۰)

در روشنی عشق چه خوشی بود آن را
کاندر چمن صنع خدایش نظری نیست
کی میوه رحمت خورد آنکس که ز اول
در باغ امیدش ز عنایت شجری نیست ...
بر طاعت خود تکیه مکن زآنکه به الهام
از عاقبت کار کسی را خبری نیست
(دیوان سنایی، ص ۱۰۰)

بخت و دولت به کاردانی نیست
جز به تأیید آسمانی نیست
اوفتاده ست در جهان بسیار
بی تمیز ارجمند و عاقل خوار
کیمیاگر به غصه مرده و رنج
ابله اندر خرابه یافته گنج
(سعدی، ص ۱۰۶)

آن را که گوش ارادت گران آفریده اند چون کند که بشنود؟! و آن را که
کمند سعادت کشان می برد چه کند که نرود؟!
شب تاریک دوستان خدای
می بتابد چو روز رخشنده
و این سعادت به زور بازو نیست
تا نبخشد خدای بخشنده
(سعدی، ص ۲۱۰)

«سگ اصحاب الکهف خبت کفر داشت، و لباس بلعام باغور طراز دین
داشت، لیکن سعادت و شقاوت از هر دو جانب در کمین بود، لاجرم چون

دولت روی نمود، پوست آن سگ از روی صورت بلعام با عور پوشیدند، گفتند
فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ، و مرقع بلعام، در آن سگ پوشیدند گفتند: «ثَلَاثُهُ
أَرَابِعُهُمْ كُنْهُم» (کشف الاسرار، جلد ۱۰، ص ۱۲۱)

یکی حلقه کعبه دارد به دست
یکی در خراباتی افتاده مست
گر این را بخواند که نگذارش؟
وَر آن را براند که باز آردش؟
نه مستظهر است آن به اعمال خویش
نه این را ره توبه بسته است پیش
(سعدی، ص ۲۹۹)

— ارتباط هدایت با عنایت حق

• إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ.

(القصص / ۵۶)

«... با خواجه علیه السلام با کمال مرتبه نبوت و رسالت گفتند «اتک لا
تهدي مَنْ أَحْبَبْتَ» توبه طبع خویش هیچکس را از چاه طبع خلاص نتوانی داد
«وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ» نور هدایت که حقیقت جذبه است باید تا به جاذبه
عنایت، اهل طبع را از سفلی طبیعت بر باید و به علو قربت رساند...»

(مرصاد العباد، ص ۳۷۲)

ره به تویابند و توره ده نه ای

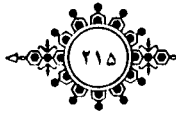
مهرده خود تو و درده نه ای

(مخزن الاسرار، ص ۲۲)

• ... بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَصَدُّوا عَنِ السَّبِيلِ وَمَنْ يُضِلِ اللَّهُ فَمَا
لَهُ مِنْ هَادٍ.

(الرعد / بخشی از آیه ۳۳)

از توبه که نالم که دگر داور نیست
وز دست تو هیچ دست بالاتر نیست
آن را که تور هبری کسی گم نکند
و آن را که تو گم کنی کسی رهبر نیست
(سعدی، گلستان، چاپ خطیب رهبر، ص ۵۹۶)

یکی را به سر بر نهد تاج تخت
یکی را به خاک اندر آرد ز تخت
کلاه سعادت یکی بر سرش
گلیم شقاوت یکی در برش
(سعدی، ص ۲۰۲)

سعادت به بخشایش داورست
نه در چنگ و بازوی زور آورست
چو دولت نبخشد سپهر بلند
نیاید به مردانگی در کمند...
(سعدی، ص ۳۲۲)

سکندر را نمی بخشند آبی
به زور و زر میسر نیست این کار
(حافظ، ص ۱۶۶)

چون حسن عاقبت نه به رندی و زاهدیست
آن به که کار خود به عنایت رها کنند
(حافظ، ص ۱۳۳)

می خور که عاشقی نه به کسب است و اختیار
این موهبت رسید زمیراث فطرتم
(حافظ، ص ۲۱۳)

تا نگردد جذبه توفیق صائب دستگیر
از گل تعمیر پای خود کشیدن مشکل است
(صائب، غزل ۱۰۳۶، ص ۵۲۵)

بی کشش، کوشش عاشق به مقامی نرسد
فارغ از سعی بود سالک اگر مجذوب است
(صائب، غزل ۱۴۴۱، ص ۱۸۶)

ما بدان مقصد عالی نتوانیم رسید
هم مگر پیش نهد لطف شما گامی چند
(حافظ، ص ۱۲۳)

۳۶. حضرت عیسیٰ (ع)

• فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا. قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ
 اتَانِي الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا. (مریم / ۳۱-۳۲)

رسول خود سخنی باشد از خدای به خلق
 چنانکه گفت خداوند در حق عیسیٰ
 (دیوان ناصر خسرو، ص ۴۵۴)

بوستان را در کنار شاخ از هر بلبل
 عیسی در مهد پنداری به گفتار آمده است
 (صائب، غزل ۱۱۵۱، ص ۵۸۰)

دل مریم آبستن، یک شیوه کند با من
 عیسی دو روزه تن در گفت زبان آید
 (دیوان کبیر، جلد ۲، ص ۵۰)

اندر خم طغرای کن نوگشت این چرخ کهن
 عیسی درآمد در سخن بر بسته در گهواره ای
 (دیوان کبیر، جلد ۵، ص ۱۹۰)

ما را چو مریم بی سبب از شاخ خشک آید رطب
 ما را چو عیسی بی طلب در مهد آید سروری
 (دیوان کبیر، جلد ۵، ص ۱۸۴)

نقش تونادیده و یک یک حکایت می‌کند
چون مسیح از نور مریم روح در گهواره ای

(دیوان کبیر، جلد ۶، ص ۱۰۶)

• عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ
بِأَذْنِي فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِأَذْنِي وَتُبْرِئُ الْكَلِمَةَ وَالْأَبْرَصَ بِأَذْنِي وَإِذْ تُخْرِجُ
الْمَوْتَى بِأَذْنِي ...

(مانده/ بخشی از آیه ۱۱۰)

چرا عیسی طیب مرغ خود نیست
که اکمه را تواند کرد بینا
(خاقانی، ص ۲۴)

چه راحت مرغ عیسی را ز عیسی
که همسایه است با خورشید عدراء
(خاقانی، ص ۲۴)

نه پیش من دواوین بود و اشعار

نه عیسی را عقاقیر است و هاون

(خاقانی، ص ۳۱۹)

چگونه ساخت از گل مرغ عیسی

چگونه کرد شخص عاز را حیا

(خاقانی، ص ۲۴)

تویی عیسی و من مرغت، تو مرغی ساختی از گل

چنانکه در دمی در من عنان در اوج پیرانم

(دیوان کبیر، جلد ۲، ص ۱۹۲)

نیست از چشم و دل بینا مرا جز درد و لاغ
طلعت از خورشید و خفّاش از مسیحا مانده است
(دیوان کبیر، غزل ۱۱۵۳، ص ۵۸۱)

گفت آخر آن مسیحانه توئی

که شود کور و کراز تو مستوی
(مثنوی، دفتر ۳، بیت ۲۵۷۷)

با که این نکته توان گفت که آن سنگین دل
کشت ما را و دم عیسی مریم با اوست
(حافظ، ص ۴۱)

فیض روح القدس ارباز مدد فرماید
دگران هم بکنند آنچه مسیحا می کرد
(حافظ، ص ۹۷)

هوا مسیح نفس گشت و باد نافه گشای
درخت سبز شد و مرغ در خروش آمد
(حافظ، ص ۱۱۸)

یاد باد آنکه چو چشمت به عتابم می کشت
معجز عیسویت در لب شکرخا بود
(حافظ، ص ۱۳۸)

طبییب راه نشین درد عشق نشناسد
برو بدست کن ای مرده دل مسیح دمی
(حافظ، ص ۳۳۲)

انفاس عیسی از لب لعلت لطیفه‌ای

آب خضر ز نوش لبانت کنایتی
(حافظ، ص ۳۰۴)

• وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ
مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا
حَكِيمًا.

گر روی پاک و مجرد چو مسیحا به فلک
از چراغ توبه خورشید رسد صد پرتو
(حافظ، ص ۲۸۱)

مسیحای مجرد را برآزد که با خورشید سازد هم و ثاقی
(حافظ، ص ۳۲۳)

زهد عیسی و حرص قارون بین
گفته در شأن آن و در حق این
وَرَفَعْنَا بِهِ نَرْدِيَانِ
فَخَسَفْنَا زُسر نشینی از
آن به زهد آسمان گرفته به ناز

وین شده خاک خورده از پی آر
(حدیقه، ص ۴۴۳)

صبح وارم آفتابی در نهان آورده‌ام
آفتابم کز دم عیسی نشان آورده‌ام
عیسیم از بیت معمور آمده و زخوان خلد
خورده قوت و زله اخوان را زره آورده‌ام
(خاقانی، ص ۲۵۴)

عنه ای اضاف که با کوه آورده اند

ماتم سرای گشت سپهر چهارمین
روح الامین به تعزیت آفتاب شد
(خاقانی، ص ۱۵۶)

کعبه وارم مقتدای سبز پوشان فلک
کز وطای عیسی آید شقه دیبای من
(خاقانی، ص ۳۲۲)

• قَالَ عِيسَى بْنُ مَرْيَمَ اَللّٰهُمَّ رَبَّنَا اَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُوْنُ لَنَا عِيْدًا لِاَوَّلِنَا وَ
اٰخِرِنَا وَآيَةً مِنْكَ وَارْزُقْنَا وَاَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِيْنَ .
(المائدة/ ۱۱۴ و نیز ر. ک. به آیات ۱۱۱-۱۱۲-۱۱۳-۱۱۵)

عیسیم از بیت معمور آمده وزخوان خلد
خورده قوت وزله اخوان را زره آورده ام
هین صلا ای خشک پی پیران تردامن که من
هر دو قرص گرم و سرد آسمان آورده ام
طفل زی مکتب برد نان من زمکتب آمده
بهر پیران ز آفتاب و مه دو نان آورده ام
(خاقانی، ص ۵-۲۵۴)

باز عیسی^۱ چون شفاعت کرد حق
خوان فرستاد و غنیمت بر طبق
مائده از آسمان شد عائده
چون که گفت انزل علینا مائده
باز گستاخان ادب بگذاشتند
چون گدایان زله ها برداشتند
کرد عیسی^۱ لابه ایشان را که این
دائم است و کم نگردد از زمین

بد گمانی کردن و حرص آوری
 کفر باشد نزد خوان مهتری
 ز آن گدا رویان نادیده زار
 آن در رحمت برایشان شد فراز
 نان و خوان از آسمان شد منقطع
 بعد از آن زان خوان نشد کس منتفع
 (مثنوی، دفتر اول، ص ۳-۴)

عیسی ز چرخ چارم می گوید الفلا
 دست و دهان بشوی که هنگام مائده است
 (دیوان کبیر، جلد ۱، ص ۲۵۹)
 عیسی چو از خبر برست گشت دعایش قبول
 دست بشو کز فلک مائده و خوان رسید
 (دیوان کبیر، جلد ۲، ص ۱۹۸)

در پیش سرمستان دل در مجلس پنهان دل
 خوان ملائک می نهی نزل مسیحا می کشی
 (دیوان کبیر، جلد ۷، ص ۱۴۸)

غذای سماره

۳۷. حضرت مریم (ع)

• إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ - قَالَتْ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمَسِّنِي بَشَرٌ قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ. (آل عمران / ۴۸-۴۵)

مریم بکر معانی را منم روح القدس
 عالم ذکر معانی را منم فرمان روا
 (خاقانی، ص ۱۷)

عطسه او آدم است عطسه آدم مسیح
 اینست خطی کز شوق عطسه او بود باب
 (خاقانی، ص ۴۴)

به من نامشفقند آباء علوی
 چو عیسی زان ابا کردم زابا
 (خاقانی، ص ۲۴)

این تعلقها نه بی کیف است و چون
 عقلها دردانش چونی زبون
 جان کل با جان جزو آسیب کرد
 جان ازو درّی ستد در جیب کرد

همچو مریم جان از آن آسیب جیب
 حامله شد از مسیح دلفریب
 آن مسیحی نه که برخشک و تراست
 آن مسیحی کز مساحت برتر است
 پس ز جانِ جان چو حامل گشت جان
 از چنین جانی شود حامل جهان
 (مثنوی، دفتر ۲، ص ۱۱-۳۱۰)

نتیجه دختر طبعم چو عیسی است
 که بر پاکی مادر هست گویا
 سخن بر بکر طبع من گوا هست
 چو بر اعجاز مریم نخل خرما
 (خاقانی، ص ۲۴)

عجایب است درختانش بکر و آبستن
 چو مریمی که نه معشوقه و نه شودارد
 (دیوان کبیر، جلد ۲، ص ۲۲۳)

پاکی دامن مریم شهر عیسی شده است
 همدم خورشید، شبنم را گلستان کرده است
 (صائب، غزل ۱۱۳۸، ص ۵۷۳)

• وَمَرِّمَ آبَتْ عِمْرَانَ آلَتِی أَخَصَّتْ فَرْجَهَا فَتَفَخَّنَا فِیهِ مِنْ رُوحِنَا وَصَدَّقَتْ
 بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتِبَہِ وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِیْنَ. *سبحان السعید*
 (تحریم/ ۱۲)

مریم عمران نشد از قانتین
 جز که به پرهیز بروبرزنی
 (ناصر خسرو، ص ۴۳۴)

نزدیک مریم بی سبب هنگام درد و در تعب
از شاخ خشک بی رطب هر لحظه خرما می‌کشی

(دیوان کبیر، جلد ۷، ص ۱۴۸)

• لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا
عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابُ الْيَمِّ.

(مائده / ۷۳)

ترسا پسر خدای گفت اورا از بی‌خردی خویش و نادانی

(ناصر خسرو، ص ۴۱۴)

اَبْنِ، رَجُلٍ مِّنْ آلِ إِبْرَاهِيمَ

از سه بگذر که محملی نه قوی است

از دو هم در گذر که آن ثنوی است

سریک رشته گیر چون مردان

دورها کن سه را یکی گردان

تا ز ثالث ثلثه جان نبری

گوی وحدت بر آسمان نبری

(هفت پیکر نظامی، ص ۵۴)

• قِيلَ لِلنَّبِيِّ (ص) إِنَّ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ يُقَالُ إِنَّهُ مَشَى عَلَى الْمَاءِ فَقَالَ لَوِ اَزْدَادُ
يَقِينًا لَمَشَى عَلَى الْهَوَاءِ.

(احادیث مثنوی، ص ۱۹۷)

همچو عیسی بر سرش گیرد فرات

کایمنی از غرقه در آب حیات

گفت احمد گر یقین افزون بدی

خود هوایش مرکب و هامون شدی

(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۷-۱۱۸۶)

سید الشهدا

۳۸. غیبت

• يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ.
(الحجرات / ۱۳)

بود غیبت خلق مردار خواری
بپرداز ازین لقمه کام و زبان را
(ناصر خسرو،)

شنید این سخن دهخدای قدیم
بشورید و گفت ای خبیث رجیم
نه مساوک در روزه گفتی خطاست؟
بنی آدم مرده خوردن رواست؟
دهن گو زنا گفتنیها نخست
بشوی آنکه از خوردنیها بشت
(سعدی، ص ۳۵۱)

هست غیبت بسان لحم اخیه
نخورد لحم اخ مرد وجیه
(حدیقه، ص ۲۸۶)

• قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ وَاسِعٍ لَوْ كَانَ يُوجَدُ لِلذَّنْبِ رِيحٌ مَا قَدَرْتُمْ أَن تَدْنُوا مِنْ نَتَنِ

۴۰. فتنه

• الْفِتْنَةُ نَائِمَةٌ لَعَنَ اللَّهُ مَنْ أَيقَظَهَا.

(حدیث، ؟)

فتنة النائمة خير من اليقظان (معجم المفهرس لالفاظ الحديث النبوى — جلد هفتم)

«يكي از ملوك بى انصاف، پارسائى را پرسيد از عبادتها کدام فاضل تر است گفت: ترا خواب نيمروز تا در آن يك نفس خلق را نيازارى.

ظالمى را خفته ديدم نيمروز

گفتم اين فتنه است خوابش برده به

وآنكه خوابش بهتر از بيدارى است

آن چنان بد زندگانى مرده به

(كليات سعدى، ص ۴۸)

«پس هريكى را از اطراف بلاد حصه معين كرد تا فتنه بنشست و نزاع برخاست كه ده درويش در گلیمى بخشند و دو پادشاه در اقليمى نگجند.

(كليات سعدى، ص ۴۰)

- يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ. (فاطر/ ۱۵)
- الْفَقْرُ فُخْرِي وَبِهِ أَفْتَخِرُ. (احادیث مثنوی، ص ۲۳)
- مَا أَخَافُ عَلَيْكُمُ الْفَقْرَ وَلَكِنْ أَخَافُ عَلَيْكُمُ الْغِنَى. (احادیث مثنوی، ص ۹۳)
- الْفُقَرَاءُ الصُّبْرُ هُمْ جُلَسَاءُ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. (کشف الاسرار، جلد ۳، ص ۷۴۸)
- اَللّٰهُمَّ اَخِيْنِيْ مَسْكِيْنًا وَاَمِيْنِيْ مَسْكِيْنًا وَاَخْشُرْنِيْ فِيْ زُفْرَةِ الْمَسَاكِيْنِ.
- (کشف الاسرار، جلد ۴، ص ۱۶۸)

دولت فقر خدایا به من ارزانی دار
کین کرامت سبب حشمت و تمکین منست
(حافظ، ص ۳۷)

اگر ت سلطنتت فقر ببخشند ای دل
کمترین ملک تواز ماه بود تا ماهی
تو دم فقر ندانی زدن از دست مده
مسند خواجگی و مجلس توران شاهی
(حافظ، ص ۳۴۷)

فقر فخری نه از گزاف است و مجاز
صد هزاران عز پنهانست و ناز
گنجها را در خرابی زان نهند
تا ز حرص اهل دنیا وارهند
(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۶-۲۳۵۷)

۴۲. قارون

• فَخَسَفْنَا بِهِ وَبَدَارِهِ الْأَرْضَ فَمَا كَانَ لَهُ مِنْ فِيَّةٍ يَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَمَا كَانَ مِنَ الْمُتَصِّرِينَ.

(القصص / ۸۱)

وَرَفَعْنَا بِهِ نَرْدَبَانِ نِيازَ فَخَسَفْنَا زِ سَرَنَشِیْنِی آزِ

(حدیقه، ص ۴۴۳)

گنج قارون که فرو می شود از قهر هَنُوزِ
 خوانده باشی که هم از غیرت درویشان است

(حافظ، ص ۳۵)

احوال گنج قارون کایام داد برباد
 در گوش دل فرو خوان تا زرنهان ندارد

(حافظ، ص ۸۶)

«موسیٰ علیه السلام قارون را نصیحت کرد که أَحْسِنَ کَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَیْکَ
 نشید و عاقبتش شنیدی.

آنکس که به دینار و درم خیر نیندوخت
 سر عاقبت اندر سر دینار و درم کرد
 خواهی که ممتّع شوی از دنیوی و عقبی
 با خلق کرم کن چو خدا با تو کرم کرد

(سعدی، ص ۱۷۱)

قارون هلاک شد که چهل خانه گنج داشت
نوشین روان نمرد که نام نکو گذاشت
(کلیات سعدی، ص ۵۵)

متشابه بخوان در او مأویز
وز خیالات بیهده بگریز
و آنچ نصّ است جمله آمنا
و آنچه اخبار نیز سلّمنا

(حدیقه، ص ۷۰)

• وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ.

(ق/ ۱۶)

• وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَكِنْ لَا تُبْصِرُونَ.

(الواقعه/ ۸۵)

• وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ.

(الحديد/ ۴)

• لَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ إِلَىٰ بِالنَّوَافِلِ حَتَّىٰ أَحِبُّهُ فَإِذَا أَحَبَّهُ كُنْتُ لَهُ سَمْعًا وَ

بَصَرًا وَيَدًا وَ لِسَانًا فَبِى يَسْمَعُ وَبِى يَبْصُرُ وَبِى يَنْطِقُ. (مرصاد العباد، ص ۲۰۸)

«... دریغ آدم تر بیت ستوران و آینه دارى در محلت کوران ولیکن در

معنى باز بود و سلسله سخن دراز در معانى این آیت که «وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ

حَبْلِ الْوَرِيدِ، سخن بجائی رسانیده که گفتیم:

دوست نزدیکتر از من به من است

وینت مشکل که من از وی دورم

چه کنم با که توان گفت که او

در کنار من و من مهجورم

(کلیات سعدی، ص ۷۶)

یار با ماست چه حاجت که زیادت طلبیم

دولت صحبت آن مونس جان ما را بس

(حافظ، ص ۱۸۲)

ای که گویی در حریم کعبه ما را یاد کن

در حریم وصل، خود را یاد کردن مشکل است

(صائب، غزل ۱۰۳۰، ص ۵۲۲)

اگرچه از رگ گردن به بنده نزدیک است
خدای، دور بود از بر خدا دوران
(دیوان کبیر، جلد ۴، ص ۳۷۲)

با خود متشین که همنشین رهزن تست
وز خویش ببر که آفت توتن تست
گفتی که زمن بدو مسافت چند است
ای دوست ز تو بدو مسافت «من» تست
(مرصادالعباد، ص ۴-۳۳)

ما با توایم و با تونه ایم اینت بوالعجب
در حلقه ایم با تو و چون حلقه بردریم
(سعدی، ص ۵۷۳)

خوشا آنان که از پا سرنندانند
میان شعله خشک و ترندانند
کنشت و کعبه و بتخانه و دیر
سرائی خالی از دلبرانندانند
(شرح احوال باباطاهر، ص ۱۰۸)

❁ ۴۵. قرض

- مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ.
 (الحديد/ ۱۱، ونیزر. ک. : به البقره/ ۲۴۵ والتغابن/ ۱۷ و الحديد/ ۱۷)

آن زمان که ز خدای نزد رسول
 حکم من ذالَّذی نمود نزول
 هر کسی آنقدر که دست رسید
 پیش مهتر کشید و سر نکشید...
 (حدیقه، ص ۱۲۹)

- الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا
 جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ، سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ.
 (التوبه/ ۷۹)

... مرد را اندر انتظار مدار
 و آنچه آورده است خوار مدار
 مصطفی را ز حال کرد آگاه
 يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ أَنْكَاهُ
 مرد را انتظار چون دارند
 ملکوت آمده به نظرانند
 زلزله اوفتاده در ملکوت
 نیست جای قرار و جای سکوت
 (حدیقه، ص ۱۳۰)

❁ ۴۶. قیامت

• إِنَّهُ عَلَىٰ رَجْعِهِ لَقَادِرٌ - يَوْمَ تُبْلَى السَّرَائِرُ. (الطارق/ ۸-۹)

قیامت که نیکان بر اعلای رسند
ز قعر ثری بر ثریا رسند
ترا خود بماند سر از ننگ پیش
که گردت برآید عملهای خویش
برادر، ز کار بدان شرم دار
که در روی نیکان شوی شرمسار
(کلیات سعدی، ص ۳۸۶)

یا رب به لطف خویش گناهان ما بپوش
روزی که رازها فتد از پرده برملا
(کلیات سعدی، ص ۷۰۳)

زان روز بتسر کاندرو پیدا
آید همه کارهای پنهانی
(ناصر خسرو، ص ۴۱۴)

يَوْمَ تَبْلَى السَّرَائِرُ كُلُّهَا   بَانَ مِنْكُمْ كَامِنٌ لَا يُشْتَهَى
(مثنوی، دفتر اول، ص ۲۲۱)

- مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ يَقُولُ الْكَافِرُونَ هَذَا يَوْمٌ عَسِيرٌ. (القمر/۸، ونیزر. ک. المدثر/۹)

چنان ماند قاضی به جورش اسیر
که گفت اَنْ هَذَا لَيَوْمٌ عَسِير

(کلیات سعدی، ص ۳۰۳)

- فَإِذَا جَاءَتِ الصَّاخَةُ - يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ - وَأَقِمِهِ وَآبِيهِ - وَصَاحِبَتِهِ وَبَنِيهِ.

(عبس/۳۷-۳۴)

روزی که بگریزد شقی از خواهر و از مادرش

(ناصرخسرو، ص ۲۲۰)

- وَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ فَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُوتِ كِتَابِيهِ - وَلَمْ أَذِرْ مَا حِسَابِيهِ.

(حاقه/۲۷-۲۶)

کارهای چپ و بلایه مکن که به دست چپت دهند کتاب

(ناصرخسرو، ص ۳۵)

- إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ - وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ.
- وَالنَّجْمُ إِذَا هَوَىٰ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ.
- إِفْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ.

(تکویر/۳-۲)

(النجم/۱)

(القمر/۱)

زان روز که هول او بریزاند

نور از مه و از آفتاب رخشانی

(ناصرخسرو، ص ۵۹)

از قزح در پیش مه بستی کمر

زان همی رنجی ز وانشق القمر

منکری این را که شمس کوّرت

شمس پیش تست اعلی مرتبت

از ستاره دیده تصریف هوا
ناخوشت آید إِذَ التَّجَمُّ هَوَىٰ
(مثنوی، دفتر ۶، ص ۲۷۶)

• لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّىٰ تَظْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا.

(مسند احمد، ج ۱۲، ص ۲۴۴، به نقل از تحلیل اشعار ناصرخسرو)

آن شمس که روزیش برآری توز مغرب
از فضل تو خواهند و مراورا به دعا اند
(ناصرخسرو، ص ۹۷)

- وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ. (عنکبوت/ ۶۹)
- مَنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ شَبْرًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا. (مرصادالعباد، ص ۲۱۲)
- مَنْ أَنَانِي يَمْشِي (يَمْشِي) آتَيْنَهُ أَهْرَؤُكُ (هَزَوْلَهُ). (مرصادالعباد، ص ۲۱۲)

جان بده از بهر انجام ای پسر
بی جهاد و صبر کی باشد ظفر
(مثنوی، دفتر ۳، بیت ۲۱۱)

شستشوئی کن و آنگه به خرابات حرام
تا نگردد ز تواین دیر خراب آلوده
(حافظ، ص ۲۹۳)

غسل در اشک زدم کاهل طریقت گویند
پاک شو اول و پس دیده بر آن پاک انداز
(حافظ، ص ۱۷۹)

سعی نابرده درین راه به جائی نرسی
مزد اگر می طلبی طاعت استاد ببر
(حافظ، ص ۱۷۰)

ز مشکلات طریقت عنان متاب ای دل
که مرد راه نیندیشد از نشیب و فراز
(حافظ، ص ۱۷۶)

مکن ز غصه شکایت که در طریق طلب

به راحتی نرسید آنکه زحمتی نکشید

(حافظ، ص ۱۶۱)

باز را چون زبیشه صید کنند

گردن و هر دو پاش قید کنند

هر دو چشمش سبک فرودوزند

صید کردن و را بیاموزند

خوزا غیار و عاده باز کند

چشم از دیگران فراز کند...

از سر رسم و عاده برخیزد

با دگر کس به طبع نامیزد

بزم و دست ملوک را شاید

صید گاه را بدو بیارایند

چون ریاضت نیافت وحشی ماند

هر که دیدش زپیش خویش براند

بی ریاضت نیافت کس مقصود

تا نسوزی ترا چه بید و چه عود

(حدیقه، ص ۱۶-۱۵ با تلخیص)

چون مصفا گشتی از اوصاف نفسانی ترا

دست تقدیر تعالی گوید ای سید تعال

چون به ترک نفس گشتی پس شدی اورا یقین

چون ز خود بیزار گشتی روی بنماید جمال

(دیوان سنایی، ص ۳۵۳)

وگر زی حضرت قدسی خرامان گردی از عزت

ز دارالملک ربّانی جَنیبتها روان بینی...

ز حرص و شهوت و کینه ببرت زان سپس خود را
اگر دیوی ملک یابی و گر گرگی شبان بینی ...
گر او باش طبیعت را برون آری ز دل زان پس
همه رمز الهی را ز خاطر ترجمان بینی
(دیوان سنایی، ص ۳۵۳)

حاملی محمول گرداند ترا
قابلی مقبول گرداند ترا
قابل امرویی قابل شوی
وصل جوئی بعد از آن واصل شوی
(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۷-۹۳۶)

راه جستن ز تو هدایت ازو
جهد کردن ز تو عنایت ازو
(طریق التحقيق، بیت ۴۵)

جهد برتست و بر خدا توفیق
زانکه توفیق، جهد راست رفیق
(حدیقه، ص ۲۸۷)

«مَنْ تَقَرَّبَ شَبْرًا تَقَرَّبَتْ إِلَيْهِ ذِرَاعًا» الطاف خداوندی به استقبال کرم
پدید آید و تصرفات جذبات عنایت و فیض فضل الوهیت متواتر گردد که «مَنْ
آتَانِي بِمَشْيٍ أَتَيْتُهُ أَهْرُولُ [هَرَوَلَهُ] چندان تزکیه نفس را حاصل شود که به
مجاهده همه عمر حاصل نیامدی ...»
(مرصاد العباد، ص ۳۱۲)

— جهاد

• رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَضْعَرِّ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ، أَضْعَبَ الْجِهَادِ جِهَادُ النَّفْسِ.
(کشف الاسرار، جلد ۵، ص ۲۱۲)

• قَدْ مَتُّمَ مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ مُجَاهِدَةُ الْعَبْدِ هَوَاهُ.

(کنوزالحقایق، ص ۹۰، به نقل از احادیث مثنوی)

سواد اعظمت اینک ببین مقام خرد
جهاد اکبرت اینک بدر مصاف هوا
(خاقانی، ص ۱۱)

ای شهان کشتیم ما خصم درون
ماند خصمی زوبتر در اندرون...
چونکه واگشتم ز پیکار برون
روی آوردم به پیکار درون
قد رَجَعْنَا مِنْ جِهَادِ الْأَصْغَرِ
با نبی اندر جهاد اکبریم
(مثنوی، دفتر اول، ص ۶-۸۵)

«... بزرگی را پرسیدم در معنی این حدیث که آغَدِيْ عَدُوَّكَ نَفْسُكَ
الَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ گفت به حکم آنکه هر آن دشمنی را که با وی احسان کنی
دوست گردد مگر نفس را که چندانکه مدارا بیش کنی مخالفت زیادت
کند...»
(سعدی، ص ۱۶۳)

مرگ . ۴۸

- مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا. (احادیث مثنوی، ص ۱۱۶)
- مَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى مَيِّتٍ يَمْشِيَ عَلَىٰ وَجْهِ الْأَرْضِ فَلْيَنْظُرْ إِلَىٰ ابْنِ أَبِي فُحَّافَةٍ. (احادیث مثنوی، ص ۱۹۴)

بمیر ای حکیم از چنین زندگانی
 ازین زندگانی چومردی بمانی
 درین زندگی زندگانی نخیزد
 که گرگ است و ناید ز گرگان شبانی ...
 به بستان مرگ آی تا زنده گردی
 بسوز این کفن ژنده باستانی ...
 ازین مرگ صورت نگر تا نترسی
 ازین زندگی ترس کاکنون درآنی
 که از مرگ صورت همی رسته گردد
 اسیر از عوان و امیر از عوانی
 به درگاه مرگ آی ازین عمر زیرا
 که آنجا امانست و اینجا امانی
 (دیوان سنایی، ص ۶-۶۷۵)

بمیر ای دوست پیش از مرگ اگر می زندگی خواهی
 که ادریس از چنین مردن بهشتی گشت پیش از ما

به تیغ عشق شو کشته که تا عمر ابد یابی
که از شمشیر بویحیی^۱ نشان ندهد کس از احیا
(دیوان سنایی، ص ۵۳)

چون از این شاخها شدی بی برگ
دستها در کمر زدی با مرگ
(حدیقه، ص ۹۹)

پیش مردن بمیر تا برهی
ورنه مردی از و بجان نجهی
(حدیقه، ص ۴۹۶)

«مرگ را به جایگاهها شمه ای شنیده ای که چون بود «مَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى
مَيِّتٍ يَمْشِ عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ فَلْيَنْظُرْ إِلَى آبْنِ أَبِي قُحَافَةَ» بیان این مرگ شده است
هر که این مرگ ندارد، زندگانی نیابد. آخر دانی که مرگ نه مرگ حقیقی باشد،
بلکه فنا باشد. دانی که چه می گویم؟ می گویم چون تو، توباشی و با خود باشی
تو، تونباشی و چون تو، تونباشی همه خود توباشی...»
(عین القضاة، تمهیدات، ص ۲۸۷)

مصطفی^۱ زین گفت کای اسرار جو
مرده را خواهی که بینی زنده تو
می رود چون زندگان بر خاکدان
مرده و جانش شده بر آسمان
جانش را این دم بیالا مسکنی است
گر بمیرد روح او را نقل نیست
ز آنک پیش از مرگ او کردست نقل
این بمردن فهم آید نه به عقل

نقل باشد نه چون نقل جان عام
 همچون نقلی از مقامی تا مقام
 هر که را خواهد که بیند بر زمین
 مرده‌ای را می رود ظاهر چنین
 مر ابوبکر تقی را گوببین
 شد ز صدیقی امیر المَحْشَرین
 اندرین نشأت نگر صدیق را
 تا به حشر افزون کنی تصدیق را
 (مثنوی، دفتر ۶، بیت ۹-۷۴۲)

... گفت با صدر جهان چون بستدم
 ای ببسته بر من ابواب کرم
 گفت لیکن تا نمردی ای عنود
 از جناب من نبردی هیچ جود
 سر موتوا قَبْلَ موتِ این بود
 کز پس مردن غنیمتها رسد
 غیر مردن هیچ فرهنگی دگر
 در نگیرد با خدا ای حیل‌گر...
 (مثنوی، دفتر ۶، بیت ۷-۳۸۳۴)

پیشدستی کن ازین تشویش خود را وارهان
 جام پر زهر اجل چون عاقبت نوشیدنی است
 (صائب، غزل ۱۲۰۴، ص ۶۰۵)

خون به خون شستن درین میدان گل مردانگی است
 چاره مردن، به مرگ اختیاری مردن است
 (صائب، غزل ۱۰۵۹، ص ۵۳۶)

هستی دنیای فانی انتظار مردن است
ترک هستی ز انتظار نیستی وارستن است
(صائب، غزل ۱۰۵۲، ص ۵۳۲)

دست شستن از حیات عاریت درزندگی
قطره خود را به دریای بقا پیوستن است
(صائب، غزل ۱۰۵۳، ص ۵۳۳)

— مرگ دگرگونه‌های نشأت حیات

• أَفَعَيْنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ. (ق/ بخشی از آیه ۱۵)

هر جمادی که کند رو در نبات
از درخت بخت او روید حیات
هر نباتی کان به جان رو آورد
خضروار از چشمه حیوان خورد
باز جان چون رو سوی جانان نهد
رخت را در عمر بی پایان نهد
(مثنوی، دفتر ۶، ص ۲۷۷)

از جمادی مردم و نامی شدم
وز نما مردم، به حیوان سرزدم
مردم از حیوانی و آدم شدم
پس چه ترسم کی ز مردن کم شدم
حمله دیگر بمیرم از بشر
تا برآرم از ملایک بال و پر
وز ملک هم بایدم جستن ز جو
كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ

بار دیگر از ملک قربان شوم
 آنچه اندر فهم نایند آن شوم
 پس عدم کردم چون ارغنون
 گویدم که انا الیه راجعون
 (مثنوی، دفتر ۳، ص ۲۲۲)

از سخن صورت بزاد و باز مرد
 موج خود را باز اندر بحر برد
 صورت از بی صورتی آمد برون
 باز شد که انا الیه راجعون
 پس ترا هر لحظه مرگ و رجعتیست
 مصطفی فرمود دنیا ساعتیست
 فکر ما تیرست از هو در هوا
 در هوا کی باید آید تا خدا
 هر نفس نومی شود دنیا و ما
 بی خبر از نوشدن اندر بقا
 عمر همچون جوی نونومی رسد
 مستمری می نماید در جسد
 آن ز تیزی مستمر شکل آمده است
 چون شررکش تیز جنبانی بدست
 شاخ آتش را بجنبانی بساز
 در نظر آتش نماید بس دراز
 این درازی مدت از تیزی صنع
 می نماید سرعت انگیزی صنع
 (مثنوی، دفتر اول، ص ۷۱)

طی شود در یک نفس آغاز و انجام حیات
شعله جواله باشد گردش جام حیات
(صائب، جلد دوم، ص ۴۹۷، غزل ۹۲۲)

• لَنْ يَلِجَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ مَنْ لَمْ يُؤَلِّدْ مَرَّتَيْنِ .
(احادیث مشنوی، ص ۹۶)

چون دوم بار آدمی زاده بزاد
پای خود بر فرق علیین نهاد
(مثنوی، دفتر ۳، بیت ۳۵۷۶)

زاده ثانیه است احمد در جهان
صد قیامت بود او اندر عیان
(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۷۵۱)

گر چت یکبار زاده بیابی
عالم دیگر اگر دوباره بزائی
(ناصر خسرو، ص ۴۱۸)

• كَمَا تَعِيشُونَ تَمُوتُونَ وَ كَمَا تَمُوتُونَ تُبْعَثُونَ وَ كَمَا تُبْعَثُونَ تُخْشَرُونَ . (احادیث مشنوی، ص ۱۸)
• يُبْعَثُ كُلُّ عَبْدٍ عَلَى مَا مَاتَ عَلَيْهِ . (صحیح مسلم، جلد ۸، ص ۱۰۳، به نقل از احادیث مشنوی)

صورتی کان بر وجودت غالبست
هم بر آن تصویر حشرت واجبست
(مثنوی،)

تا توزین منزل آدمی نروی
دانکه اندر گوسقر نروی
باش تا خلق را برانگیزند
تا کی اند از درون چنان خیزند

گر چه اینجا قباد و پرویزی
 چون عوانی، ز گل سگی خیزی
 ور چه اینجا امیری از زر و زور
 با تکبر ز خاک خیزی مور
 ور چه اینجا ز عزّ شهنشاهی
 یابی از ظلم دست کوتاهی
 و رفقیهی و لیک شورانگیز
 دیوی خیزی بروز رستاخیز...

(حدیقه، ص ۸۰-۳۷۹)

• الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَأَنَا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ. (البقره/ ۱۵۶)

هر کسی کو دور ماند از اصل خویش
 باز جوید روزگار وصل خویش
 (مثنوی، دفتر اول، ص ۳)

پس عدم کردم عدم چون ارغنون
 گویدم انا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ
 (مثنوی، دفتر ۳، ص ۲۲۲)

يُنَادِي رَبُّنَا عُودُوا إِلَيْنَا   أَجِيبُونَا وَ أَؤْفُوا بِالْعُقُودِ
 (دیوان کبیر، جلد ۷، ص ۷۵)

هزاران بند بر درد به سوی دست ما پَرَد
 الینا راجعون گردد که او باز است سلطانی
 (دیوان کبیر، جلد ۵، ص ۲۳۶)

هر سود و صد بپریده سر، در بحر خون زان کز و فر
 رقصان و خندان چون شکر ز «اَنَا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ»
 (دیوان کبیر، جلد ۴، ص ۹۵)

چنین قفس نه سزای چومن خوش الحانیست
روم به گلشن رضوان که مرغ آن چمنم
(حافظ، ص ۲۳۵)

این جان عاریت که به حافظ سپرد دوست
روزی رخس ببینم و تسلیم وی کنم
(حافظ، ص ۲۴۱)

ندارد در کمند جذبه بحر لطف کوتاهی
که هر موجی که می بینی به دریا باز می گردد
(صائب، غزل ۲۸۵۱، ص ۱۳۸۹)

می شود راجع به اصل خویش صائب فرعها
بازگشت بوی مشک آخر به آهوی ختاست
(صائب، غزل ۹۳۷، ص ۴۷۶)
● کَفَى بِالْمَوْتِ وَاعْظًا. (مجموعه ورام، ص ۲۰۱ به نقل از تعلیقات حدیقه، ص ۵۳۶)

مجلس وعظ رفتنت هوسست   مرگ همسایه واعظ تو بَسست
(حدیقه، ص ۴۲۰)

مرگ همسایه مرا واعظ شده
کسب و دکان مرا برهم زده
(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۴۴۲)
● إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَا
ذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ.

علم اجلها به هیچ خلق ندادست
ایزد دانای داد گستر ذوالمن
(ناصر خسرو، ص ۳۳۵)

• أَلَا كُتِّبَ رَاعٍ وَكُتِّبَ مَسْئُوكٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ قَالَ أَمِيرُ الدِّينِ عَلَى التَّاسِ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُوكٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَالرَّجُلُ رَاعٍ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ وَهُوَ مَسْئُوكٌ عَنْهُمْ وَالْمَرْأَةُ رَاعِيَةٌ عَلَى بَيْتِ بَغْلِهَا وَوَلَدِهِ وَهِيَ مَسْئُوءَةٌ عَنْهُمْ وَالْعَبْدُ رَاعٍ عَلَى مَالِ سَيِّدِهِ وَمَسْئُوكٌ عَنْهُ أَلَا فَكُتِّبَ رَاعٍ وَكُتِّبَ مَسْئُوكٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ.

(صحیح مسلم، جلد ۶، به نقل از احادیث مثنوی، ص ۱۰۰)

کلکم راعِ نبی چون راعیست
خلق مانند رمه او ساعیست
(مثنوی، دفتر ۳، بیت ۴۱۴۶)

میازار عامی به یک خردله
که سلطان شبانست و عامی گله
چوپرخاش بینند و بیداد ازو
شبان نیست گرگست فریاد ازو
(کلیات سعدی، ص ۱۱۶)

پادشاه پاسبان درویش است
گرچه رامش به فرّ دولت اوست
گوسپند از برای چوپان نیست
بلکه چوپان برای خدمت اوست
(کلیات سعدی، ص ۶۲)

۵۰. معرفت

• مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ. (احادیث مثنوی، ص ۱۶۷)

چون گوهر خویش را ندانستی   مر خالق خویش را کجا دانی
(ناصر خسرو، ص ۴۱۴)

در ره قهر و عزت و صفتش
کنه تو بس بود به معرفتش
(حدیقه، ص ۶۲)

ای شده از شناخت خود عاجز
کی شناسی خدای را هرگز
(حدیقه، ص ۶۳)

بهر این پیغمبر آن را شرح ساخت
کانکه خود بشناخت یزدان را شناخت
(مثنوی، دفتر ۵، بیت ۲۱۱۴)

چون برون آمدی ز جان وز جای
پس ببینی خدای را به خدای
(حدیقه، ص ۶۶)

توبد و بشناس او را نه بخود
راه ازو خیزد بدو نه از خرد
آنچ گویی و آنچ دانی آن تویی
خویش را بشناس صد چندان تویی
(منطق الطیر، ص ۱۰)

«بدان که کلید معرفت خدای — تعالی — معرفت نفس خویش است، و برای این گفته اند «مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ»... و حقیقت تو آن معنی باطن است، و هر چه جز این است همه تبع اوست و لشکر و خدمتکار اوست و ما آن را نام دل خواهیم نهادن. و چون حدیث دل کنیم، بدان که این حقیقت را می خواهیم که گاه آن را روح گویند و گاه گاه آن را نفس...»
(کیمیای سعادت، جلد ۱، ص ۱۵-۱۴ با تلخیص)

در روی خود تفرّج صنع خدای کن
کآیینۀ خدای نمائی فرستمت
(حافظ، ص ۶۳)

حق پرستی، قطره را در کار دریا کردن است
خودشناسی، بحر را در قطره پیدا کردن است
(صائب، غزل ۱۰۶۲، ص ۵۳۷)

ز خود بیگانه با خلق آشنا گشتم ندانستم
که هر کس آشنای خود نگردد در بدر گردد
(صائب، غزل ۲۸۲۱، ص ۱۳۷۴)

نتوان به پای سعی به کنه جهان رسید
در خویش هر که گشت جهان دیده می شود
(صائب، غزل ۲۸۲۱، ص ۱۳۷۴)

— مَنْ عَرَفَ اللَّهَ كَلَّ لِسَانُهُ

• مَنْ عَرَفَ اللَّهَ كَلَّ لِسَانُهُ.

(شرح خواجه ایوب، المنهج القوی، جلد ۲، ص ۵۸ به نقل از احادیث مثنوی، ص ۶۷)

لفظ در معنی همیشه نارسان

زان پیمبر گفت قد کلّ اللسان

(مثنوی، دفتر ۲، بیت ۳۰۱۳)

آنکه کف را دید سرگویان بود

و آنکه دریا دید او حیران شود

(مثنوی، دفتر ۵، بیت ۲۹۰۸)

«... گفت بخاطر داشتم که چون به درخت گل رسم دامنی پر کنم هدیه
اصحاب را چون برسیدم بوی گلم چنان مست کرد که دامنم از دست برفت.

ای مرغ سحر عشق ز پروانه بیاموز

کان سوخته را جان شد و آواز نیامد

این مدعیان در طلبش بی خبرانند

کانرا که خبر شد خبری باز نیامد

(کلیات سعدی، ص ۳۰-۲۹)

کسی را درین بزم ساغر دهند

که داروی بیهوشیش در دهند

یکی باز را دیده بر دوختست

یکی دیده ها باز و پر سوختست

کسی ره سوی گنج قارون نبرد

و گریه برد ره باز بیرون نبرد

بمردم درین موج دریای خون
کز و کس نبردست کشتی برون
اگر طالبی کاین زمین طی کنی
نخست اسب بازآمدن پی کنی
(کلیات سعدی، بوستان، ص ۲۰۳)

توان در بلاغت بسحبان رسید
نه در کنه بیچون سبحان رسید
که خاصان درین ره فرس رانده اند
به لا اُخصی از تک فرومانده اند
نه هر جای مرکب توان تاختن
که جاها سپر باید انداختن
وگر سالکی محرم راز گشت
بیندند بروی در بازگشت
(کلیات سعدی، بوستان، ص ۲۰۳)

در صفت گنگ فرومانده ایم
مَنْ عَرَفَ اللَّهَ فَرُوخِوانده ایم
(مخزن الاسرار، ص ۱۱)

محرم این هوش جز بیهوش نیست
مرزبان را مشتری جز گوش نیست
(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۱۴)

دل چون کمال یافت سخن مختصر شود
لب وای نمی کند چو صدف پر گهر شود
(صائب، غزل ۴۲۶۶، ص ۲۰۵۰)

خامشی با دستگاه معرفت زیبنده است
بر سر خوان تهی سر پوش دیدن مشکل است
(صائب، غزل ۱۰۳۹، ص ۵۲۶)

— لا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ ...

• عن عليّ (عليه السلام) أَنَّ التَّبِيَّ (ص) كَانَ يَقُولُ فِي آخِرِ وَتَرِهِ اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِرِضَاكَ مِنْ سَخَطِكَ وَأَعُوذُ بِمُعَا فَاتِكَ مِنْ عُقُوبَتِكَ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْكَ لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَتَيْتَ عَلَيَّ نَفْسِيكَ.

(مسند احمد بن حنبل، طبع مصر ۱۳۱۳، جلد ۱، ص ۹۶-۱۱۸-۱۵۰ به نقل از احادیث مثنوی، ص ۲)
لَا تُكَلِّفْنِي فَإِنِّي فِي الْفَنَاءِ كَلَّتْ أَفْهَامِي فَلَا أُحْصِي ثَنَاءً
(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۱۲۸)

جز که لا اُحْصِي نگوید اوزجان
کز شمار و حد برون است آن بیان
(مثنوی، دفتر ۴، بیت ۳۷۱۰)

که خاصان درین ره فرس رانده اند
به «لا اُحْصِي» از تک فرو مانده اند
نه هر جای مرکب توان تاختن
که جاها سپر باید انداختن
(کلیات سعدی، ص ۲۰۳)

— آفتاب آمد دلیل آفتاب

• يَا مَنْ دَلَّ عَلَى ذَاتِهِ بِذَاتِهِ.
• قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ اْعْرِفُوا اللَّهَ بِاللَّهِ وَالرَّسُولَ بِالرِّسَالَةِ وَأُولَى الْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَالْعَدْلِ وَالْأَخْسَانِ.
(تعلیقات حدیقه، ص ۸۸)
(احادیث مثنوی، ص ۲)

به خودش کس شناخت نتوانست   ذات او هم بدو توان دانست

(حدیقه، ص ۶۳)

آفتاب آمد دلیل آفتاب   گر دلالت باید از وی رومتاب

(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۱۱۶)

بلک ازوکن عاریست چشم و نظر

پس به چشم او بروی او نگر

(مثنوی، دفتر ۴، بیت ۷۷)

ذره ذره در دو گیتی وهم تست

هر چه دانی نه خداست آن فهم تست

(منطق الطیر، ص ۱۰)

بلبل از فیض گل آموخت سخن ورنه نبود

این همه قول و غزل تعبیه در منقارش

(حافظ، ص ۱۸۸)

• كُلُّ مَا مَيَّزْتُمُوهُ بِأَوْهَامِكُمْ فِي أَدَقِّ مَعَانِيهِ مَخْلُوقٌ مَصْنُوعٌ مِنْكُمْ مَرْدُودٌ إِلَيْكُمْ.

(احادیث مثنوی، ص ۱۴۲)

هست آن پندار اوزیرا براه

صد هزاران پرده آمده آید تا اله

هر یکی در پرده بی موصول جوست

و هم او آنست کان خود عین اوست

(مثنوی، دفتر ۴، بیت ۳۷۰۳)

ذره ذره در دو گیتی وهم تست

هر چه دانی نه خداست آن فهم تست

(منطق الطیر، ص ۱۰)

۵۱. ملامت

• يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَ يُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةً لَئِيمَةً ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ.

(المائدة / ۵۴)

«... اول ملامتی که در جهان بود آدم بود و اگر حقیقت می خواهی اول ملامتی حضرت جلّت بود، زیرا که اعتراض، اول بر حضرت جلّت کردند «آتَجَعُلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا» عجب اشارتی است این که بنای عشق بازی بر ملامت نهادند. عشق آن خوشتر که با ملامت باشد

آن زهد بود که با سلامت باشد
 جان آدم به زبان حال با حضرت کبریائی می گفت: ما بار امانت به رسن
 ملامت در سفت کشیده ایم، سلامت فروخته ایم و ملامت خریده ایم از چنین
 نسبتها باک نداریم:

بل تا بدرند پوستینم همه پاک
 از بهر توای یار عیار چالاک
 در عشق یگانه باش، از خلق چه باک
 معشوقه ترا و بر سر عالم خاک

(مرصادالعباد، ص ۸۱)

زان روی که راه عشق راهی تنگ است
 نه با خودمان صلح و نه با کس جنگ است

شد در سر نام و ننگ، عمر همه خلق
ای بیخردان چه جای نام و ننگ است
(مرصاد العباد، ص ۲۶۱)

عشق و درویشی و انگشت نمایی و ملامت
همه سهل است تحمل نکنم بار جدائی
(سعدی، ص ۶۰۰)

خری را ابلهی تعلیم می داد
برو بر صرف کرده سعی داریم
حکیمی گفتش ای نادان چه کوشی
درین سودا بترس از لوم لایم
نیاموزد بهایم از تو گفتار
تو خاموشی بیاموز از بهایم
(کلیات سعدی، ص ۱۷۸)

دشمن به قصد حافظ اگر دم زند چه باک
ممت خدای را که نیم شرمسار دوست
(حافظ، ص ۴۱)

گر مرید راه عشقی فکر بدنامی مکن
شیخ صنعان خرقه رهن خانه خمار داشت
(حافظ، ص ۵۳)

عاشق چه کند گر نکشد بار ملامت
با هیچ دلاور سپر تیر قضا نیست
(حافظ، ص ۴۷)

۵۲. کُنْتُ كَنْزاً مَخْفِياً...

• کُنْتُ كَنْزاً مَخْفِياً فَاحْبَبْتُ أَنْ أُعْرِفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِكُنِّي أُعْرِفَ.

(حدیث قدسی، احادیث مثنوی، ص ۲۹)

این حدیث به گونه های مختلف آمده است از جمله:

• قَالَ دَاوُدُ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا رَبِّ لِمَاذَا خَلَقْتَ الْخَلْقَ قَالَ كُنْتُ كَنْزاً مَخْفِياً فَاحْبَبْتُ أَنْ أُعْرِفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِكُنِّي أُعْرِفَ.

گنج مخفی بد ز پری چاک کرد

خاک را تابان تر از افلاک کرد

(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۲۸۶۳)

كُنْتُ كَنْزاً رَحْمَةً مَخْفِيَةً فَأَنْبَعَثْتُ أُمَّةً مَهْدِيَةً

(مثنوی، دفتر ۲، بیت ۳۶۴)

کُنْتُ كَنْزاً كُفْتُ مَخْفِياً شَنُو جَوهر خود کم مکن، اظهار شو

(مثنوی، دفتر ۴، بیت ۳۰۲۹)

«... پرتوی که از اندرون مشکات به روزنهای مشکات بیرون آمد، آن را

حواسِ خمسَه خوانند و تا این آلات و اسبابِ مدرکات بدین وجه به کمال نرسید،

«سَر کُنْتُ كَنْزاً مَخْفِياً» آشکار نشد یعنی ظهور نورالله را این مصباح بدین آلت و

اسباب می بایست...» (مرصادالعباد، ص ۱۲۱-۱۲۰ با تلخیص)

اسباب می بایست...»

معرفت را شرف پناه شماس است   مغفرت را علف گناه شماس است

(حدیقه، ص ۳۷۵)

بنگر که اگر جهان نکردی   ایزد نشدی به فضل مذکور

(ناصرخسرو، ص ۱۹۷)

که کنزاً کنتُ مخفياً فَأَحْبَبْتُ بَانَ أُعْرِفُ
برای جان مشتاقان بر غم نفس طنازه
(دیوان کبیر، جلد ۵، ص ۱۱۳)

شد اسم مظهر گَارْدَتْ أَنْ أُعْرِفُ
وز اسم یافت فراغت بصیرت عرفا
(دیوان کبیر، جلد ۱، ص ۱۳۶)

❁ ۵۳. حضرت موسی (ع)

• وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفَتْ عَلَيْهِ قَالَ لَهُ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَ
 لَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ وَجَاءَ عِلْوُهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ. (القصص / ۷)

مادر موسی چو موسی را به نیل
 در فکند از گفته رب جلیل
 خود ز ساحل کرد با حسرت نگاه
 گفت کای فرزند خرد بیگناه
 گر فراموش کند لطف خدای
 چون رهی زین کشتی بی ناخدای
 گر نیارد ایزد پاکت به یاد
 آب، خاکت را دهد ناگه به باد
 وحی آمد کاین چه فکر باطلست
 رهرو ما اینک اندر منزلست
 پرده شک را برانداز از میان
 تا ببینی سود کردی یا زیان
 ما گرفتیم آنچه را انداختی
 دست حق را دیدی و نشناختی
 در توتنها عشق و مهر مادری است
 شیوه ما عدل و بنده پروری است
 نیست بازی کار حق خود را مباز
 آنچه بردیم از تو باز آریم باز...

ما که دشمن را چنین می پروریم
دوستان را از نظر چون می بریم
آنکه با نمرود این احسان کند
ظلم کی با موسی عمران کند
(دیوان پروین اعتصامی، ص ۲-۱۸۱)

— فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ ...

• اِنِّی اَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ اِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طَوًی. (طه/ ۱۲)

چون آنا الله در بیابان هُدی بشنیده‌ای
پس هراسیدن ز چوبی همچو ثعبان شرط نیست
(سنایی، ص ۹۵)

آن دم موسی ز دل برون کرد
همسایه و خویش و آشنا را
اخلع نَعْلَیْک این بود این
کز هر دو جهان ببر ولا را
(دیوان کبیر، جلد ۱، ص ۸۱)

رفت موسی^۱ بر بساط آن جناب
خلع نعلین آمدش از حق خطاب
چون بنزدیک او شد از نعلین دور
گشت در وادی المقدس غرق نور...
(منطق الطیر، ص ۱۹)

شبان وادی ایمن گهی رسد به مراد
که چند سال به جان خدمت شعیب کند
(حافظ، ص ۱۲۷)

با تو آن عهد که در وادی ایمن بستیم
همچو موسی^۱ آرنی گوی به میقات بریم
(حافظ، ص ۲۵۷)

خطر بسیار دارد راه حق، باریک شد صائب
که موسی^۱ بی عصا در وادی ایمن نمی آید
(صائب، غزل ۳۲۲۰، ص ۱۵۵۸)

— موسی و میقات

• وَلَمَّا جَاءَ مُوسَىٰ لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنظُرَ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي
وَلَكِنْ أَنظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ
جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَىٰ صَعِقًا — فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ
الْمُؤْمِنِينَ.

(اعراف/ ۱۴۴-۱۴۳)

جسم خاک از عشق بر افلاک شد
کوه در رقص آمد و چالاک شد
(مثنوی، دفتر اول، ص ۲۵)

عشق، جان طور آمد عاشقا
طور مست و خرم موسی^۱ صاعقا
(مثنوی، دفتر اول، بیت ۲۶)

کوه طور اندر تجلی حلق یافت
تا که می نوشید و می را بر نتافت
صَارَ دَكًّا مِثْلَهُ وَأَنْشَقَّ الْجَبَلُ
بَلْ رَأَيْتُمْ مِنْ جَبَلٍ رَقَصَ الْجَمَلُ
(مثنوی، دفتر ۳، بیت ۱۶-۱۵)

کوه بهر دفع سایه مندک است
پاره گشتن بهر این نور اندک است
بر برون گه چوزد نور صمد
پاره شد تا در درونش هم زند
(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۵۲-۱۷۵۱)

آتش از کوه طور پیدا شد
موسی از شوق یار شیدا شد
بی شراب و پیاله رفت از دست
می نخورده به بوی می شد مست
گرتجلی به کوه خاره کند
کوه را صد هزار پاره کند
ماه او در تجلی از مطلع
گفت بگذار هردو کون «اخلع»
چون به دیدار او طمع در کرد
بر جگر زخم «لن ترانی» خورد
مادر از اولش به آب انداخت
در میان آتشش چوزر بگذاخت
باز تا آب عشق برد او را
به لحد سوخته سپرد او را
به سر خاک او اگر بروی
بانگ «آزنی» ز گور او شنوی
(سنایی آباد، سنایی، بیت ۱۷۵-۱۶۸)

با تو آن عهد که در وادی ایمن بستیم
همچو موسی ارنی گوی به میقات بریم
(حافظ، ص ۲۵۷)

چون برون آمد از تجلی پیک
گفت در گوش او که تُبْتُ الیک
(حقیقه، ص ۸۱)

آنکه کوه صبرما را سربه صحرا داده است
کوه طور از وحشیان دامن صحرای ماست
(صائب، غزل ۱۰۹۶، ص ۵۵۳)

چند در پرده کسی راز خود اظهار کند
ارنی گفتن موسی^۱ به سر طور خوش است
(صائب، غزل ۱۴۷۲، ص ۷۳۱)

به لن ترانی از طور بر نمی‌گردد
زبان برق تجلی کلیم می‌داند
(صائب، غزل ۳۸۸۴، ص ۱۸۷۰)

از تجلی طور چون مجنون بیابان گرد شد
آن که پا برجاست پیش جلو^۲ لیل دل است
(صائب، غزل ۱۰۲۲، ص ۵۱۸)

ز پرده شعله دیدار کار خود می‌کرد
جواب موسی ما گرچه لن ترانی بود
(صائب، غزل ۳۹۶۶، ص ۱۹۰۹)

موسی چه غم دارد اگر صد کوه طور از جا رود
سودا نمی‌پرد ز سر از جمله این سنگها
(صائب، غزل ۸۴۲، ص ۴۱۰)

— مائده آسمانی

• وَإِذْ قُلْنَا يَا مُوسَىٰ لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِئُ الْأَرْضَ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصِلَهَا قَالَ أَنْتَسَبِدُونَ آلَذي هُوَ آذَنِي بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ مِنْ أَهْلِيْطُوا مِضْرًا فَإِنَّ لَكُم مَّا سَأَلْتُمْ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَآؤُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذَلِك بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّيْنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَلِك بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ.

(البقره/۶۱)

از خدا جوئيم توفيق ادب

بی ادب محروم ماند از لطف رب

بی ادب تنها نه خود را داشت بد

بلکه آتش در همه آفاق زد

مائده از آسمان در می رسید

بی شری و بیع و بی گفت و شنید

در میان قوم موسی چند کس

بی ادب گفتند کوسیر و عدس

منقطع شد خوان و نان از آسمان

ماند رنج زرع و بیل و داسمان

باز عیسی چون شفاعت کرد حق

خوان فرستاد و غنیمت بر طبق

باز گستاخان ادب بگذاشتند

چون گدایان زله ها برداشتند...

(مثنوی، دفتر اول، ص ۲۳۰)

در مرآت ابر موسایی به تیه

کامد از وی خوان و نانی بی شبیه

ابر موسی پر رحمت بر گشاد

پخته و شیرین و بی زحمت بداد

از برای پخته خواران کرم
 رحمتش افراخت در عالم علم
 تا چهل سال آن وظیفه و آن عطا
 کم نشد یک روز از آن اهل رجا
 تا هم ایشان از خسیسی خاستند
 گندنا و تره و خس خواستند
 جملگی گفتند با موسی ز آرز
 بقل و قنّا و عدس، سیرو پیاز
 ز آن گداری و حرص و آزشان
 منقطع شد من و سلوی ز آسمان
 (مثنوی، دفتر اول، ص ۲۳۰)

— موسی (ع) و دوازده چشمه

• وَإِذْ أَتَيْنَا مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا أَضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرِبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ.

(البقره/ ۶۰)

موسی نهان آمد، صد چشمه روان آمد
 جان همچو عصا آمد، تن همچو حجر آمد
 (دیوان کبیر، جلد ۲، ص ۴۸)

چون عصای عشق او بردل بزد
 صد هزاران چشمه بین از خارهای
 (دیوان کبیر، جلد ۶، ص ۱۷۴)

تقلید چون عصاست به دستت در این سفر
 وز فرّره عصات شود تیغ ذوالفقار

موسیٰ بزد عصا و بجوشید آب خوش
آن ذوالفقار بود، از آن بود آبدار
(دیوان کبیر، جلد ۷، ص ۱۱۵)

صخرهٔ موسیٰ گراز و چشمه روان گشت چو جو
جویِ روان حکمت حق، صخره و خارا دل من
(دیوان کبیر، جلد ۴، ص ۱۱۶)

ناله‌های دلخراش چون عصای موسوی
از نهاد سنگ خارا چشمهٔ رحمت گشاست
(صائب، غزل ۴۷۵، ص ۹۳۵)

— ید بیضاء

- وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلتَّاطَرِينَ. (الاعراف/ ۱۰۸)
- وَأَضْمَمُ يَدَكَ إِلَيَّ جَنَاحِكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءُ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةً أُخْرَى. (طه/ ۲۴)

شد ز جیب، آن کف موسیٰ ضوفشان
کان فزون آمد ز ماه آسمان
کانک می جستی ز چرخ بی نهیب
سربرآور، دستت ای موسیٰ ز جیب
تا بدانی کآسمانهای سمی
هست عکس مدرکات آدمی
(مثنوی، دفتر ۶، ص ۳۸۳)

آن همه شعبده‌ها عقل که می‌کرد اینجا
سامری پیش عصا و ید بیضا می‌کرد
(حافظ، ص ۹۶)

شد ید بیضا ز دامنگیری شب دست صبح
دست کوتاه تو از غفلت همان زیر سرست
(صائب، غزل ۹۶۹، ص ۴۹۱)

ید بیضا سیاهی از دل فرعون نبرد
صبح روشن چه کند با شب تاری که مراست
(صائب، غزل ۱۴۲۸ ص ۷۱۱)

ید بیضاست باد صبح را در غنچه وا کردن
نماند در گره کاری که با دست دعا افتد
(صائب، غزل ۲۷۹۵، ص ۱۳۶۳)

ید بیضا برآورد از دل فرعون ظلمت را
ز تاریکی شب ما را سحر بیرون نمی آرد
(صائب، غزل ۲۹۰۲، ص ۱۴۱۲)

ز شوخی و مردم خراشیدنش
فرج دید در سر تراشیدنش
به موسی کهن عمر کوتاه امید
سرش کرد چون دست موسی سپید
(کلیات سعدی ص ۳۴۱)

— سامری

• وَأَتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَىٰ مِنْ بَغْدِهِ مِنْ حُلِيِّهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُورٌ أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لَا
يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا.

(الاعراف/ ۱۴۸)

این همه شعبده ها عقل که می کرد اینجا
سامری پیش عصا و ید بیضا می کرد
(حافظ، ص ۹۶)

بانگ گاوای چه صدا باز دهد عشوه مخر
سامری کیست که دست از ید بیضا ببرد
(حافظ، ص ۸۸)

کرشمه ای کن و بازار ساحری بشکن
به غمزه رونق و ناموس سامری بشکن
(حافظ، ص ۲۷۵)

«ابلهی را دیدم سمین، خلعتی ثمین دربر و مرکبی تازی در زیر و قصبی
مصری بر سر، کسی گفت سعدی چگونه همی بینی این دیبای مُعَلِّم برین حیوان لَا
يَعْلَمُ گفتم:

قَدْ شَابَةَ بِالْوَرَى حِمَارٌ عَجَلًا جَسَدًا لَهُ خَوَارٌ
یک خلقت زیبا به از هزار خلعت دیبا.
(کلیات سعدی، ص ۱۱۲)

ز دست سامری روزگار می آید
که جای تنگ ز گوساله بر کلیم کند
(صائب، غزل ۳۹۴۰، ص ۱۸۹۷)

— موسی واژدها

• فَأَلْقَى عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثَعْبَانٌ مُّبِينٌ. (الاعراف/ ۱۰۷، والشعراء/ ۳۲)

آدمی همچون عصای موسی است
آدمی همچون فسون عیسی است
در کف حق بهر داد و بهر زین
قلب مؤمن هست بَیِّنَ الْأَضْبَعِينَ
ظاهرش چوبی ولیکن پیش او
کون یک لقمه چوبگشاید گلو...
(مثنوی، دفتر ۳، بیت ۶۰-۴۲۵۸)

چونانکه عصا هرگز زان سان که شنیدی
 ثعبان نشدی جز بکف موسی عمران
 (ناصر خسرو، ص ۳۵۲)

گرچه نی زرد و ضعیف ولاغروبی دست و پاست
 چون عصای موسوی در خوردن غم ازدهاست
 (صائب، غزل ۴۷۴، ص ۹۳۵)

— موسی و درخت

• أَلَدَى جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا فَإِذَا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقَدُونَ. (یس/ ۸۱)

به راه چشم شنود از درخت قول خدای
 که من خدای جهانم به طور بر موسی
 (ناصر خسرو، ص ۴۵۴)

موسی' چو بیدید ناگهانی
 از سوی درخت آن ضیا را
 گفتا که ز جست و جوی رستم
 چون یافتم این چنین عطا را
 گفت ای موسی' سفررها کن
 وز دست بیفکن آن عصا را
 (دیوان کبیر، جلد ۱، ص ۸۰)

چون موسیم شجر دهد آتش چه حاجتست
 کاتش زنه به وادی ایمن درآورم
 (خاقانی، ص ۲۴۲)

وَأَفَانِينَ عَلَيْهَا جُلْنَارٌ   عُلِقَتْ بِالشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارُ
 (کلیات سعدی، ص ۸۹)

گو نظر باز کن و خلقت نارنج ببین
ای که باور نکنی فی الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نار
(کلیات سعدی، ص ۷۲۰)

یعنی بیا که آتش موسی نمود گل
تا از درخت نکته توحید بشنوی
(حافظ، ص ۳۴۵)

• نَجَى الْمُخِفُونَ وَهَلَكَ الْمُثْقِلُونَ. (حدیث، تفسیر کشف الاسرار، جلد ۲، ص ۲۸۱)

به زیر بار گنه گام بر نمی گیرم
که زیر بار به آهستگی رود حمال
(کلیات سعدی ص ۷۳۱)

خر که کمتر نهند بروی بار
بی شک آسوده تر کند رفتار
(کلیات سعدی، ص ۱۶۳)

مرد درویش که بار ستم فاقه کشید
به در مرگ همانا که سبکبار آید
و آنکه در نعمت و آسایش و آسانی زیست
مردنش زین همه شک نیست که دشخوار آید
به همه حال اسیری که زبندی برهد
بهتر از حال امیری که گرفتار آید
(گلستان، چاپ خطیب رهبر، ص ۴۷۳)

جریده رو که گذرگاه عافیت تنگ است
پیاله گیر که عمر عزیز بی بدل است
(حافظ، ص ۳۲)

در تعلق کوه آهن در شمار سوزن است
در تجرد سوزنی همسنگ کوه آهن است
(صائب، غزل ۱۵۰۴، ص ۵۳۳)

• قَدْ مَتُّمَ مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ - مُجَاهِدَةُ الْعَبْدِ هُوَاهُ.

(احادیث مثنوی، ص ۱۴)

ای شهان کشتیم ما خصم برون
ماند خصمی زو بتر در اندرون
کشتن این، کار عقل و هوش نیست
شیر باطن سُخره خرگوش نیست
دوزخ است این نفس و دوزخ ازدهاست
کوبه دریاها نگردد کم و کاست
هفت دریا را در آشامد هنوز
کم نگردد سوزش آن خلق سوز...
چونکه وا گشتم ز پیکار برون
روی آوردم به پیکار درون
قَدْ رَجَعْنَا مِنَ جِهَادِ الْأَصْغَرِ
با نبی اندر جهاد اکبریم
قوت از حق خواهیم و توفیق و لاف
تا به سوزن برکنم این کوه قاف

(مثنوی، دفتر اول، ص ۸۶-۸۵)

مبارزان طریقت که نفس بشکستند
به زور بازوی تقوی و لِحْزُوبِ رِجَالِ

(کلیات سعدی، ص ۷۳۱)

مردی گمان مبر که به پنجه است و زور کتف
با نفس اگر برآیی دانم که شاطری
(کلیات سعدی، ص ۷۵۳)

حذر از پیروی نفس که در راه خدای
مردم افکن تر ازین غول بیابانی نیست
(کلیات سعدی، ص ۷۰۸)

سواد اعظمت اینک ببین مقام خرد
جهاد اکبرت اینک بدر مصاف هوا
(خاقانی، ص ۱۱)

اژدها می شود این مار ز مهلت صائب
رحم بر نفس نمودن ز مسلمانی نیست
(صائب، غزل ۱۶۱۴، ص ۷۹۹)

— آَعْدٰی عَدُوْک

• آَعْدٰی عَدُوْک نَفْسُکَ اَلَّتٰی بَیْنَ جَنَبَیْکَ.

(کنوزالحقایق، ص ۱۴، به نقل از احادیث مثنوی)

نفس هر دم از درونم در کمین
از همه مردم بتر در مکر و کین
(مثنوی، دفتر اول، بیت ۹۰۶)

نفس ما خصمی عظیم اندر نهاد راه ماست
غزوا کبر باشد ار در روی او خنجر کشیم
(سنایی، دیوان، ص ۹۵۶)

توبا دشمن نفس همخانه‌ای
چه در بند پیکار بیگانه‌ای
عنان باز پیچان نفس از حرام
به مردی ز رستم گذشتند و سام
(کلیات سعدی، ص ۳۴۲)

دشمن من این تن بد مهر مست
کرده گره دامن بردامنم
(ناصر خسرو، ص ۲۷۹)
«... بزرگی را پرسیدم در معنی این حدیث که اعدا عَدُوَّكَ نَفْسُكَ الَّتِي
بَيْنَ جَنْبَيْكَ؛ گفت به حکم آنکه هر آن دشمنی را که با وی احسان کنی
دوست گردد مگر نفس را که چندانکه مدارا بیش کنی مخالفت زیادت
کند...»

(کلیات سعدی، ص ۱۶۳)

● وَمَا أُبْرِئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي. (یوسف/۵۳)

نفس من بگرفت سرتا پای من
گر نگیری دست من ای وای من
(منطق الطیر، ص ۳)

نفس اماره را ندانی چیست؟
گاه و بیگاه همنشین تو کیست؟
نفس بس کافر است اینت بس
گر شدی تابعش زهی ناکس
سر برون بر ز خط فرمانش
جهد کن تا کنی مسلمانش

چون تو محکوم نفس خود باشی
به یقین دان که نیک بد باشی
گر کنی قهر از او نفیس شوی
ور مرادش دهی خسیس شوی
(سنائی، طریق التحقیق، بیت ۴۶۱-۴۵۷)

۵۶. حضرت نوح (ع)

• قَالَ رَبِّ إِنِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا فَلَمْ يَزِدْهُمْ إِلَّا فِرَارًا. (نوح/ ۵)

باز بنگر نوح را غرقاب کار
 تا چه برد از کافران سالی هزار
 (منطق الطیر، ص ۲)

نوح نهصد سال دعوت می نمود
 دمبدم انکار قومش می فزود
 هیچ از گفتن عنان واپس کشید؟
 هیچ اندر غار خاموشی خزید؟
 (مثنوی، دفتر ۶، بیت ۱۱-۱۰)

• وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْنِي عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا - إِنَّكَ إِن تَذَرْنِي يَاسِرًا
 عِبَادَتِي وَلَا تَلِدُوا إِلَّا فِاجِرًا كَفَّارًا. (نوح/ ۲۷-۲۶)

نوح که لب تشنه به حیوان رسید
 چشمه غلط کرد و به طوفان رسید
 (مخزن الاسرار، ص ۲۸)

- نوح (ع) و کشتی

• وَصَنَعُ الْفُلْكَ وَكَلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأَ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ قَالَ إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ
 مِنْكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ. (هود/ ۳۰)

نوح اندر بادیه کشتی بساخت
 صد مثل گواز پی تسخر بتاخت
 در بیابانی که چاه آب نیست
 می‌کند کشتی چه نادان ابله‌یست!
 آن یکی می‌گفت ای کشتی بتاز
 و آن یکی می‌گفت پرش هم بساز
 او همی گفت این به فرمان خداست
 این به چُر سَکْها نخواهد گشت کاست

(مثنوی، دفتر سوم، ص ۱۵۸)

• حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ آتَيْنِ وَأَهْلَكَ
 إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَمَنْ آمَنَ وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ.
 (هود/ ۴۰)

چو دریای عتاب تو بجوشد   برآید موج طوفان از تنوری
 (دیوان کبیر، جلد ۶، ص ۵۲)

چگونه سربه گریبان خامشی نکشم
 زمانه‌ای است که طوفان تنور می‌جوید
 (صائب، غزل ۴۰۳۸، ص ۱۹۴۳)

اگر سفینه شعرم روان بود نه عجب
 که می‌رود به سرم از تنور دل طوفان
 تو کوه جودی و من در میان ورطه فقر
 مگر به شرطه اقبال اوفتم بکران
 (کلیات سعدی، ص ۸۴۱)

• وَقَالَ أَزْكِبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ مَجْرِيهَا وَمُزْسِيهَا إِنَّ رَبِّي لَغَفُورٌ رَحِيمٌ وَهِيَ تَجْرِي
 بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَىٰ نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ أَرْكَبْ مَعَنَا وَلَا

تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ - قَالَ سَأَوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ . (هود/ ۴۶-۴۵-۴۴)

تو در کشتی فکن خود را مپای از بهر تسبیحی

که خود روح القدس گوید که بسم الله مجریها

(دیوان سنایی، ص ۵۳)

دم مزن تا بشنوی زآن آفتاب
آنچ نامد در کتاب و در خطاب
دم مزن تا دم زند بهر تو روح
آشنا بگذار در کشتی نوح
همچو کنعان کاشنا می کرد او
که نخواهم کشتی نوح عدو
هی بیا در کشتی بابا نشین
تا نگردي غرق طوفان ای مهین
گفت نی من آشنا آموختم
من بجز شمع تو شمع افروختم
هین مکن کین موج طوفان بلاست
دست و پا و آشنا امروزلاست
باد قهر است و بلای شمع کش
جز که شمع حق نمی پاید خمش
گفت نی رفتم بر آن کوه بلند
عاصم است آن گه مرا ازهر گزند
هین مکن که کوه کاه است این زمان
جز حبیب خویش را ندهد امان
گفت من کی پند تو بشنوده ام
که طمع کردی که من زین دوده ام

خوش نیامد گفت تو هرگز مرا
 من بری ام از تو در هر دو سرا...
 همچنین می گفت او پند لطیف
 همچنین می گفت او دفع عنیف
 نی پدر از نصیح کنعان سیر شد
 نی و نی در گوش او ادبیر شد
 اندرین گفتن بدند و موج تیز
 بر سر کنعان زد و شد ریز ریز...
 (مثنوی، دفتر ۳، ص ۷۴-۷۵)

کی رهد از مکر تو ای معتصم
 غرق طوفانیم إِلَّا مَنْ عَصِمَ
 (مثنوی، دفتر ۲، بیت ۲۶۷)

ای دل ارسیل فنا بنیاد هستی بر کند
 چون ترا نوحست کشتیبان ز طوفان غم مخور
 (حافظ، ص ۱۷۳)

یار مردان خدا باش که در کشتی نوح
 هست خاکی که به آبی نخرد طوفان را
 (حافظ، ص ۸)

خونین دلی که با عشق یک کوچه راه رفته است
 کشتی نوح داند دریای پسر خطر را
 (صائب، غزل ۸۳۴، ص ۴۰۶)

— استقرار کشتی بر کوه جودی

• وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ أَفْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَفُضِيَ الْأَمْرُ

(هود/ ۴۷)

وَأَسْتَوَتْ عَلَى الْجُودَى وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ.

***

نیست خود بی چشم تر کور از زمین
این زمین از فضل حق شد خصم بین
زحف کرد اندر هلاک هر دغی
فهم کرد از حق که یا ارض ابلعی
(مثنوی، دفتر ۲، ص ۳۷۸)

سرزانو دبستانست چون کشتی نوح آن را
که طوفان جوش درد اوست جودی گرد دامانش
خود آنکس را که روزی شد دبستان از سرزانو
نه تا کعبش بود جودی و نی تا ساق طوفانش
نه مرد این دبستان است هرگز جنبشی دروی
به هر دم چار طوفان نیست در بنیاد ارکانش
(خاقانی، عبدالرسولی، ص ۲۱۴)

— حدیث مَثَلُ اهل بیتی کسفینه نوح

• مَثَلُ اَهْلِ بَيْتِي كَسْفِينَةِ نُوحٍ مَنْ رَكِبَهَا نَجَا وَمَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا غَرِقَ.

(احادیث مثنوی، ص ۱۱۱)

بهر این فرمود پیغمبر که من
همچو کشتی ام به طوفان زمن
ما و اصحابیم چون کشتی نوح
هر که دست اندر زند یابد فتوح
(مثنوی، دفتر ۴، بیت ۹-۵۳۸)

باش کشتیبان درین بحر صفا
که تو نوح ثانیی ای مصطفی

ره‌شناسی می‌بباید با لباب
هر رهی را خاصّه اندر راه آب
(مثنوی، دفتر ۴، ص ۳۶۴)

حافظ از دست مده دولت این کشتی نوح
ورنه طوفان حوادث ببرد بنیادت
(حافظ، ص ۱۵)

۵۷. وقت و حال

• مَافَاتَ مَضَىٰ وَمَا سَيَّأُثِيكَ فَأَيْنَ؟
فَمُفَاغَتْنِمِ الْفُرْصَةِ بَيْنَ الْعَدَمَيْنِ

(شعر منسوب به حضرت امیرالمؤمنین علی ع)

جان در حمایت یک دمست و دنیا وجودی میان دو عدم، دین به
دنیا فروشان خرند، یوسف بفروشد تا چه خرند؟

(سعدی، ص ۱۸۳)

چودی رفت و فردا نیامد به دست
حساب از همین یک نفس کن که هست
(سعدی، ص ۳۸۲)

سعدیا دی رفت و فردا همچنان موجود نیست
در میان این و آن فرصت شمار امروز را
(سعدی، ص ۴۱۵)

ای دل ار عشرت امروز به فردا فکنی
مایه نقد بقا را که ضمان خواهد شد؟
(حافظ، ص ۱۱۱)

الا ای دولتی طالع که قدر وقت می دانی
گوارا بادت این عشرت که داری روزگاری خوش
(حافظ، ص ۱۹۵)

ساقیا عشرت امروز به فردا مفکن
یا ز دیوان قضا خط امانی به من آر
(حافظ، ص ۱۶۸)

غافلان از کاهلان امروز فردا می کنند
هر نفس بر عارفان روز حساب دیگرست
(صائب، غزل ۹۸۶، ص ۵۰۰)

صوفیان دردمی دو عید کنند
عنکبوتان مگس قدید کنند
(حدیقه، ص ۳۶۹)

قَالَ أَطْعِمْنِي فَإِنِّي جَائِعٌ
وَأَعْتَجِلْ فَالْوَقْتُ سَيْفٌ قَاطِعٌ
صوفی ابن الوقت باشد ای رفیق
نیست فردا گفتن از شرط طریق
تو مگر خود مرد صوفی نیستی
هست را از نسیه خیزد نیستی
(مثنوی، دفتر ۱، ص ۱۰)

• لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْغُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ.

(احادیث مثنوی، ص ۳۹)

لَا يَسْغُ فِينَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ وَالْمَلِكُ وَالرَّوْحُ أَيْضاً فَاغْضَبُوا
(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۳۹۵۳)

«... عزیزترین چیزهای بنده شغل وی باشد بین الماضی والمستقبل لقوله
 عَمَّ إِلَى مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْعُنِي فِيهِ مَلِكٌ مَقْرَبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ. مرا با خدای،
 عزوجل وقتی است که اندران وقت، هژده هزار عالم را بردل من گذر نباشد و در
 چشم من خطر نیارد و از آن بود که چون شب معراج زینت ملک زمین و آسمان را
 بروی عرضه کردند به هیچ چیز باز ننگریست لِقَوْلِهِ تَعَالَى مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا
 طَفَى» (کشف المحجوب، ص ۴۸۱)

عشق برتر ز عقل و از جانست

لی مع الله وقت مرد آنست

(حدیقه، ص ۳۲۸)

«... گفت نشیده‌ای که خواجه عالم علیه السلام گفت: لی مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْعُنِي فِيهِ مَلِكٌ مَقْرَبٌ أَوْ نَبِيٌّ مُرْسَلٌ و نگفت عَلَى الدَّوَام، وقتی چنین که
 فرمود به جبرئیل و میکائیل نپرداختی و دیگر وقت با حفصه و زینب در ساختی
 مشاهدۃ الابراہین التجلی والاستتار، می نماید و می رباید.

دیدار می نمایی و پرهیز می کنی

بازار خویش و آتش ما تیز می کنی

یکی پرسید از آن گم کرده فرزندان...

که ای روشن گهر پیر خردمند

ز مصرش بوی پیراهن شنیدی

چرا در چاه کنعانش ندیدی

بگفت احوال ما برق جهانست

دمی پیدا و دیگر دم نهانست

گاهی بر طارم اعلیٰ نشینیم

گاهی بر پشت پای خود نبینیم

اگر درویش در حالی بماندی

سردست از دو عالم برفشانندی

(کلیات سعدی، ص ۷۵)

— کَلَمِیْنِی یا حُمَیْرَا

• کَلَمِیْنِی یا حُمَیْرَا

(احادیثِ مثنوی، ص ۲۰)

در شدن گفته «اَرَحْنا یا بلال»

تا برون آیم ازین ضیق خیال

باز در باز آمدن آشفته او

کَلَمِیْنِی یا حُمَیْرَا گفته او

(منطق الطیر، ص ۱۹)

مصطفی آمد که سازد همدمی

کَلَمِیْنِی یا حُمَیْرَا کَلَمِی

(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۱۹۷۲)

آنکه دنیا مست گفتش آمدی

کَلَمِیْنِی یا حُمَیْرَا می زدی

(دفتر اول، بیت ۲۴۲۸)

❁ ۵۸. حضرت یوسف (ع)

• أَرْسَلَهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعُ وَيَلْعَبُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ. (یوسف / ۱۴)

هم از اینجا کود کانش در پسند
 نرتع و نلعب به شادی می زدند
 همچو یوسف کش ز تقدیر عجب
 یرتع و یلعب ببرد از ظلّ اب
 (مثنوی، دفتر ۳، بیت ۷-۴۱۶)

— یوسف و چاه

• فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَآجَمَعُوا أَن يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ وَ أَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهُمْ هَذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ. (یوسف / ۱۶)

بدین شکسته بیت الحزن که می آرد
 نشان یوسف دل از چه زنخدانش
 (حافظ، ص ۱۹۰)

کباب همت مردانه زلیخایم
 که یوسف از چه کنعان به جای آب کشید
 (صائب، غزل ۴۰۳۱، ص ۱۹۴۰)

از چه و زندان برآمد هر که روح از تن شناخت
 شد عزیز آن کس که یوسف را ز پیراهن شناخت
 (صائب، غزل ۹۲۴، ص ۴۶۸)

یوسف نه متاعی است که در چاه بماند
از دیده بدخواه چه پرواست سخن را
(صائب، غزل ۸۱۲، ص ۳۹۵)

یوسفی از چاه می آرد برون در هر نفس
خاک یوسف خیز کنعان را چنین چاهی کجاست
(صائب، غزل ۹۳۵، ص ۴۷۴)

یوسف مصری به چاه از دامن اخوان فتاد
ایمنی هر کس که می جوید به مأمن دشمن است
(صائب، غزل ۱۰۸۵، ص ۵۴۹)

یوسف گمنام من از فکر اخوان فارغ است
سربه جیب خویش بردن چاه کنعان من است
(صائب، غزل ۱۰۸۲، ص ۵۴۷)

بازیوسف را نگر در داوری
بندگی و چاه و زندان بر سری
(منطق الطیر، ص ۳)

عزیز مصر به رگم برادران حسود
ز قعر چاه برآمد به اوج ماه رسید
(حافظ، ص ۱۶۳)

• وَجَاؤًا عَلَى قَمِيصِهِ يَدِّمُ كَذِبٍ قَالَتْ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبْرٌ جَمِيلٌ
وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ

(یوسف / ۲۰)

دروغ گفتن به ضربت لازم ماند که اگر نیز جراحت درست شود نشان
بماند، چون برادران یوسف که به دروغی موسوم شدند نیز به راست گفتن ایشان
اعتماد نماند قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً...

(کلیات سعدی، ص ۱۸۸)

پیراهنی که آید از بوی یوسفم
ترسم برادران غیورش قبا کنند
(حافظ، ص ۱۳۳)

— فروختن یوسف ...

• وَ شَرَوْهُ بِنَمْنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَ كَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ . (یوسف / ۲۲)
هر آنکه گنج قناعت به گنج دنیا داد

فروخت یوسف مصری به کمترین ثمنی
(حافظ، ص ۳۳۸)

یار مفروش به دنیا که بسی سود نکرد
آنکه یوسف به زرناسره بفروخته بود
(حافظ، ص ۱۴۳)

به سیم قلب مشکن گوهر قدر عزیزان را
که یوسف گربه چاه افتد از آن به کزبها افتد
(صائب، غزل ۲۷۹۶، ص ۱۳۶۳)

یوسفی کانجم سپندش سوختند
ده برادر چون و را بفروختند
مالک مصرش چو زیشان می خرید
خط ایشان خواست کارزان می خرید

خط ستد زان قوم هم بر جایگاه
 پس گرفت آن ده برادر را گواه
 چون عزیز مصر یوسف را خرید
 آن خط پر غدر با یوسف رسید
 عاقبت چون گشت یوسف پادشاه
 ده برادر آمدند آن جایگاه
 روی یوسف باز می شناختند
 خویش را در پیش او انداختند...
 (منطق الطیر، ص ۲۳۳)

— یوسف وزلیخا

• وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ — وَرَأَوْنَهُ الَّتِي
 هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي
 أَحْسَنَ مَنَآئِي إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ.
 (یوسف / ۲۵-۲۴)

من از آن حسن روز افزون که یوسف داشت دانستم
 که عشق از پرده عصمت برون آرد زلیخا را
 (حافظ، ص ۳)

زلیخا چو گشت از می عشق مست
 به دامن یوسف در آویخت دست
 چنان دیو شهوت رضا داده بود
 که چون مرگ در یوسف افتاده بود...
 (سعدی، ص ۳۹۱)

رو و پشت و برجهاش و سقف و پست
 جمله تمثال و نگار و صورت است

همچو آن حجره زلیخا پر صور
تا کند یوسف به ناکامش نظر
چونک یوسف سوی او می ننگرید
خانه را پر نقش خود کرد از مکید
تا به هر سو که نگرد آن خوش عذار
روی او را بیند او بی اختیار
(مثنوی، دفتر ۶، ص ۱-۴۸۰)

— یوسف و دست و ترنج

• وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا إِنَّا لَنَرِيهَا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ — فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَكًا وَأَنْتَ كُلٍّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سَكِينًا وَقَالَتْ أُخْرَجَ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ.

(یوسف/ ۳۳-۳۲)

گرش ببینی و دست از ترنج بشناسی
روا بود که ملامت کنی زلیخا را
(کلیات سعدی، ص ۴۱۳)

هر که نظاره توشد، دست بریده می شود
یوسف عهدی و جهان نیم بهای روی تو
(خاقانی، ص ۴۶۰)

ز بس که دیده مشتاق در تو خیرانست
ترنج و دست به یکبار می برد سگین
(سعدی، ص ۷۴۲)

— تعبیر خواب

• وَقَالَ الْمَلِكُ إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعُ سُنبُلَاتٍ خُضْرٍ

وَأَخْرِيَابِسَاتٍ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رُؤْيَايَ إِن كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ.

(یوسف / ۴۵)

در خلاص او یکی خوابی ببین
زود کان الله يُحِبُّ المحسنين
هفت گاو لاغر پیر از گزند
هفت گاو فربهش را می خورند
هفت خوشه زشت خشک ناپسند
سنبلات تازه اش را می چرند
(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۳-۲۷۹۱)

ماه کنعانی من مسند مصر آن توشد
وقت آنست که بدرود کنی زندان را
(حافظ، ص ۸)

گفتگوی حق دریغ از حق پرستان داشتن
یوسف بی جرم را محبوس زندان کردن است
(صائب، غزل ۱۰۶۶، ص ۵۳۹)

از حدیث دلگشا صائب دهن را دوختن
یوسف پاکیزه دامن را به زندان کردن است
(صائب، غزل ۱۰۶۷، ص ۵۴۰)

— خشکسالی در مصر

• فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا الصُّرُوجُنَا بِيضَاعَةٍ مُّزْجَاةٍ قَاوِفٍ
لَنَا الْكَيْلُ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ.

(یوسف / ۸۹)

اگر در سیاق سخن دلیری کنم شوخی کرده باشم و بضاعت مزجاة به حضرت عزیز آورده و شبه در جوهریان جوی نیارد و چراغ پیش آفتاب پرتوی ندارد و مناره بلند بر دامن کوه الوند پست نماید.

(کلیات سعدی، گلستان، ص ۳۵)

نه یوسف که چندان بلا دید و بند
چو حکمش روان گشت و قدرش بلند
گنه عفو کرد آل یعقوب را
که معنی بود صورت خوب را
به کردار بدشان مقید نکرد
بضاعات مزجاتشان رد نکرد
ز لطف همین چشم داریم نیز
بر این بی بضاعت ببخش ای عزیز
کس از من سیه نامه تر دیده نیست
که هیچم فعال پسندیده نیست
جز این کاعتماد بیاری تست
امیدم به آمرزگاری تست
بضاعت نیاوردم الا امید
خدایا ز عفو مکن ناامید

(کلیات سعدی، ص ۳۹۹)

ده برادر قحطشان کرده نفور
پیش یوسف آمدند از راه دور
از سربچارگی گفتند حال
چاره ای می خواستند از تنگ حال ...

(منطق الطیر، ص ۱۵۱)

— یوسف و طاس

• فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَاذِهِمْ جَعَلَ السَّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ أَتَيْتُهَا الْعِيرُ
إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ — قَالُوا وَاقْبَلُوا عَلَيْهِمْ مَاذَا تَفْقِدُونَ — قَالُوا نَفَقْدُ صَوَاعَ الْمَلِكِ وَلِمَنْ
جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ.

(یوسف / ۷۵-۷۳)

... روی یوسف بود در برقع نهان

پیش یوسف بود طاسی آن زمان

دست زد بر طاس یوسف آشکار

طاسش اندر ناله آمد زار زار

گفت حالی یوسف حکمت شناس

هیچ می دانید کین آواز طاس

ده برادر بر گشادند آن زمان

پیش یوسف از سر عجزی ز فان

جمله گفتند ای عزیز حق شناس

کس چه داند تا چه بانگ آید ز طاس

یوسف آنکه گفت من دانم درست

کو چه گوید با شما ای جمله سُست

گفت می گوید شما را پیش ازین

یک برادر بود حسنش بیش ازین

نام یوسف داشت، که بود از شما

در نکوئی گوی بر بود از شما

دست زد بر طاس از سرباز در

گفت برگوید بدین آواز در...

(منطق الطیر، ص ۱۵۱)

— نابینا شدن یعقوب (ع) در فراق یوسف (ع)

• وَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا أَسْفَىٰ عَلَىٰ يُوسُفَ وَأَبْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزَنِ فَهُوَ

(یوسف / ۸۵)

کظیم.

• اِذْهَبُوا بِقَمِيصِي هَذَا فَاَلْقُوهُ عَلَىٰ وَجْهِ اَبِي يَأْتِ بِصِرَآءٍ وَاَتُونِي بِاَهْلِكُمْ اَجْمَعِينَ.

(یوسف / ۹۴)

چونکه بینا شد به بوی جامه یوسف را پدرش

ز آن سپس کز چشم نابینا ببود از بس مَحَن

(ناصر خسرو، ص ۳۴۰)

یوسف گم گشته باز آید به کنعان غم مخور

کلبهٔ احزان شود روزی گلستان غم مخور

(حافظ، ص ۱۷۳)

بدین شکستهٔ بیت الحزن که می آرد

نشان یوسف دل از چه زنجیر داشت

(حافظ، ص ۱۹۰)

این که پیرانه سرم صحبت یوسف بنواخت

اجر صبریست که در کلبهٔ احزان کردم

(حافظ، ص ۲۱۸)

یوسف عزیزم رفت ای برادران رحمی

کز غمش عجب بینم حال پیر کنعانی

(حافظ، ص ۳۳۵)

الا ای یوسف مصری که کردت سلطنت مغرور

پدر را باز پرس آخر کجا شد مهر فرزندی

(حافظ، ص ۳۰۷)

دیده یعقوب می باید برای امتحان
کار بوی پیرهن هر چند بینا کردن است
(صائب، غزل ۱۰۶۲، ص ۵۳۷)

چون زلیخا مشربان ما را تلاش قرب نیست
دیده یعقوب ما را بوی پیراهن بس است
(صائب، غزل ۱۰۰۲، ص ۵۰۸)

دست کوتاه مکن از دامن احسان طلب
تا کشی نکهت یوسف ز گریبان طلب
(صائب، غزل ۸۹۸، ص ۴۴۴)

ندارد فکر کنعان یوسف از بی مهری اخوان
که غربت با عزیزی دلنشین تر از وطن گردد
(صائب، غزل ۲۸۳۰، ص ۱۳۷۸)

گفت یوسف ابن یعقوب نبی
بهر بو القوا علی وجهِ آبی
(مثنوی، دفتر ۲، بیت ۳۲۳۴)

۵۹. وَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا...

- وَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ.
- ... فَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَيَجْعَلَ اللَّهُ فِيهِ خَيْرًا كَثِيرًا. (قسمتی از سوره نساء/ ۱۹)

در خلاف آمد عادت بطلب کام که من
 کسب جمعیت از آن زلف پریشان کردم
 (حافظ، ص ۲۱۷)

غمناک نباید بود از طعن حسود ای دل
 شاید که چو وابینی خیرتودراین باشد
 (حافظ، ص ۱۰۹)

ای بسا شیرکان ترا آهوست
 وی بسا درد کان ترا داروست
 (حدیقه، ص ۱۶۲)

ای بسا رنجها که رنج نمود
 رنج پنداشتند و راحت بود
 وای بسا دردها که بر مرد است
 همه جاندارویی در آن درد است
 (هفت پیکر، ص ۳۱۴)

۶۰. موضوعات پراکنده

• وَالْجِبَالِ أَوْتَاداً. (نباء/ ۸)

زمین از تب لرزه آمد ستوه
 فرو کوفت بردامنش میخ کوه
 (کلیات سعدی، ص ۲۰۲)

مسمار کوهسار به نطع زمین بدوخت
 تا فرش خاک بر سر آب استوار کرد
 (کلیات سعدی، ص ۷۱۲)
 گاهی سخنور تحت تأثیر بخش زیادی از آیات قرآن در یک سوره واقع شده
 است مانند:

— سوره عمّ يتسائلون

• وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُبَاتاً — وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاساً — وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشاً — وَبَنَيْنَا
 فَوْقَكُمْ سَبْعاً شِدَاداً — وَجَعَلْنَا سِرَاجاً وَهَّاجاً — وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَجَّاجاً —
 لِنُخْرِجَ بِهِ حَبّاً وَنَبَاتاً — وَجَنَّاتٍ أَلْفَافاً. (نباء/ آیات ۱۷-۹)

شب از بهر آسایش تست و روز
 مه روشن و مهر گیتی فروز
 سپهر از برای توفراش وار
 همی گستراند بساط بهار

اگر باد و برفست و باران و میغ
و گر رعد چو گان زند برق تیغ
همه کارداران فرمانبرند
که تخم تو در خاک می پرورند
اگر تشنه مانی ز سختی مجوش
که سقّای ابر آبت آرد به دوش
ز خاک آورد رنگ و بوی طعام
تماشاگه دیده و مغزو کام
عسل دادت از نحل و منّ از هوا
رطب دادت از نخل و نخل از نوا
همه نخلبندان بخایند دست
ز حیرت که نخلی چنین کس نبست
خور و ماه و پروین برای تواند
قنادیل سقف سرای تواند
ز خارت گل آورد و از نافه مشک
ز راز کان و برگ تر از چوب خشک
(کلیات سعدی، ص ۳۶۸)

— یتیم

• إِذَا بَكَى الْيَتِيمُ أَهْتَزَّ الْعَرْشُ لِيُكَايِهِ. (احادیث مثنوی، ص ۱۰۴)

تا نلرزد عرش از ناله یتیم
تا نگردد از ستم جانی سقیم
(مثنوی، دفتر ۳، بیت ۴۶۴۱)

چوبینی یتیمی سرافکنده پیش
مده بوسه بر روی فرزند خویش
یتیم اربگرید که نازش خرد؟
و گر خشم گیرد که بارش برد؟

آلا تا نگرید که عرش عظیم

بلرزد همی چون بگرید یتیم

(کلیات سعدی، ص ۲۵۵)

— الْخَيْرُ مَعْقُودٌ بِتَوَا صِي الْخَيْلِ

• الْخَيْرُ مَعْقُودٌ بِتَوَا صِي الْخَيْلِ (کشف الخفاء و مزیل الالباس تألیف اسماعیل بن محمد مجلونی. به کوشش احمد القاش بیروت، ط ۵، ۱۴۰۸. ۱۹۸۸ م. ج ۲، ص ۱۰۸)

احمد الله تعالى که به ارغام حسود

خیل باز آمد و خیرش بنواصی معقود

(کلیات سعدی، ص ۷۱۷)

— آیه الكرسي

• ... لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ ... (بقره/ بخشی از آیه ۲۵۶)

زمکر و حیلست تو خفته نیست ایزد پاک

بخوان و نیک بیندیش آیه الكرسي

(ناصر خسرو، ۴۷۱)

— اعراض از یاد حق

• وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا. (طه/ ۱۲۴)

عزیزی که هرگز درش سربتافت

به هر در که شد هیچ عزت نیافت

(کلیات سعدی، ص ۲۰۱)

فرخنده طالعی که کنی یاد او به خیر

برگشته دولتی که فرامش کند ترا

(کلیات سعدی، ص ۷۰۲)

— اسراف

• إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا. (الاسراء/ ۲۷)

گفت این گدای شوخ مبدّر را که چندان نعمت به چندین مدّت برانداخت
برانید که خزانه بیت المال لقمه مساکین است نه طعمه اخوان الشیاطین...

(کلیات سعدی، ص ۴۸)

• يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ.

(اعراف / ۳۱)

... نشیده‌ای که ظریفان گفته‌اند به سیری مردن به که گرسنگی بردن،
گفت اندازه نگهدار کُلو و آشربو و لا تُسرفو.
نه چندان بخور کز دهانت برآید

نه چندانکه از ضعف جانت برآید

(کلیات سعدی، ص ۱۰۲)

— الْيَوْمَ نَخْتِمُ...

• الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ.

(یس / ۶۶)

چگونه منکر عصیان شوی که اهل حساب
زدست و پای تو اول گواه می‌گیرند
(صائب، غزل ۳۹۱۸)

بدان که بر تو گواهی دهند هر دو بحق
دو چشم هر چه بدید و دو گوش هر چه شنید
(دیوان ناصر خسرو، ص ۹۲)

دست بر کافر گواهی می‌دهد
لشکر حق می‌شود سر می‌نهد
(مثنوی، دفتر ۴، بیت ۷۹۱)

دست و پای او جماد و جان او
هر چه گوید آن دو در فرمان او
با زبان گرچه که تهمت می نهند
دست و پاهایشان گواهی می دهند
(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۲۱۵۲)

معنی نَخْتَمَ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ
این شناس این است رهرو را مهم
تا ز راه خاتم پیغمبران
بو که برخیزد ز لب ختم گران
(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۱۶۳-۴)

— نصرت و یاری خدا

- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ. (محمد/۷)
- گرت هواست که معشوق نگسلد پیمان
نگاه دار سر رشته تا نگه دارد
(حافظ، ص ۸۳)

نصرت بدین کن ای بخرد مرخدای را
گر بایدت که بهره بیابی ز نصرتش
(ناصر خسرو، ص ۱۸۰)

— و قل جاء الحق وزهق الباطل

- وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا. (الاسراء/ ۸۱)

چون فرود آمد به جایی راستی
رخت بر بندد از آنجا افتعال
(ناصر خسرو، ص ۲۳۹)

جهان به دیده ارباب معرفت هیچ است

چو حق ظهور کند باطلی نمی ماند

(صائب، غزل ۳۹۰۰۰)

خلوت دل نیست جای صحبت اضداد

دیو چو بیرون رود فرشته درآید

(حافظ، ص ۱۵۷)

— قَيْدُ الْعِلْمِ بِالْكِتَابَةِ

● قَيْدُ الْعِلْمِ بِالْكِتَابَةِ.

(احادیث نبوی به نقل از تحلیل اشعار ناصرخسرو، ص ۴۶)

ترا خط قید علومست و خاطر

چو زنجیر مر مرکب لشکری را

(ناصرخسرو، ص ۱۴)

● النَّاسُ ثَلَاثَةٌ: فَعَالِمٌ رَبَّانِيٌّ وَمُتَعَلِّمٌ عَلَى سَبِيلِ نَجَاةٍ وَهَمَّجٌ رَعَاغٌ أَتْبَاعُ كُلِّ نَاعِقٍ، يَمِيلُونَ مَعَ كُلِّ رِيحٍ لَمْ يَسْتَضِيُوا بِنُورِ الْعِلْمِ وَلَمْ يَلْجَأُوا إِلَى رُكْنٍ وَثِقٍ.

(نهج البلاغه، ص ۴۹۶)

بر طریق راست رو، چون باد گردنده مباش

گاه بآباد شمال و گاه بآباد صبا

(ناصرخسرو، ص ۲۵)

گه نیم کوهم ز صبر و حلم و داد

کوه را کی در رباید تنند باد

آنک از بادی رود از جا خسی است

زانک باد نا موافق خود بسی است

باد خشم و باد شهوت باد آزر

برد او را که نبود اهل نماز

کوهم و هستی من بنیاد اوست

ور شوم چون گاه بآباد اوست

جزبه باد او نجنبد میل من
نیست جز عشق احد سرخیل من
(مثنوی، دفتر اول، ص ۴-۲۳۳)

— لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ
• لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَيْكُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ
مُخْتَالٍ فَخُورٍ.
(الحديد/ ۲۳)

بر آنچه داری در دست شادمانه مباش
وز آنچه از کف تورفت از آن دریغ مخور
(ناصر خسرو، ص ۱۸۶)

شاه لا تأسوا على ما فاتكم
کی شود از قدرتش مطلوب گم
(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۵۵۶)

— وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ
• وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ.
(الذاریات/ ۴۹)

هر آنچ آفریدست جفت آفرید
گشاده ز راز نهفت آفرید
(شاهنامه، جلد ۱، ص ۱۴۹)

جهان را فزایش ز جفت آفرید
که از یک فزونی نیاید پدید
(شاهنامه، جلد ۱، ص ۱۴۹)

حق زهر جنسی چوزوجین آفرید
پس نتایج شد ز جمعیت پدید
(مثنوی، دفتر ۶، بیت ۵۲۳)

— وَمَنْ نُعَمِّرْهُ

• وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ أَفَلَا يَعْقِلُونَ.
(یس / ۶۹)
برین گونه گردد سرای سخن
شود سست نیرو چو گردد کهن
(شاهنامه، جلد ۱، ص ۷۲)

اندک اندک می ستاند زآن جمال
اندک اندک خشک می گردد نهال
رو نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ بَخَوَان
دل طلب کن دل مَنه بر استخوان
(مثنوی، دفتر ۲، ص ۱۵-۷۱۴)

— لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ...

• لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ.
(اخلاص / ۵-۳)

یکی نیست جز داور کردگار
که او را نه انباز و نه جفت و یار
هر آنچ آفریدست جفت آفرید
گشاده ز راز نهفت آفرید
(شاهنامه، جلد ۱، ص ۱۴۹)

رو کزین جو بر نیایی تا ابد
لَمْ يَكُنْ حَقًّا لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ
(مثنوی، دفتر ۶)

باز باش ای باب رحمت تا ابد
بارگاه مالۀ کفواً احد

(مثنوی، دفتر ۱، بیت ۳۷۶۵)

پایان

ضمیمہ ہا

الف: فہرست آیات

ب: فہرست احادیث

ج: فہرست منابع

د: پاورقی ہا

الف : فهرست آیات

١٣٨	آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ
٢٤٤	إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ
١٨٦	إِذْ هَبَّ بِكُنَابِي هَذَا فَالَ قِصَّةَ الْيَهُمِ
٢٩٧	أَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَزْتَعِ وَيَلْعَبِ
١٩٢	اعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَقَلِيلٌ مِنْ عِبَادِيَ الشَّكُورُ...
٧٥	أَفَأَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمَنُ
٢٥٣	أَفَعِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ
٢٤٤	إِفْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ
١٨٦	أَلَا تَعْلَمُوا عَلَىٰ وَاتُونِي مُسْلِمِينَ
٨٧	أَلَا مِنْ أَشْرَقِ السَّمْعِ
٨٧	اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا
٦٦	الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ
٢٥٦	الَّذِي جَعَلَ لَكُم مِّنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ
٢٨٠	الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ
١٣٢	الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ
٧٩	السُّبْحِ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ
٨٩	أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ
١١٤	الْيَوْمَ نَخِمْ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا
٣١١	أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ
١٠١	

۱۳۹	إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا
۲۱۲	إِن أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ
۲۵۷	إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ
۸۸	إِنَّا زَيْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا
۲۰۳	إِنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا
۹۵	إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ
۲۵۶	إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ
۱۲۱	إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ
۳۱۰	إِنَّ الْمُبْدَرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ
۱۲۲	إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ
۲۱۴	إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ
۲۰۰	إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا
۱۴۷	إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ
۲۴۳	إِنَّهُ عَلَى رَجْعِهِ لَقَادِرٌ
۱۸۶	إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
۲۷۱	إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ
۱۸۶	إِنِّي وَجَدْتُ أَمْرًا تَمْلِكُهُمْ
۵۲	إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ
۱۷۵	أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ
۲۱۰	أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ... فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ
۲۱۴	بَلْ زَيْنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ
۱۴۸	تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ
۲۰۳	ثُمَّ أَسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ
۱۵۴	ثُمَّ تَوَبَّوْا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ
۱۳۰	ثُمَّ دَنَى قَتْدَلِي
۶۲	ثُمَّ لَا تَبَيَّنُهُمْ مِنْ بَيْنِ
۱۲۷	ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوْا

- ۱۸۴ حَتَّىٰ إِذَا آتَوَا عَلَىٰ وَادِ التَّمَلُّ
- ۲۸۸ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ
- ۱۲۱ خَتَامُهُ مِسْكٌ
- ۱۳۰ سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ
- ۸۳ سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ
- ۱۹۷ صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً
- ۲۱۸ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ
- ۲۲۵ فَأَجَاءَهَا الْمَخَاضُ إِلَىٰ جِذْعِ النَّخْلَةِ
- ۹۸ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوْحِي
- ۱۵۱ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ
- ۴۴ فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا
- ۲۱۷ فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ
- ۴۶ فَأَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتْ لَهُمَا
- ۱۳۱ فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ
- ۷۶ فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ قَبْلَ وِعَاءِ آخِيهِ
- ۱۳۵ فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ
- ۲۳۴ فَخَسَفْنَا بِهِ وَبَدَارِهِ الْأَرْضَ
- ۱۸۳ فَسَخَّرْنَا لَهُ الرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ
- ۲۶۶ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ
- ۱۳۰ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ
- ۱۹۴ فَكَذَّبُوهُ فَعَقَرُوهَا فَدَمْدَمَ عَلَيْهِمْ
- ۵۲ فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ
- ۳۰۲ فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ
- ۲۹۷ فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَاجْتَمَعُوا أَن يُجْعَلُوا
- ۵۲ فَلَمَّا رَأَى السَّمْسُ بِأَرْعَافِهِ
- ۵۲ فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا
- ۱۱۳ فَلَمْ يَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ

۳۰۴	فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَّازِهِمْ جَعَلَ السَّقَايَةَ
۱۸۵	فَمَكَثَ غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ أَحَطْتُ
۱۲۰	فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ وَطَلْحٍ مَمْدُودٍ
۱۲۰	فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ
۶۲	قَالَ أَخْرُجْ مِنْهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا
۶۲	قَالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ
۶۲	قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنظَرِينَ
۲۸۷	قَالَ رَبِّ انِّي دَعَوْتُ قَوْمِي لَيْلًا وَنَهَارًا
۱۸۳	قَالَ رَبِّ آغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي
۵۹	قَالَ حَرِّقُوهُ وَانْصُرُوا إِلَهِتَكُمْ
۲۸۹	قَالَ سَاوِيَ إِلَى الْجَبَلِ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ
۲۲۱	قَالَ عِيسَى بْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً
۶۳	قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغَوِّيَنَّهُمْ
۶۴	قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي
۶۱	قَالَ مَا مَنَعَكَ آلَا تُسْجُدَ
۱۹۶	قَالَ هَذِهِ نَاقَةٌ لَهَا شِرْبٌ وَلَكُمْ شِرْبُ
۴۸	قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا
۴۰	قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا
۷۵	قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا
۵۹	قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا
۱۹۴	كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوِيهَا
۷۷	كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ
۳۸	كَلَمَجِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ
۱۶۸	كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ
۳۱۱	كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا
۱۳۱	مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى
۱۲۲	مُتَّكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ

- مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعدَ الْمُتَّقُونَ
 ۱۲۰ مَثَلُ الَّذِينَ حُمِلُوا التَّوْرَةَ
 ۲۰۹ مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ امثالِهَا
 ۸۱ مَنْ ذَا الَّذِي يَفْرِضُ اللَّهُ قَرْضًا حَسَنًا
 ۲۴۲ مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ يَقُولُ الْكَافِرُونَ
 ۲۴۴ لَنْ أَشْرَكَتَ لِيَحْبِطَنَّ عَمَلُكَ
 ۲۱۰ لَا عَذَابَ بَنَّهُ عَذَابًا شَدِيدًا
 ۱۸۵ لَا تَأْخُذْهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ
 ۳۱۰ لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ
 ۸۶ لَعَمْرُكَ أَنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَغْمَهُونَ
 ۱۳۸ لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ
 ۲۲۶ لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا
 ۳۱۳ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ
 ۳۱۵ لَمْ يَطْمِئْهُمْ نَأْسٌ قَبْلَهُمْ
 ۱۲۰ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ
 ۳۱۵ وَأَتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَى مِنْ بَعْدِهِ مِنْ خُلَائِهِمْ عِجْلًا
 ۲۷۸ وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ
 ۸۹ وَإِذْ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ
 ۲۷۶ وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَرِزْ
 ۵۲ وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ ارْنِي
 ۵۵ وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ
 ۳۷ وَإِذْ تَادَنَ رَبُّكُمْ لَنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ
 ۱۹۲ وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ
 ۲۲۳ وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَى طَعَامٍ وَاحِدٍ
 ۲۷۵ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا
 ۴۱ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى
 ۱۲۲ وَأَخْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ
 ۸۲

- وَاذْوَاعِدْنَا مُوسَىٰ اَرْبَعِينَ لَيْلَةً
وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا
وَآضْمُمْ يَدَكَ اِلَىٰ جَنَاحِكَ
وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا
وَالَّذِينَ كَفَرُوا اَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ
وَالْقَىٰ فِى الْاَرْضِ رَوَاسًى اَنْ تَمِيدَ بِكُمْ
وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنىٰ اٰدَمَ
وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ
وَاَمَّا مَنْ اُوْتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ
وَاِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ اِذَا اَرَدْنَاهُ
وَإِنْ مِنْكُمْ اِلَّا وَاَرِدُهَا
وَاَوْحَيْنَا اِلَىٰ اُمِّ مُوسَىٰ اَنْ اَرْضِعِيهِ
وَبَتَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا
وَنَحْسَبُهُمْ اِنْفَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ
وَنَقَقَدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا اَرَى الْهُدْهُدَ
وَتِلْكَ الْاَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ
وَتُوبُوا اِلَى الْاِلٰهِ جَمِيعًا
وَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا اَسْفٰى عَلَىٰ يٰسُفَ
وَجَاؤْا عَلَىٰ قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ
وَجَعَلْنَا نَوْمَكُمْ سُباتًا
وَحَفِظْنَاهَا مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَّجِيمٍ
وَحُلُّوا اَسَاوِرَ مِنْ فِضَّةٍ
وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ
وَعَسَىٰ اَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ
وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَاءَ
وَقَالَ الْمَلِكُ اِنِّى اَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ
وَقَالَ اَرْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللّٰهِ مُجْرِبُهَا وَمُمْسِكُهَا

- ۳۰۱ وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ
 ۲۸۷ وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْنِي عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ
 ۱۱۶ وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ
 ۳۱۲ وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ
 ۴۷ وَقُلْنَا أَهْبِطُوا بَعْضُكُمْ
 ۴۳ وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ
 ۲۹۰ وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَ كِ
 ۵۲ وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ
 ۱۲۷ وَلَا يَذْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ
 ۲۰۸ وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا
 ۳۰۸ وَالْجِبَالِ أَوْتَادًا
 ۸۶ وَالْقَمَرَ قَدْ زَاهَ مَنَازِلَ
 ۲۳۹ وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلَمُ مَا يُنْزِلُ
 ۸۸ وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ
 ۳۰۰ وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا
 ۲۷۲ وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ
 ۱۱۶ وَلَتَبْلُوَنَّهُمْ بَشَىٰ مِّنَ الْخَوْفِ
 ۱۴۸ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ
 ۱۳۲ وَمَا كُنتُ تَلَّوًا مِّنْ كِتَابٍ
 ۱۳۴ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ
 ۳۱۴ وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ
 ۸۱ وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ
 ۷۰ وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ
 ۲۸۵ وَمَا أُبْرِئُ نَفْسِي إِنْ النَّفْسُ لَأَمَارَةٌ بِالسُّوءِ
 ۷۶ وَمَا نَسْفُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا نَعْلَمُهَا
 ۲۱۲ وَمَا تَشَاوُنَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ
 ۱۱۳ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ

- وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَٰكِن شُبِّهَ لَهُمْ
وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ
وَمَكْرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ
وَمَنْ نُّعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ
وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا
وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ
وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَكِنْ لَا تُبْصِرُونَ
وَنَرَى يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بِيْضَاءُ لِلتَّاظِرِينَ
وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ
وَوَرَّثَ سُلَيْمَانُ دَاوُدَ
وَهَزَى إِلَيْكَ بِجُذُعِ النَّخْلَةِ
وَهُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلَى
وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ
وَيَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ
وَيَصْنَعُ الْفُلُوكَ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأَ
وَيُنْظِعُمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ
وَيُؤْتُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ
هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ
هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِكُ
هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ
هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ
هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا
هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِنَ الظَّنِّ
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ
يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوَبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا

۱۳۵

يَا أَيُّهَا الرِّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ

۱۳۶

يَا أَيُّهَا الْمُرْسَلُ — فَمِ اللَّيْلِ إِلَّا قَلِيلًا

۱۷۲

يَا بَنِيَّ أَذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يَوْسُفَ

۷۷

يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ

۷۷

يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ

۱۹۲

يَعْلَمُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِنْ مَحَارِبَ وَتَمَاثِيلَ

۸۸

يُغْشَى اللَّيْلَ النَّهَارَ

۱۲۶

يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأَتْ

ب . فهرست احاديث

١٤١	آلُ مُحَمَّدٍ كُلُّ نَفْسٍ
١١٠	أَبَيْتُ عِنْدَ رَبِّي يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِي
١٠٤	أَتَزْعُمُ أَنَّكَ جَزْمٌ صَغِيرٌ
٢٢٩	أَتَعْجَبُونَ مِنْ غَيْرَةِ سَعْدٍ قَوْلَ اللَّهِ أَنَا أَعْيَزُّ
٨٢	إِنِّي شَرَّمَنْ أَحْسَنْتَ إِلَيْهِ
٦٦	أَدَّبَنِي رَبِّي فَأَحْسَنَ تَأْدِيبِي
١١٦	إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا صَبَّ عَلَيْهِ الْبَلَاءُ
٣٠٩	إِذَا بَكَى الْيَتِيمُ اهْتَزَّ الْعَرْشُ
١٦١	اسْتَفْتِ قَلْبَكَ وَإِنْ أَفْتَاكَ الْمَفْتُونُ
٦٤	أَسْلَمَ شَيْطَانِي يَدِي
١٣٧	أَسْلَمَ شَيْطَانِي عَلَى يَدِي
١١٦	أَشَدُّ النَّاسِ بَلَاءً نِ الْإَنْبِيَاءِ
١٤٢	أَصْحَابِي كَالْتَّجُومِ
٢٠٩	أُظْلِمُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصَّيْنِ
٢٨٤	أَعْدَى عَدُوِّكَ نَفْسُكَ الَّتِي بَيْنَ جَنِينِكَ
٢٦٤	اعْرِفُوا اللَّهَ بِاللَّهِ وَالرَّسُولَ بِالرِّسَالَةِ وَأُولَى الْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ
٧٤	أَلْحَمْدُ لِلَّهِ الْأَوَّلِ بِلَا أَوَّلِ
١٤٥	أَلْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ سَيِّدَا شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ
١٦٧	الدُّنْيَا جِيفَةٌ وَطُلَّابُهَا كِلَابٌ
١٦٥	الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ
١٤٨	الدُّنْيَا فَنَظْرَةٌ فَأَعْبَرُوهَا وَلَا تَعْمَرُوهَا

- الدُّنْيَا لَا تَصِفُوا لِمُؤْمِنٍ كَيْفَ وَهِيَ سِجْنُهُ
 ۱۵۲ إَعْقِلْهَا وَتَوَكَّلْ
 ۱۹۰ أَلَشُّعْرَاءُ أَمْرَاءُ الْكَلَامِ
 ۲۳۰ أَلْفِتْنَةُ نَائِمُهُ لَعَنَ اللَّهُ مَنْ آيَقَظَهَا
 ۲۳۱ الْفَقْرُ فُخْرِي وَبِهِ أَفْتَحُرُ
 ۲۳۱ أَلْفُقْرَاءُ الصُّبْرِ هُمْ جُلَسَاءُ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
 ۱۰۶ أَلْمَرْءُ مَخْبُوءٌ تَحْتَ لِسَانِهِ
 ۲۳۱ أَللَّهُمَّ أَحْيِنِي مَسْكِينًا وَآمِتْنِي مَسْكِينًا
 ۱۳۵ أَللَّهُمَّ أَهْدِ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ
 ۱۲۲ إِلَهِي مَا عَبْدْتُكَ ظَمْعًا فِي جَنَّتِكَ
 ۱۷۰ النَّاسُ نِيَامٌ وَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا
 ۱۴۳ أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلِيٌّ بَابُهَا
 ۱۵۹ أَنَا عِنْدَ الْمُتَكَسِّرَةِ قُلُوبِهِمْ لِأَجَلِي
 ۱۶۰ أَنَا عِنْدَ الْقُلُوبِ الْمَهْمُومَةِ
 ۱۰۱ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَلَقَ الْمَلَائِكَةَ وَرَكَّبَ فِيهِمُ الْعَقْلَ
 ۱۰۱ إِنَّ اللَّهَ رَكَّبَ فِي الْمَلَائِكَةِ عَقْلًا بِلا شَهْوَةٍ
 ۱۴۱ إِنَّ أَوْلَى مُحَمَّدٍ مَنْ أَطَاعَ اللَّهَ
 ۲۲۶ إِنَّ عِيسَى (ع) يَقَالُ إِنَّهُ مَشَى عَلَى الْمَاءِ
 ۱۵۸ إِنَّ قُلُوبَ بَنِي آدَمَ كُلَّهَا بَيْنَ الْأَصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ
 ۷۰ إِنَّ لِلَّهِ تِسْعَةً وَتِسْعُونَ اسْمًا
 ۲۳۶ إِنَّ لِلْقُرْآنِ ظَهْرًا وَبَطْنًا
 ۲۰۰ أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ الْعَقْلَ
 ۱۰۸ أُولِيائِي تَحْتَ قِيَابِي لَا يَعْرِفُهُمْ غَيْرِي
 ۱۲۶ تَقُولُ النَّارُ لِلْمُؤْمِنِ جُزْيًا مُؤْمِنُ
 ۳۷ خَمَرْتُ طَيْبَةَ آدَمَ بِيَدَيَّ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا
 ۱۰۴ دَوَائِكَ فَيْكَ وَلَا تَبْصُرُ
 ۱۰۸ رَبُّ أَشَعْتَ أَغْبَرَ ذِي طِمْرَيْنِ

- ۱۵۷ رَبِّ زِدْنِي تَحِيْرًا فَبِكَ
۲۴۸ رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ
۱۷۸ زَكَاةَ الْجَاهِ آغَاثَةَ اللَّهْفَانِ
۱۳۲ زُوِيْتُ لِي الْأَرْضُ فَأُرَيْتُ مَشَارِقَهَا وَمَغَارِبَهَا
۱۴۵ سَتَفْتَرِفُ أَمْتِي إِنْ تَتَيَّنَ وَسَبْعِينَ فَرْقَةً
۱۴۱ سَلْمَانُ مِمَّا أَهْلَ الْبَيْتِ
۱۴۶ عَلِيٌّ يَمْنَرُ لَهْ هَارُونَ مِنْ مُوسَى إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي
۱۵۱ فَتَوَكَّلُوا عَلَيَّ وَاطْلُبُوا الرِّزْقَ مِنِّي
۱۳۷ فَضَلْتُ عَلَى آدَمَ بِخَصْلَتَيْنِ
۷۳ فَمَنْ وَصَفَ اللَّهَ سُبْحَانَهُ
۱۷۲ قَالَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي
۲۴۹ قَدِمْتُمْ مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ
۱۳۹ قُمْ يَا بِلَالُ فَأَرْحُنَا بِالصَّلَاةِ
۳۱۳ قَيِّدَ وَالْعِلْمَ بِالْكِتَابَةِ
۲۳۲ كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا
۲۵۷ كَفَى بِالْمَوْتِ وَاعْظًا
۲۵۹ كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ
۲۶۵ كُلُّ مَا مُيِّرَ تَمَوُّهُ بِأَوْهَامِكُمْ فِي آدَقِّ مَعَانِيهِ
۲۹۶ كَلِّمْنِي يَا حُمَيْرَاءَ
۲۵۵ كَمَا تَعِيشُونَ تَمُوتُونَ وَكَمَا تَمُوتُونَ تُبْعَثُونَ
۱۲۸ كُنْتُ أَوَّلَ النَّبِيِّنَ فِي الْخَلْقِ
۲۶۸ كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَخْبَيْتُ أَنْ أُعْرَفَ
۱۲۸ كُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمَ بَيْنَ الرُّوحِ وَالْجَسَدِ
۲۶۴ لَا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا اثْنَيْتَ عَلَيَّ نَفْسِكَ
۲۴۵ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا
۲۳۹ لَا يَزَالُ الْعَبْدُ يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالتَّوَافُلِ حَتَّى
۱۲۵ لَا يَبْقَى بِرٌّ وَلَا فَاجِرٌ إِلَّا دَخَلَهَا

۱۵۸	لَمْ يَسْغُنِي أَرْضِي وَلَا سَمَائِي وَوَسَعَنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ
۲۵۵	لَنْ يَلِجَ مَلَكُوتَ السَّمَوَاتِ مَنْ لَمْ يُولَدْ مَرَّتَيْنِ
۱۳۱	لَوْ دَنَوْتُ أَنْمُلَهُ لَا خَرَفْتُ
۲۲۷	لَوْ كَانَ يُوجَدُ لِلذَّنُوبِ رِيحٌ
۱۲۹	لَوْ لَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْأَفْلَاكَ
۱۱۲	لَيْسَ شَيْءٌ خَيْرًا مِنْ الْإِنِّ مِنْهُ إِلَّا
۲۹۴	لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْغُنِي فِيهِ مَلِكٌ مَقْرَبٌ
۱۱۶	مَا أُوذِيَ نَبِيٌّ قَطُّ بِمِثْلِ مَا أُوْذِيَ
۲۳۱	مَا أَخَافَ عَلَيْكُمْ الْفَقْرَ
۲۹۳	مَا فَاتَ مَضَىٰ وَمَا سَيَّاتِكَ فَآئِنِ
۱۴۴	مَثَلُ أَهْلِ بَيْتِي كَسَفِيَةِ نُوحٍ مَنْ رَكِبَهَا نَجَىٰ
۱۶۴	مَثَلُ الدُّنْيَا كَمَثَلِ الْحَيَّةِ
۱۱۲	مَثَلُ الْمُؤْمِنِ كَمَثَلِ الْمَرْمَارِ
۱۰۶	مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادِّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ
۲۴۶	مَنْ آتَانِي يَمْشِي أَتَيْتُهُ أَهْرُولَ
۶۸	مَنْ أَخْلَصَ لِلَّهِ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا ظَهَرَتْ
۲۵۰	مَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى مَيِّتٍ يَمْشِي
۲۴۶	مَنْ تَقَرَّبَ إِلَيَّ شَبْرًا تَقَرَّرْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا
۲۶۲	مَنْ عَرَفَ اللَّهَ كَلَّ لِسَانُهُ
۲۶۰	مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ
۱۴۲	مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَىٰ مَوْلَاهُ
۲۵۰	مُوتُوا قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا
۲۸۲	نَجَى الْمُخْفَوْنَ وَهَلَكَ الْمُتَقَلِّبُونَ
۱۰۴	وَأَنْتَ الْكِتَابُ الْمُبِينُ الَّذِي
۱۳۱	وَلَقَدْ رَأَاهُ نَزَّلَهُ أُخْرَىٰ
۳۱۳	هَمَجٌ رَعَا

- ۱۳۹ یا بِلَالُ أَرْحَنَا بِالصَّلَاةِ
۱۵۷ یا دَلِيلَ الْمُتَحِيرِينَ زِدْنِي تَحِيْرًا فَيَكُ
۱۷۱ یا دُنیا یا دُنیا قَدْ طَلَقْتُكَ ثَلَاثًا
۱۵۴ یا مَلَأْتُكَ قَدْ اسْتَحْيَيْتُ مِنْ عَبْدِي
۲۵۵ يَبْعَثُ كُلَّ عَبْدٍ عَلَى مَا مَاتَ عَلَيْهِ
۱۶۳ يُوتَىٰ بِالْذَّنْبِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَىٰ صُورَةِ عَجُوزٍ شَمِطَاءٍ
۱۶۹ يَهْرَمُ ابْنُ آدَمَ وَيَبْقَىٰ مَعَهُ اثْنَتَانِ

ج. فهرست اهم منابع مورد مراجعه

- ابوسعید نامه، زندگی نامه ابوسعید ابوالخیر، تألیف دکتر سید محمد دامادی انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۷
- احادیث مشنوی، به جمع و تدوین مرحوم بدیع الزمان فروزانفر، چاپ سوم، امیرکبیر، ۱۳۶۱
- اخلاق ناصری، اثر خواجه نصیرالدین طوسی، به تصحیح مرحوم مجتبی مینوی، علیرضا حیدری، خوارزمی، چاپ سوم، ۱۳۶۴
- المعجم المفهرس لا لفاظ القرآن الکریم — محمد فؤاد عبدالباقی، مطبعه دارالکتب المصریّه، ۱۳۶۴
- اسماء الحسنی، عبدالعلی بازرگان، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۶۱
- تاریخ قرآن، مرحوم دکتر محمود رامیار
- تحلیل اشعار ناصر خسرو، به اهتمام دکتر مهدی محقق، چاپ دانشگاه تهران
- تعلیقات حدیقه الحقیقه، مرحوم مدرس رضوی، مؤسسه مطبوعاتی علمی
- تمهیدات ابوالمعالی عبدالله بن محمد بن علی بن الحسن بن علی المیانجی الهمدانی ملقب به عین القضاة با مقدمه و تصحیح و تحشیه و تعلیق عقیف عسیران، چاپ دانشگاه، تهران، ۱۳۴۱
- حدیقه الحقیقه و شریعة الطریقه، ابوالمجد مجدود بن آدم سنایی غزنوی، به تصحیح مرحوم مدرس رضوی، چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۵۹
- خمسه نظامی، حکیم نظامی گنجوی، با تصحیح و حواشی مرحوم حسن وحید

دستگردی، انتشارات علمی، چاپ سوم، ۱۳۴۳

— دیوان پروین اعتصامی، چاپ ششم، تهران

— دیوان خواجه شمس الدین محمد حافظ شیرازی، به تصحیح مرحوم محمد

قزوینی و مرحوم دکتر قاسم غنی، زوّار

— دیوان خاقانی شروانی، به تصحیح دکتر ضیاء الدین سجادی، زوّار، چاپ دوم،

۱۳۵۷

— دیوان خاقانی شروانی، به تصحیح مرحوم عبدالرسولی

— دیوان حکیم ابوالمجد مجدود بن آدم سنایی غزنوی، به تصحیح مرحوم مدرس

رضوی، انتشارات سنایی.

— دیوان صائب، به تصحیح محمد قهرمان، چاپ انتشارات علمی و فرهنگی

— دیوان غزلیات سعدی در دو مجلد، با شرح ابیات، به کوشش دکتر خلیل

خطیب رهبر انتشارات سعدی، چاپ اول، ۱۳۶۶

— دیوان ناصر خسرو، به تصحیح مرحوم مجتبیٰ مینوی و دکتر مهدی محقق،

چاپ دانشگاه تهران

— رسایل جامع خواجه عبدالله انصاری، به تصحیح مرحوم وحید دستگردی، مقدمه

و شرح کامل به قلم سلطان حسین تابنده گنابادی، انتشارات فروغی، چاپ

سوم، ۱۳۴۷

— شاهنامه فردوسی، چاپ دکتر محمد دبیر سیاقی

— شرح احوال و آثار و دوبیتیهای باباطاهر عریان، به کوشش دکتر جواد

مقصود، انتشارات انجمن آثار ملی

— شرح مثنوی شریف، در سه جلد مشتمل بر شرح دفتر اول مثنوی، تألیف

شادروان بدیع الزمان فروزانفر، انتشارات زوّار

— طبقات الصوفیه، تقریرات خواجه عبدالله انصاری، به تصحیح دکتر محمد سرور

مولائی، توس، ۱۳۶۲

— علم الحديث و دراية الحديث، دکتر کاظم مدیر شانه چی مشهد

— فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفانی، دکتر سید جعفر سجادی،

طهوری، چاپ سوم — ۱۳۶۲

— فهرست تفسیر کشف الاسرار و عده الابرار، معروف به تفسیر خواجه عبدالله

انصاری، به کوشش دکتر محمد جواد شریعت، امیرکبیر، چاپ اول —

۱۳۶۳

— کشف الابیات مثنوی، به کوشش دکتر محمد جواد شریعت، انتشارات کمال،

چاپ اول — ۱۳۶۳

— کشف الاسرار و عده الابرار معروف به تفسیر خواجه عبدالله انصاری، تألیف

ابوالفضل رشیدالدین المیبدی به سعی و اهتمام مرحوم علی اصغر حکمت

در ۱۰ مجلد، امیرکبیر، چاپ چهارم — ۱۳۶۱

— کشف المحجوب، ابوالحسن علی بن عثمان الجلابی الهجویری الغزنوی، به

تصحیح د- ژکوفسکی با مقدمه دکتر قاسم انصاری، طهوری، چاپ اول —

۱۳۵۸

— کلیات سعدی، به تصحیح مرحوم محمد علی فروغی، چاپ دوم، امیرکبیر،

۱۳۵۶

— کلیات شمس یا دیوان کبیر — دوره نه جلدی، مولانا جلال الدین محمد مشهور

به مولوی به تصحیح شادروان بدیع الزمان فروزانفر، چاپ سوم، امیرکبیر،

۱۳۶۳

— کیمیای سعادت، دو جلد، ابوحامد امام محمد غزالی طوسی به کوشش مرحوم

حسین خدیوچم، انتشارت علمی و فرهنگی، چاپ سوم — ۱۳۶۴

— کلیله و دمنه، ابوالمعالی نصرالله منشی به اهتمام مرحوم مجتبی مینوی،

انتشارات دانشگاه تهران

— گلستان سعدی، شرح دکتر خلیل خطیب رهبر، صفیعلیشاه — ۱۳۴۴

— لغت نامه دهخدا، علامه مرحوم علی اکبر دهخدا (و همکاران)، مؤسسه

لغت نامه دهخدا

- مثنوی های حکیم سنایی به انضمام شرح سیرالعباد الی المعاد، به کوشش مرحوم محمد تقی مدرّس رضوی، چاپ دوم، انتشارات بابک — ۱۳۴۰
- مثنوی معنوی، جلال الدین محمد بن محمد بن الحسین البلخی رومی در شش دفتر به تصحیح رینولد آلن نیکلسون، انتشارات علمی
- مرآة المثنوی، تلمّذ حسین، چاپ هند — ۱۳۶۱
- مرصاد العباد، شیخ نجم الدین رازی به اهتمام دکتر محمد امین ریاحی، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ دوم — ۱۳۶۵
- منطق الطیر (مقامات الطیور) شیخ فرید الدین محمد عطار نیشابوری، به تصحیح دکتر سید صادق گوهرین، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، چاپ سوم — ۱۳۵۶
- نامه های عین القضاة به اهتمام علینقی منزوی — عفیف عسیران، در دو جلد، انتشارات منوچهری، زوّار، چاپ سوم — ۱۳۶۲
- نهج البلاغه، چاپ مرحوم الدكتور صبحی صالح، الطبعة الاولى^۱، بیروت ۱۹۶۷ میلادی
- نهج البلاغه، ترجمه و شرح سید علینقی فیض الاسلام، شش جلد، چاپ تهران

پاورقی‌ها

۱. المزمّل/ ۲۰
۲. القیامه/ ۱۸ — ۱۷
۳. المزمّل/ ۴
۴. تاریخ قرآن، دکتر محمود رامیار، صفحه ۱۵
۵. همان مأخذ و صفحه
۶. همان مأخذ، صفحه ۱۷
۷. برگرفته با تلخیص از همان مأخذ، صفحه ۱۸
۸. همان مأخذ، صفحه ۲۲
۹. مثنوی، دفتر ۶، بیت ۲۰۷
۱۰. کشف اصطلاحات الفنون به نقل از لغتنامه دهخدا
۱۱. علم الحديث و درایة الحديث، کاظم مدیرشانه چی، صفحه ۱۳
۱۲. همان مأخذ، صفحه ۳۲ با تلخیص
۱۳. برگرفته از کتاب علم الحديث و درایة الحديث، کاظم مدیرشانه چی
۱۴. صناعات ادبی، استاد همایی، صفحه ۳۰۰ — ۲۹۹
۱۵. سورة اعراف/ ۱۱، حجر/ ۳۲ — ۳۱، اسراء/ ۶۱، کهف/ ۵۰، طه/ ۱۱۶ و شعرا/ ۹۵، نیز متضمن همین معنی است با اندکی تفاوت
۱۶. و نگاه کنید به سورة اعراف/ ۱۱.
۱۷. حدیث نبوی است به نقل از تعلیقات منطق الطیر، مضمون این حدیث نیز به گونه دیگری آمده است: «... قَالَ نَعَمْ وَلَكِنْ رَبِّيْ اَعَانَنِيْ عَلَيْهِ حَتَّى اسْلَمَ.»
۱۸. و نیز نگاه کنید به آیات (بقره/ ۱۸۷، ۲۲۹، ۲۳۰، نساء/ ۱۳، توبه/ ۹۷ المجادلة/ ۵۸ و طلاق/ ۱)
۱۹. و نیز نگاه کنید به احقاف/ ۱۵ و مائده/ ۲۶
۲۰. نگاه کنید به بنی اسرائیل/ ۱۰ و طه/ ۸
۲۱. برای اطلاع بیشتر نگاه کنید به مفاتیح الجنان تألیف مرحوم حاج شیخ عباس قمی، دعای جوشن کبیر
۲۲. ظاهراً باید حدیث باشد و در تعلیقات حدیقه هم سخنی از مأخذش نرفته است.